

PÁLFY ESZTER

Századok szerelme

A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja
a 17-19. századi magyar irodalomban

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK
191. szám

Szerkeszti:
FÓRIZS GERGELY

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

PÁLFY ESZTER

Századok szerelme

A murányi várfoglalás története és Széchy Mária alakja
a 17–19. századi magyar irodalomban

reciti
Budapest · 2024

A kötet megjelenését a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kara támogatta.

Lektorálta: TÖRÖK ZSUZSA

A borítón Székely Bertalan *A murányi Vénusz* (1877–1878) című festménye látható.

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc* (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

HU ISSN 0075-0840

ISBN 978-963-672-013-1

978-963-672-014-8 (pdf)

Kiadja a Reciti,
a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézete
tartalomszolgáltató portálja • www.reciti.hu
Olvasószerkesztő: Radnai Dániel Szabolcs
Tördelés, borító: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Fellini Kft.

TARTALOM

Előszó	9
I. VARIÁCIÓK EGY IRODALMI HAGYOMÁNYRA: SZERELEM ÉS VITÉZSÉG A MURÁNY-TÖRTÉNETBEN	15
1. Gyöngyösi <i>Murányi Vénusa</i> és az ovidiusi hagyomány	17
2. A „férfias nőalak” motívuma	29
II. GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉS TÉTSI N. ZAKARIÁS: A <i>MURÁNYI VÉNUS</i> 1702-ES KIADÁSÁRÓL	33
1. A <i>Murányi Vénus</i> 1664-es és 1702-es kiadásának viszonya	37
2. A <i>Murányi Vénus</i> a 18. században	42
3. Az 1702-es kiadás megítélése: kultusz és hamisítás	49
4. T(s)étsi Zakariás a Gyöngyösi-kutatásban	52
5. Tétsi N. Zakariás Erdélyben a 17–18. század fordulóján ...	58
6. Az 1702-es <i>Murányi Vénus</i> -kiadás és a nyomda	62
III. BAROKK UDVARISÁG, JEZSUITA HAGYOMÁNY: A <i>MURÁNYI VÉNUS</i> ESZMETÖRTÉNETI HÁTTERE	69
1. Az európai udvari társadalmak	74
2. Gyöngyösi és a murányi udvar	77
3. A <i>Murányi Vénus</i> és a barokk udvariság	82
4. Gyöngyösi és a magyar jezsuita hagyomány	87

5. Csáky István <i>Politica philosophiai Okoskodása</i> és a <i>Murányi Vénus</i>	91
a. Szerkezeti egyezések	91
b. Tematikus hasonlóságok	94
 IV. WESSELÉNYI FERENC ÉS SZÉCHY MÁRIA TÖRTÉNETE A 18. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 19. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN	107
 1. A Gyöngyösi-hagyománytól a „férfias” nőalakig	109
a. „Gyöngyösi nyomain”: Verseghy Ferenc és Vitkovics Mihály drámái	109
b. Széchy Mária mint „férfias” nőalak	112
c. Mednyánszky Alajos <i>Brautwerbungja</i> , az osztrák birodalmi nacionalizmus és a gótikus irodalom	116
d. A <i>Brautwerbung</i> nőalakjának lehetséges előzményei, irodalmi mintái	121
2. A köz- és magánélet kérdései a Murány-történetben: Kisfaludy Károly <i>Szécsi Mária</i> -drámájának példája	131
a. Társadalomtörténeti változások a 17. és a 19. század között	132
b. A Széchy Mária-ábrázolás változásai Gyöngyösitől a 19. századig	133
c. A köz- és a magánélet szétválasztása Kisfaludy Károly drámájában	139
 V. SZÉCHY MÁRIA-TÖRTÉNETEK A KISFALUDY TÁRSASÁG VONZÁSÁBAN	149
 1. A Kisfaludy Társaság 1847-es Széchy Mária-pályázata	151
a. Marczibányi-Motesiczky Vincencia jutalomtétele	151
b. A pályázat esete Arannyal, Petőfivel és Tompával	155
2. Petőfi Sándor és a „férfias nők”	158
a. „Mert csak szerep s nem más az asszonyvitéség”	158
b. Szendrey Júlia mint Széchy Mária	160
c. Szendrey Júlia, a normaszegő nő	163

3. Arany János és a <i>Murány ostroma</i>	171
a. <i>A Murány ostroma</i> Gyöngyösi felől	172
b. Széchy Mária mint varázslónő	177
4. Az esküszegő Széchy Mária:	
Tompá Mihály történetváltozata	187
a. Tompa és Petőfi kapcsolata	188
b. Bosnyák Zsófia és Széchy Mária	190
c. <i>A Szécsi Mária</i> és a regehagyomány	194
VI. A MURÁNY-TÖRTÉNET A KOMIKUS MŰFAJBAN	199
1. „Komikai elemek” a Murány-történetben	201
2. Jókai Mór <i>A murányi hölgye</i> és a 17. századi irodalmi hagyomány	205
a. Széchy Mária mint komikus hős	206
b. <i>A murányi hölgy</i> mint Gyöngyösi-paródia	209
VII. TÖRTÉNETI NŐALAK SZÜLETIK:	
ACSÁDY IGNÁC SZÉCHY MÁRIA-ÉLETRAJZA	223
1. Acsády Ignác és a Magyar Történeti Életrajzok	226
2. Nőalakok és példaadás	231
3. Acsády Ignác Széchy Mária-képe	234
4. Női élet- és jellemrajzok a Kisfaludy Társaságban	237
Utószó	251
Felhasznált irodalom	255
Summary	285
Névmutató	289

ELŐSZÓ

Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságának története a korai újkori magyar történelem egyik ismert epizódja. Több korabeli forrásból, valamint az ezeken alapuló történettudományi kutatásokból tudható,¹ hogy a Habsburg hadvezér és későbbi nádor Wesselényi Ferenc 1644-ben elfoglalta Murány várát az erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György csapataitól, egyúttal pedig feleségül vette a vár úrnőjét, Széchy Máriát is. A várfoglalás részletes eseményeinek első kortárs beszámolója a francia udvaronc Jean de Laboureur-tól maradt fenn, aki állítólag magától Wesselényitől értesült róla, és aki Murány várának (szerelmi szállal is átszőtt) elfoglalását „századunk legemlékezetesebb története”-ként beszélt el 1647-es munkájában.²

A murányi vár Habsburg kézre kerülése meghatározó téma az irodalmi emlékezetben is. A magyar költészetben elsőként Gyöngyösi István örökítette meg a történetet 1664-es *Márssal társolkodó Murányi Vénus* című epikai művében,³ és a murányi várfoglalás jóval később, a 19. században is számos szerzőt készített a tárgy különböző műfajokban és műnemekben történő feldolgozására: Mednyánszky Alajost, Kisfaludy Károlyt, Petőfi Sándort, Arany Jánost, Tompa Mihályt vagy Jókai Mórt. A névsor kiegészíthető továbbá azokkal a szerzőkkel is, akik lírai formában szóla-
latták meg a történet szereplőit: ilyen alkotás például Berzsenyi

¹ Például: PAULER 1865, 590–591, 602–603; PAULER 1876, 25; ACSÁDY 1885, 79–138.

² „[...]”: sont à mon opinion l’Histoire la plus memorable de nostre Siècle.” LABOUREUR 1647, 82.

³ Legutóbbi, a kötetben végig hivatkozott kiadása: GYÖNGYÖSI 1998.

Dániel Wesselényi, *a nádor, Muránynál* című 1825 körül keletkezett verse, vagy Czuczor Gergely két fiktív verses episztolája 1832-ből (*Vesselényi Ferencz Szécsi Máriának; Szécsi Mária Vesselényi Ferencznek*). A 20. században a téma iránti általános érdeklődés kétségtelenül alábbhagyott, ám olykor továbbra is felelevenítették a történetet: például Móricz Zsigmond 1933-ban bemutatott *A murányi kaland* című színdarabja, Kállay Miklós 1940-ben megjelent *A murányi amazon* című regénye, vagy a Csíkos Könyvek regénysorozat Kőszegi Imre által jegyzett, 1987-ben napvilágott látott *A fellegvári Vénusz* című darabja.

A népszerűség oka mindenestre aligha rejlik a tárgy jelentőségében: a murányi várfoglalás ugyanis nem tölt be kiemelten fontos szerepet Magyarország történelmében, legfeljebb érdekes epizódként értékelhető. Irodalmi szempontból azonban más a helyzet: a Murány-történetben rejlő (vagy a történet kiegészítésére alkalmas) motívumok az antikvitás óta részét képezik az európai irodalomnak. Mindenekelőtt két (egymással is összefüggésben álló) toposz tölt be fontos szerepet ebben: a háborúskodás és a szerelem közötti párhuzam Ovidius nyomán öröklődő koncepciója, valamint a „férfias”, katonáskodó nő alakjának nagy világirodalmi karriert befutó hagyománya. A szerelem és vitézség közötti ovidiusi párhuzamot Gyöngyösi *Murányi Vénusa* teszi meg a történet egyik fő értelmezési kulcsává, a toposzt felhasználva mintegy magyarázatot adva arra, hogy a szerelmi cselszövés segítségével végbemenő várfoglalás miért lehet éppoly legitim, mint a „hagyományos”, vitézi eszközökkel történő. A „férfias” nőalak toposza pedig a 19. századi feldolgozásokban tesz szert nagy jelentőségre. A 19. század legelején ugyanis a történet voltaképp új életre kelt. Az immáron romantikus-gótikus köntösbe öltöztetett, Széchy Máriát sisakos-páncélos várúrnóként ábrázoló elbeszélést a birodalmi múlt egyik izgalmas epizódjaként épp akkortájt adta közre a Habsburg birodalmi nacionalizmus terjesztéséért felelős bécsi folyóiratok egyike, az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, amikor 18. századi diadalmas karrierjét követően a Gyöngyösi-költészetnek és vele együtt a *Murányi Vénus*

népszerűségének is leáldozott. (Irodalmilag már nem volt aktuális, történetileg még nem volt érdekes.) Az új történet a *Murányi Vénushoz* képest jelentősen eltérő hangsúlyokkal dolgozott, s ez mindenekelőtt Széchy Mária egyértelmű főhősnővé emelésében mutatkozott meg: míg a reprezentatív funkciójú Gyöngyösi-műben Wesselényi Ferenc és Széchy Mária egyenrangú (és ugyanúgy dicsőítendő) főhősök, addig Mednyánszky Alajos német nyelvű novellája Széchy Máriából nemének rendkívüli képviselőjét teremti meg, aki „férfiás” várvédőként lép az olvasó elé, hogy aztán a szerelem hatására végül „igazi nővé” változzon vissza. Mednyánszky történetének nyomán a 19. századi szerzők (Kisfaludy Károly, Petőfi, Arany, Tompa) voltaképpen nem a várfoglalás, hanem Széchy Mária történetét akarták megírni – amely történetesen a várfoglalásával esett egybe.

Munkámban nem törekedtem a teljességre, vagyis nem volt célom a magyar irodalomban fellelhető összes Murány- és Széchy Mária-történet összefoglaló elemzése. Könyvem fejezetei a történet 17–19. században született különböző változatait vizsgálják; ezek közül is leginkább a kanonikus szerzőket részesítettem előnyben – akiknek Murány-történetei azonban, mint Petőfi és Arany esetében, saját életművükön belül nem feltétlenül töltenek be jelentős szerepet. A kiválasztott bő két évszázad volt az az időszak, amikor a történet nemcsak esetleg bizonyult érdekesnek egy-egy szerző számára, hanem a különféle kurrens diskurzusoknak is meghatározó részét képezte. A 17–18. században ez a Gyöngyösi-költészet rendkívüli népszerűsége miatt volt így, a 19. században pedig egyrészt előtérbe kerültek a történet morális és politikai implikációi, másrészt Széchy Mária alakja arra is alkalmasnak mutatkozott, hogy a szerzők rajta keresztül szóljanak hozzá a korszak női szerepekről folytatott eszmecseréihez.

Értelmezésemben a Murány-történetek az egymással párhuzamba állított szerelem és vitéség ovidiusi motívumának variációiként foghatók fel. A bevezető fejezetben ezt a toposzt, valamint ezzel összefüggésben a „férfiás” nőalak világirodalmi hagyományát vizsgálom. Ezt követően Gyöngyösi *Murányi Vénusát*

elemzem, egyrészt a mű kiadástörténeti problémái, másrészt az udvariság eszméletörténeti hagyománya felől. A Murány-történetet a 19. században megújító Mednyánszky Alajos elbeszélését, a *Brautwerbung*ot az osztrák birodalmi nacionalizmus és a gótikus irodalom kontextusában tárgyalom; Kisfaludy Károly Murány-drámájánál a magán- és közélet kérdéseit állítom középpontba; Petőfi Sándor *Szécsi Máriáját* a Szendrey Júlia és Széchy Mária alakja közötti párhuzam felől vizsgálom; Arany János *Murány ostromában* a Széchy Mária-alak lehetséges világirodalmi előzményeit elemzem; Tompa Mihály költeményében Széchy Mária esküszegőként való ábrázolásának motivációit térképezem fel; Jókai drámáját a *Murányi Vénus* paródiájaként olvasom; Acsády Ignác Széchy Mária-életrajza esetében pedig a szándékoltan történeti, forrásfeltáró munka irodalmi közeghez való kötődéseit mutatom be.

Az egyes fejezetek, amint a fenti ismertetésből is kitűnik, heterogén szempontok mentén közelítenek tárgyukhoz. A könyv egésze azonban egyetlen központi kérdés köré szerveződik: azt járja körül, miképp marad fenn, illetve kerül vissza újra és újra az irodalmi hagyományba egy az utókor olvasói számára mind kevesebb izgalmat ígérő történet évszázadokon át, miképp és miért módosulnak a hangsúlyai eltérő társadalmi közegek, politikai kontextusok és poétikai szabályrendszerek közepette. A könyv egyes fejezetei ezekhez a kérdésekhez kapcsolódóan szolgálhatnak tanulságokkal.

*

Jelen könyv alapját doktori disszertációm képezi, amelyet 2019-ben védtem meg a Pécsi Tudományegyetemen (*[Szöveg]változatok egy története: Gyöngyösi István Márssal társolkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai* címmel). A doktori értekezés szövegéhez képest a munka jelentős változtatásokon ment keresztül. Számos fejezetet tartalmaz, amelyek a disszertáció megvédése után, az elmúlt néhány évben születtek: ilyen az ovidiusi előzményekről szóló bevezető

rész, Petőfi Sándor, Arany János és Tompa Mihály Murány-történeteinek részletes elemzése, végül pedig az Acsády Ignác Széchy Mária-életrajzáról szóló utolsó fejezet. Néhány korábbi, a disszertációban még szereplő résztől megváltam, több fejezetet pedig átdolgoztam. Az átalakítások következménye, hogy míg a kutatásnak doktori dolgozatként inkább „rég Magyaros”, Gyöngyösi *Murányi Vénusát* előtérbe állító karaktere volt, némi 19. százados kitekintéssel, addig az elkészült könyvben (érdeklődésem alakulásához igazodva) dominánsabb lett a „klasszmagyaros” irány.

Sokaknak tartozom köszönettel: mindenekelőtt Jankovits Lászlónak, aki nemcsak a disszertáció témavezetője, de a könyvváltozat lelkes ösztönzője és tanácsadója is volt. Hálás vagyok a pécsi klasszikus irodalmi műhely tagjainak a 19. százados fejezetek közös megvitatásáért: nagyon sokat tanultam tőlük. A kötet végleges szövegének kialakításában Török Zsuzsa részletes lektori véleménye nyújtott segítséget. S végül, de egyáltalán nem utolsósorban: köszönök mindent a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék közösségének.

I. VARIÁCIÓK EGY IRODALMI HAGYOMÁNYRA:
SZERELEM ÉS VITÉZSÉG
A MURÁNY-TÖRTÉNETBEN

1. GYÖNGYÖSI MURÁNYI VÉNUSA ÉS AZ OVIDIUSI HAGYOMÁNY

Gyöngyösi István *Márssal társalkodó Murányi Vénusa* számtalanszor bukkant fel az irodalomtörténeti hagyományban az eredetitől némi eltérést mutató címváltozatban: 'Márssal társalkodó Murányi Vénus' helyett gyakran emlegették 'Márssal társalkodó Murányi Vénus'-ként a művet. Martinkó András 1949-es tanulmányától kezdve azonban egyértelművé vált, hogy a Gyöngyösi-mű címében nem társalgásról van szó Mars és Vénus között, hanem társulásról, szövetkezésről: a 'társalkodás' a 17. századi nyelvhasználatban ebben a jelentésben volt használatos.¹ A *Murányi Vénus*ban valóban szövetkezésről, együttműködésről van szó a két mitológiai istenalak között: az eposzi díszletek között zajló várfoglalás során Venus és Mars együttesen segítik a murányi vár bevételét. A főszerepet egyértelműen Venus játssza, hiszen Cupido nyílának segítségével ő lobbantja szerelemre egymás iránt a két főhőst, Wesselényi Ferencet és Széchy Máriát; a kivitelezésben azonban Mars is segédkezik: az ő feladata, hogy „vigyázzon, s elűzze az veszedelmeket”, amelyek veszélyeztetik a terv megvalósulását.²

¹ MARTINKÓ 1949.

² A Gyöngyösi-mű elején az istenek tanácsa dönti el, hogy Venus és Mars lesz a két megfelelő istenség a várfoglalásban; feladataikat így módon jelölik ki az istenek: „Úgy, hogy gyútoztatván Vénus az szíveket,
Azmikor benn hordoz ő titkos tüzeiket,
Ideki viseljen Márs akkor leseket,
Vigyázzon, s elűzze az veszedelmeket.
Ne is álljanak el mindaddig egymástúl,
Se szerelmes Vénus hadakozó Márstúl,

Gyöngyösi munkájának ajánlásában saját maga is értelmezi a címben szereplő két isten funkcióját: „mert az régiek az Vénust szerelem istenasszonyának s Mársot vitézség istenének tartották, én is az Vénuson szerelmet s Márson vitézséget értek írásomban: valóságos dolognak tartván, hogy ezen Nagyságtok cselekedete az Vénus és Márs, azaz szerelem és vitézség segedelme által mentek végben, az vitézséget az szerelem, az szerelmet az vitézség bátorítván, amaz vers szerént: *Mars animare solet Venerem, Venus inclyta Martem*, azhonnét MÁRSSAL TÁRSOLKODÓ MURÁNYI VÉNUS-nak neveztem munkámot is”.³ Kovács Sándor Iván hívta fel a figyelmet arra, hogy Gyöngyösi itt, szerelem és vitézség egybekapcsolásában, valamint összetartozásuk latin idézettel történő szemléltetésében alighanem Zrínyi Miklóst imitálja.⁴ Zrínyi ugyanis nagyon hasonlóképpen zárja a *Syrena*-kötet *Az olvasónak* címzett előszavát: „Írtam szerelemről is, de csendessen, nem tagadhatom, hogy olykor az is nem bántott, osztán nem egyenetlen az szerelem vitézséggel, abbul az versből tanultam: *In galea Martis nidum fecêre columbæ, / Apparet Marti quam sit amica Venus*.”⁵ A Zrínyi által idézett disztichon forrását a múlt század eleje óta ismeri a kutatás: Tolnai Vilmos állapította meg 1903-ban, hogy Petronius töredékekben fennmaradt *Satyricon*jából származik.⁶ A Gyöngyösi-előszó latin nyelvű idézetének forrása azonban ismeretlen; a *Murányi Vénus* legutóbbi kiadásának Jankovics Jó-

---

Se hadakozó Márs szerelmes Vénustól,
Nyertesén míg vissza nem térnek dolgoktól,
Azmelyre magokat hittel kötelezik.” (1, 153–154.) GYÖNGYÖSI 1998, 32.

³ Uo., 10–11. A latin nyelvű idézetet a *Murányi Vénus* legutóbbi kiadásának jegyzete Csonka Ferenc magyar fordításban közli: „Mars Venust szokta lelkesíteni, a neves Venus meg Marsot.” Uo., 162.

⁴ KOVÁCS 1985, 393–394.

⁵ ZRÍNYI 2017. A latin nyelvű idézett itt megadott fordítása: „Mars sisakjában költenek a galambok, / Megmutatva, mennyire szereti Vénusz Marsot.”

⁶ TOLNAI 1903. A pontos szöveghelyet (Petronius, *Fragmenta*, 36.) Kiss Farkas Gábor adja meg: Kiss 2012, 209.

zsef és Nyerges Judit által írt jegyzete is azt regisztrálja, hogy „[a] mondás eredetét nem sikerült kideríteni”.⁷

Az idézet bizonyosan nem antik szerzőtől származik, de a neolatin költészetben sem található meg: a latin nyelvű szöveg legközelebbi rokonát kifejezetten meglepő kontextusban lelhetjük fel, méghozzá egy 1660-ban Jénában megjelent, a vas és a réz tulajdonságairól szóló kémiai értekezés⁸ előtt szereplő ajánlóversek egyikében, egy Theodorus Rollius nevű orvostanhallgató szerzeményében. A vers első sora a következő: „Mars Venerem sequitur, sequitur Venus inclyta Martem”;⁹ ugyanúgy Mars és Venus kölcsönös viszonyáról van tehát szó, mint Gyöngyösinél, ráadásul a mondat második része teljes egészében megegyezik a *Murányi Vénus* ajánlásában szereplő latin idézet második felével. A Venusról és Marsról szóló versek kémiai értekezésben való felbukkanására pedig etimológiai magyarázat adható: a réz (*cuprum*) Ciprusról kapta a nevét, Venus istennő kultuszhelyéről, a vas pedig egy a harcászatban használt anyag (*martialis* fém), amely így Mars istenhez kötődik; az ajánlóversek ezt az értelmezési lehetőséget aknázzák ki, s játszanak el a Mars és Venus alakja körüli költészeti hagyománnyal. A hivatkozott értekezés tehát, sajátos módon, amikor rézről és vasról beszél, Venus és Mars kettsét is felidézi.¹⁰

Mindezzel azonban nem azt állítom, hogy Gyöngyösi egy Jénában megjelent kémiai tárgyú disszertációban szereplő versből inspirálódott volna a *Murányi Vénus* ajánlásának írásakor. Mivel a latin szöveg előzménye nem lelhető fel megnyugtató módon olyan forrásban, amelyről joggal feltételezhetjük, hogy Gyöngyösi látóterében lehetett, sokkal valószínűbbnek tartom azt, hogy

⁷ A jegyzet általánosságban azt valószínűsíti, hogy a szöveghely ovidiusi eredetű, és a Venus és Mars közötti szeretői viszonyra utal, lehetséges párhuzamként pedig egy Balassi-verset (*Júlia szózatját...*), illetve Czobor Mihály *Theagenes és Charicliájának* egy strófáját említi meg. Gyöngyösi 1998, 162.

⁸ ROLFII 1660.

⁹ Mars Venust követi, a nemes Venus pedig Marsot.

¹⁰ A latin versrészlet körüli nyomozásban nagyon köszönöm Jankovits László segítségét.

Gyöngyösi *saját maga* alkotott egy latin nyelvű verssort a Venus és Mars körüli költői toposzok felhasználásával – egy olyan sztereotip verssort, amilyenhez hasonló egy poétikai alapműveltséggel és latintudással rendelkező jénai orvostanhallgató is létre tudott hozni. Gyöngyösi saját szerzőségét valószínűsíti az is, hogy láttunk már tőle példát ugyanerre az eljárásra: a *Porábúl megéledett Főnix* című művének ajánlásában négy strófányi szöveget idéz egy meg nem nevezett „magyar versificator”-tól – ez a versifikátor azonban minden kétséget kizáróan ő maga, az idézett strófák pedig, amint azt Jankovics József megállapította, a *Palinódia (Kesergő Nimpha)* című munkájában szerepelnek.¹¹

Szerelem és vitézség összekapcsolásának azonban az eddig tárgyalt latin nyelvű verssoron túl is megvan a maga nagyhatású hagyománya, amely szintén fontos szerephez jut a *Murányi Vénusban*. A mű harmadik részének kezdetén Gyöngyösi szerelem és vitézség hasonlóságát részletezi:

Két hasonló dolog: szerelem s vitézség,
Kiket egyaránt ér mind jó s mind veszteség,
Vénus és Márs között van régi szövetség,
Azmiként tanított erről az régiség.

Az vitézek dolga s az szerelmeseké
Egyenlő, oly ezé, azmint az másiké;
Azmely üdő tészí az vitézt erőssé,
Az szerelmezt azon teheti kedvessé.

Az vitézek dolga sok földeket jární,
Kétes reménsséggel szerencsáját várni,
Az puha életet kedvétül elzárni,
Esőt, havat s záport egyaránt próbálni.

¹¹ GYÖNGYÖSI 1999, 281.

Kétes szerencséje az szerelmesnek is,
Sokat fárad, s visel messze utakat is,
El szokta múlatni az lágy ágyakat is,
Ösmér sok hideget s forró napokat is.

Vigyáz leseire az vitéz, s strázsát áll,
Álom szemeire éjjel is ritkán száll,
Kévánt próbájára ha mi módot talál,
Siet, s nem tartja meg semmi veszély s halál.

Az szerelmesnek is ébredve kell lenni,
S szükség az éjből is gyakran napot tenni,
Alkalmatosságot vigyázva kell venni,
S tekéltt helyéhez serényen kell menni.

Az vitézkedőnek nem kis mestersége,
Hogy azmely strázsákat állat ellensége,
Azokat elfogja, s győzze serénsége,
Lesz nyereségérül úgy jobb reménsége.

Az szerelmesnek is nem utolsó gondja,
Annak csalásában mint lehessen módja,
Ki vigyázásával gátoltatik dolga,
Ha ezt győzi, magát szerencsésnek mondja.

Éjjel üt az vitéz gyakran ellenségre,
S véletlen csapása fordul nyereségre;
Tart az szerelmes is sokszor setétségre,
Hogy nyilván ne keljen dolga veszteségre.

Az vitézi dolog forgandó s kétséges,
Néha hasznos, néha káros s veszteséges;
Szerelem dolga is nem mind nyereséges,
Ha most gyönyörködtet, volt elébb ínséges.

Az vitézkedőköt sok veszély rémíti,
Kezdetű útjokrűl is gyakran megtéríti,
S néha nem remélett veszélyben keríti,
Megszabadulásra csak Isten segít.

Ki visel több veszélt, mint az szerelmesek,
Kiknek minden dolgok s útjok félelmeseek,
Lévén az irigyek ellenek szemeseek,
Jóra várt napok is gyakran keservesek.

Ennek mindkettőnek csoportos az útja,
S nem oly mulatságos, mint Pegasus kűtja,
Sok munka, fáradság, várás, tűrés futja,
Ha mi jót fordít is, azt sem hamar nyűjtja.

Nehéz ugyan várni az szerelmeseknek,
Azszerént az próbaleső vitézeknek,
De az üdő szabván módját mindeneknek,
Annak rendi ellen ezek sem mehetnek.

Állani az üdő ellen ha lehetne,
Akarmi is végben könnyebben mehetnek,
Tűzérűl szerelmes hamarébb tehetnek,
Vitézi próba is elébb készülhetne.

Szerelem s vitézség ily hasonló társok,
Kiknek Ferenben is együtt van lakások,
S hogyha az üdőtűl nem volna várások,
Murány felé régen volna indulások. (3, 4–19).¹²

Az idézett szövegrész forrása bizonyíthatóan Ovidius *Amores* (Szerelmek) című elégiagyűjteményének 9. darabja, a *Militat omnis amans* című vers: Gyöngyösi az éjszaka és csellet történeő várfogla-

¹² Gyöngyösi 1998, 87–89.

lás bevezetéseként ezt parafrázálja.¹³ A forrásként szolgáló elégiát Ovidius barátjának, Atticusnak címzi, benne a harcost és a szeretőt állítja párhuzamba egymással, részletesen felsorolva közös jellemzőiket, a vers végén pedig szerelemre buzdítja barátját. A Gyöngyösi által szerelem és vitézség párhuzamának alátámasztására használt érvek szinte mindegyike megtalálható az Ovidius-elégiában is: hogy ugyanaz az életkor alkalmas a katonaságra, mint a szerelemre; hogy a szerelmesnek éppúgy kell „őrt állnia”, a kedvező alkalmat lesve, mint a katonának, s gyakran éjszaka „támadni”; hogy mind a katona, mind a szerelmes gyakran kel útra s túri a nehéz körülményeket, a számtalan viszontagságot; végül pedig hogy sem a szerelem, sem a harc nem lehet soha biztos kimenetelű.¹⁴

¹³ A forrást Rupp Kornél azonosította: RUPP 1891, 388–390.

¹⁴ „Harcos a hű szerető, Szerelemnek a tábora várja.
Higgy nekem, Atticusom, harcos a hű szerető.
Ifjú kor illik a harcoshoz, de Venusnak is ez kell:
Csúf az öreg harcos, csúf az öreg szerető.
És amily érzületet kíván a vezér katonában,
Éppen olyat kíván jó szeretőben a lány.
Mindenikük virraszt; meghál mindegyik a földön;
Őrzi vezér kapuját az, s ez a lány kapuját.
Hosszú utat tesz a harcos; azonban küldd el a szép lányt
Bárhova, kedvese, lám, mégis utána rohan;
Félelmes hegyeken halad át, a folyókon is átkel,
Bárhogyan árad a víz, bárhogy özönlik a hó.
Tengertől nem fél, őt vissza vihar se riasztja,
Csillagokat nem les, hogyha hajóznia kell.
Harcoson és szeretőn kívül eltűrné-e akárki
Könnyen a hózivatart és fagyos éj hidegét?
Küldik a jó katonát sokszor kémlelni az ellent;
Ifjú a vágytársát kémleli elleneként.
Az nagy városokat tart ostrom alatt, ez a lánynak
Zord küszöbét. Ajtót zúz be ez, az kapukat.
Gyakran jó rátörni az ellenségre, ha alszik,
S ölni rakásra, amíg védni se tudja magát,
Így pusztult el a trák Rhesus vad népe is egykor,
S cserben hagyátok, rab paripái, ti is.
Gyakran felhasználja a férj álmát a szerelmes:
Önmaga ad fegyvert önmaga ellen a férj.
Ellene őrtüze közt átsurran gyakran a harcos,

Gyöngyösi *Amores*-parafrazisa azért kulcsfontosságú a *Murányi Vénus*ban, mert önreflektív módon mintegy magyarázatot (ha úgy tetszik: mentséget) ad arra, hogy a hadvezér Wesselényi sokszor hangoztatott dicső hősiessége és vitézsége dacára miért nem kerül sor a várfoglalásnál semmilyen hadi műveletre. A műben szerelem és vitézség ugyanis nem egyenrangú félként segíti a várfoglalást: Venus sokkal inkább helyettesíti Marsot, amennyiben a szerelem a harc *helyett* oldja meg a várfoglalás feladatát. A *Murányi Vénus* számos értelmezője vélekedik emiatt úgy, hogy Gyöngyösi munkája voltaképpen csak látszólag dicsőíti a vitézség erényét. Horváth János például „antik poétikai elemekkel felszallangozott modern vitézi erotikum”-ként jellemzi a *Murányi Vénust*, amelyben azonban az erotikum dominál, „minden egyéb csak ürügy és járulék”.¹⁵ Labádi Gergely és Fazekas Sándor arra mutat rá, hogy noha a narrátor rendületlenül dicsőíti a főhős vitézségét és hősi erényeit, a cselekmény során Wesselényi ennek elmentmondva nem heroszként viselkedik, hanem „bumfordi módon csetlik-botlik a történetben”;¹⁶ Bene Sándor pedig egyenesen a *Szigeti veszedelem* paródiájának nevezi a szöveget.¹⁷ Ha azonban a szerelem és harc párhuzamosságáról szóló Ovidius-szöveghelyet a mű egészére érvényesen értelmezzük, az feloldja a szakirodalom által is jelzett kettősséget: hiszen ha a szerelem ugyanolyan fontos, mint a harc, akkor szerelemmel bevenni a várat éppúgy legitím eljárás, mint hadi úton.

A „militat omnis amans”, vagy elterjedtebb formában: a „militia amoris” toposzának Ovidius előtt is voltak előzményei, a görög költészetben Szapphótól és Anakreóntól kezdve a köztársaság kori római költészetig.¹⁸ A toposz legismertebb megjelenése és leg-

---

Es a szegény szerető sorsa is éppen ilyen.
Mars kétes, de Venus sem biztos: felkel a vesztes,
S kit sohasem láttál bukni, a földre terül.”
(Gaál László fordítása.) OVIDIUS 1961, 41–43.

¹⁵ HORVÁTH 2006, 566–567.

¹⁶ FAZEKAS-LABÁDI 2008, 519.

¹⁷ BENE 2021, 21.

¹⁸ A toposz részletes történetéről lásd: VALYON 2010.

részletesebb kifejtése azonban alighanem a hivatkozott Ovidius-
elégiában található meg; Gyöngyösi esetében pedig egyértelműen
az ovidiusi mintával kell számolnunk.

Ovidius Gyöngyösi költészetére gyakorolt hatása általános-
ságban is kiemelten fontos; ez már az irodalomtörténeti gondol-
kozás kibontakozásakor nyilvánvalóvá vált. 1766-ban megjelent
Magyar Athenas című irodalomtörténeti lexikonjában Bod Péter
nevezi elsőként Gyöngyösit a „magyar Ovidiusnak”, igaz, nem-
csak hozzá, de Vergiliushoz is hasonlítva a költőt: „lehet méltán
mondani Magyar Ovidiusnak vagy Márónak”.¹⁹ A már egyértel-
mű „magyar Ovidius” címke Gyöngyösi kapcsán a 18. századi er-
délyi tudós, Kovásznai Sándor nevéhez köthető. Kovásznai 1791-
ben, a *Porábúl megéledett Főnix*hez írott kommentárjának elősza-
vában egyenesen úgy vélekedik, hogy Ovidius nélkül nem lehet
Gyöngyösit megérteni; s legfőképp azért tartja kiválónak a köl-
tőt, mert Ovidiusból merít: „ezeknek a verseknek olyan csudálatos
édességek kivált az Ovidiusnak követéséből származnak”.²⁰

Míg Bod Péter még problémamentesen említi egymás mel-
lett Ovidiust és Vergiliust Gyöngyösi elődeiként, addig a későbbi,
19. századi magyar irodalmi hagyomány jellemzően a két antik
költő közti különbséget hangsúlyozza. A korszakban Vergiliust
és Ovidiust ellentétes karakterű szerzőkként értékelik, s a sze-
relmet középpontba állító, a költészeti hagyománnyal tudatos já-
tékot folytató Ovidiusszal szemben inkább a hősi eposzt író Ver-
gilius erényeit méltatják. Vergilius magasabbra értékelése való-
színűleg nemcsak általánosságban a műfajok közti hierarchiával
magyarázható, de a magyar nemzet hiányzó eredetmondájának,
a magyar eposz megteremtésére irányuló 19. századi törekvéssel
is összekapcsolódik.²¹

Ovidius neve a 19. század első évtizedeinek magyar irodalmi
köztudatában mindenesetre nagyon gyakran a terjengősséget, a

¹⁹ Bod 1982, 318.

²⁰ Kovásznai 2010, 598.

²¹ Erről lásd: Dávidházi 2004, 360–374.

túlzott bőbeszédűséget, a szabálytalanságot, s egyáltalán: a „nem-eposziságot” jelenti. Mindezek a vádak azonban nem a korszak sajátosságai, hanem már az antikvitás óta részét képezik Ovidius megítélésének. Bőbeszédűségét az idősebb Seneca (Mamercus Aemilius Scaurus nyomán) például egy Montanus nevű szónokkal állította párhuzamba: „Volt ennek a Montanusnak egy hibája, hogy az ismételtetéssel tönkretette a mondatait; nem elégedett meg azzal, hogy egy dolgot egyszer jól elmondott. Ezért Scaurus a szónoklás Ovidiusának szokta volt nevezni, mert Ovidius sem bírja abbahagyni, ami jól sikerül neki.”²² Egy másik szöveghelyből az is kiderül, hogy az idősebb Seneca szerint Ovidius nem ítélőképesség híján volt bőbeszédű, hanem mert egyszerűen nem volt kedve ahhoz, hogy visszafogja saját mértéktelenségét.²³ De ide sorolható az ifjabb Seneca kritikája is, amelyet az *Átváltozások* vízözön-leírásával kapcsolatban fogalmazott meg. Eszerint Ovidius az esemény megörökítéséhez helyesen fogott ugyan hozzá, azonban mondandóját végül túlságosan bő lére eresztette, ráadásul oda nem illő, komolytalan regiszterben szólalt meg:

a tárgy nagyságának megfelelően mondta azt, hogy
tenger volt minden; partnélküli tág tenger
csak hogy ezt a szellemétől és tárgytól kapott szárnyalást gyermeki együgyűségekkel silányította:
*farkas a bárányok közt úszik, sárga oroszlánt,
tigris hurcol a hab.*

Nem józan dolog szavakban tobzódni, mikor az egész földkerekség elmerült. [...] uralkodj magadon! Tudnod kell, mi illik ahhoz az ötletedhez, hogy a földkerekség víz alá került.²⁴

Hasonlóképp szabálytalan, külön szerzőként láttatja Ovidiust Quintilianus is, amikor a római epikus szerzőkről szóló értéke-

²² Idézi: SZILÁGYI 1982, 477.

²³ Uo., 478.

²⁴ Uo., 477 [kiemelések az eredetiben].

lésében ezt írja róla: „még heroikus tárgyú műveiben is pajzán, s túlságosan is szerelmes saját tehetségébe, egyes részletei azonban elismerésre méltók”.²⁵ Szilágyi János György az antik szerzők véleményével összhangban szintén a részletekben való tudatosan mértéktelen elmerülésben látja az Ovidius-költészet legfőbb sajátosságát – s egyben, legalábbis az eposz műfaji kívánalmai felől közelítve, legnagyobb problémáját is:

Ovidius művészetének valóban a mindent végső lehetőségeinél is tovább-gondolás, a legabszurdabb képeknek is legélesebb, semmi részletet el nem nagyoló kidolgozása a legproblematikusabb oldala: amikor a részletekbe vesző művesgyönyör uralkodik el az egész fölött, a szó, amelynek egy gondolatot kellett volna formába öntenie, elszabadul, és a költőnek sokszor nem jut eszébe a varázsige, amellyel megfékezheti; inkább mintha kedvteléssel hagyná magát hurcoltatni tőle, s néha még maga buzdítja gyorsabb száguldásra, kacskaringósabb utakra, a vágatás gyönyörétől teljesen elfeledve, miért indult el, és hová kell érkeznie.²⁶

A 19. századi magyar irodalmi gondolkodás tehát átveszi ezeket az antikvitás óta közkézen forgó Ovidiussal kapcsolatos toposzokat, s praktikusán alkalmazza őket az Ovidius-követő Gyöngyösi-költészet értékelésénél is. Mert Gyöngyösi műveire is jellemző a terjengős, részletező, csapongó elbeszélésmód, az elbeszél cselekmény számos *digressió*val való tarkítása. A „magyar Ovidius” mellett pedig megtalálják a régiségben a „magyar Vergilius”-t, Zrínyi Miklóst is, akivel Gyöngyösi költészetét szembe lehet állítani.²⁷ A költők ily módon történő összehasonlítása Kazinczy kedvelt eljárása; az *Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél* című munkájában például így ír: „Gyöngyösinek a Múza kerek ajkat ada, nem teremtő lelket is, s tudománya kevés volt. Szerencsét-

²⁵ QUINTILIANUS, *Szónoklattan*, 10. könyv, 1, 88, ford. Simon L. Zoltán (QUINTILIANUS 2008, 669).

²⁶ SZILÁGYI 1982, 478.

²⁷ DEMETER 2014, 141–144.

lenségünkre Rómának költői közül nem Virgilt ismeré, hanem Ovidba szeretett, ki a bőbeszédűt még bővebb beszédűvé tette.”²⁸ Egy Wesselényi Miklósnak írott levelében pedig indulatosabban is kikel az Ovidiust követő Gyöngyösi ellen, amiért az nem Vergiliust vagy Horatiust vette mintául: „Elrontotta ízlésünket a’ Murányi Vénusch’ Írója a’ maga kedves fecsegésével, és az hogy iskoláinkban nem emelkedünk a Virgil és Horátz megértéséhez, hanem annak a’ nyavalyás sklávlelkű fityogónak Tristiájain állapodunk meg!”²⁹ Ugyancsak a bőbeszédűség, a fecsegés toposza jelenik meg Kölcseynél is, amikor a *Nemzeti hagyományokban* megállapítja Gyöngyösiről, hogy „ovidiusi descriptioviszketeget és eláradozást tanult” a rómaiaktól.³⁰ Az Ovidiusszal szemben Vergiliust magasabbra értékelő eszmény még a század második felében is tartja magát: Kazinczyt és Kölcseyt követően Arany János is azt szögezi le, hogy hőskölteménynek aligha nevezhetők Gyöngyösi munkái, hiszen „a költő előtt nem lebegett egy Virgil-féle epopeia, hanem legföljebb ovidiusi elbeszélés”.³¹

Az ovidiusi mintákon alapuló Gyöngyösi-költészet esetében tehát többről is van szó, mint költészeti hatásról: az Ovidius-követés Gyöngyösi megítélésének alapjává válik. Míg az Ovidiushoz való hasonlítás a 18. század végén, Kovásznai írásaiban még pozitív előjelű, addig a 19. században, Kazinczyval kezdve negatívvá alakul át. A korszak és a hagyomány, amely a vergiliusi eposzt jelöli ki eszményeként, Ovidiust bőbeszédűsége, részletező hajlama miatt ítéli el, s vele együtt Gyöngyösi költészetét is ugyanezen jellemzők miatt marasztalja el.

²⁸ KAZINCZY 1979, 818.

²⁹ Kazinczy Ferenc Wesselényi Miklósnak, Széphalom, 1814. december 25., KAZLEV XII, 276–280, 276. A „sklávlelkű fityogás” (= szolgalelkű pityergés) Ovidius száműzetésben keletkezett *Tristia* (*Keservek*) című elégiagyűjteményével együtt említve egy másik vádra is utal, amivel Ovidiust gyakran illették: a gerinctelenség vádjára. Erről lásd: JANKOVITS 2002, 146–147.

³⁰ Idézi: BITSKEY 1981, 21.

³¹ AJÖM XI, 434.

2. A „FÉRFIAS NŐALAK” MOTÍVUMA

Mednyánszky Alajos *Brautwerbung* című elbeszélésétől kezdve a 19. századi Murány-történetek szinte mindegyikének közös jellemzője, hogy bennük Széchy Mária főszereplővé lép elő, s férfias nőalakként jelenik meg. A 19. században keletkezett feldolgozások (például Mednyánszky, Kisfaludy Károly, Petőfi Sándor, Arany János és Jókai Mór művei) már nem szerelem és vitézség antik mitológiai 'társolkodás'-ának keretében beszélik el a történetet, központi motívumaik azonban továbbra is a harc és a szerelem maradnak. A két fogalom Széchy Mária jellemének változásában válik kitüntetett jelentőségűvé: a 19. századi Murány-történetek többsége azt a folyamatot ábrázolja, amelynek során az eredendően „férfias”, harcra kész katonaként viselkedő Széchy Mária a Weselényi Ferenc iránt érzett szerelem hatására „igazi nővé” alakul át. A 19. századi művekben férfias nőalakként megjelenő Széchy Mária bizonyos értelemben tehát az ovidiusi *militat omnis amans* motívum variációjának tartható, hiszen a nőalaknak mind a harcoság, mind a szerelem meghatározó tulajdonsága – csak épp a cselekmény különböző pontjain nem ugyanolyan mértékben.

A férfias nőalakok ábrázolása nagy hagyományra tekint vissza a világirodalomban: az antikvitás amazonjaitól (például Pentheszileia, Hippolüté, Antiopé) kezdve toposznak számít. Elizabeth Frenzel motívumtörténeti áttekintése szerint a harcoló nőalakok egyrészt a reneszánsz és a barokk, másrészt a romantikus irodalom korszakában töltenek be különösen meghatáro-

zó szerepet.³² A reneszánsz és a barokk irodalomból Boiardo *Orlando innamorato* című munkájának két nőalakját, Bradamantét és Marfisát emeli ki, akiket az amazonmotívum további fejlődését meghatározó prototipikus alakokként jellemez (s akik Ariosto *Eszeveszett Orlando* című eposzában is szerepelnek). Frenzel értelmezésében Bradamante a harcias, ám a szerelemnek behódoló, Marfisa pedig a rendíthetetlenül férfigyűlölő harcias nőalak prototípusát teremti meg,³³ a két típust Tasso *Megszabadított Jeruzsálem*ében is azonosítja Erminia és Klorinda alakjában.³⁴

A motívum 19. századi népszerűségét Frenzel a korszakra jellemző társadalmi elképzeléssel, az egymástól határozottan elkülönített férfi és női szerepkörökkel hozza összefüggésbe: mint írja, ezzel együtt a korszak irodalma a férfi és nő közé szabott társadalmi határok feszegetése iránt is különös érdeklődést is mutatott.³⁵ Frenzel értelmezésében a 19. században a férfias nőalak motívuma a tágan értett női emancipáció kérdésével kapcsolódott össze. A német irodalomból olyan alkotásokat sorol fel ennek kapcsán, mint Schiller *Az orléans-i szűz* (Die Jungfrau von Orleans), Kleist *Penthesilea* és Hebbel *Judith* című drámái, vagy Tieck *Vittoria Accorombona* című regénye.³⁶ Megítélésem szerint ebbe a kontextusba illeszkednek a magyar irodalom 19. századi Széchy Máriaí is: a murányi vár védőjeként feltűnő férfias aszszony alakja a nemek közti határok problémájához kapcsolódik. A különböző szerzők által megformált Széchy Mária-alakok természetesen mutatnak eltéréseket, a 19. századi Murány-történetek a férfias nőalak szerepeltetésével azonban alapvetően mind ugyanazt firtatják: túlléphet-e egy nő a „neki rendelt” körön, forogódhat-e a „magánélet” terepe helyett a „közéletben”? A kérdésre a korszak fő ideológiájához illeszkedő módon a 19. századi szerzők határozottan nemmel válaszolnak, amikor a szerelmet

³² FRENZEL 1976, 17, 25.

³³ Uo., 17–18.

³⁴ Uo., 19.

³⁵ Uo., 25.

³⁶ Uo., 25–26.

teszik meg a nő igazi „hivatásának”. Ám ahogy Gyöngyösi *Murányi Vénusában* is csak *látszólag* tölt be fontos szerepet a harc, mert az eseményeket valójában a szerelem irányítja, úgy a 19. századi Széchy Máriák sem *valódi* harcosok: páncélban és sisakban lépnek ugyan színre, de ezektől a kellékektől rögtön meg is szabadulnak, amikor a szerelmet és a „nőiséget” választják. A murányi várfoglalás története a 17. és a 19. században is fennen hirdeti a harciasságot, ám végeredményben minden korszakban a szerelem mellett teszi le a voksát – azaz mintha a fenti kérdésre adott tagadó választ nemcsak a 19. századi társadalmi ideológia, de maga a történet irodalmi hagyománya is formálta volna.

II. GYÖNGYÖSI ISTVÁN ÉS TÉTSI N. ZAKARIÁS:
A *MURÁNYI VÉNUS* 1702-ES KIADÁSÁRÓL

Gyöngyösi István először 1664-ben megjelent *Murányi Vénusával* kapcsolatban a szakirodalmi vizsgálódások markáns irányát alkotják a szöveg különböző kiadásaival és szövegváltozataival kapcsolatos filológiai-textológiai kérdésfelvetések. Ezek közül is kiemelten fontos szerepet töltenek be az 1702-es második kiadás körül felmerülő problémák: erről a szövegében az első edícióhoz képest jelentős változtatásokat tartalmazó kiadásról ugyanis a 18. század végétől egészen 2019-ig az volt a közkeletű szakmai vélekedés,¹ hogy rontott szövegű változat, amelynek változtatásai semmiképp sem származhatnak (az ekkor még élő) Gyöngyösi Istvántól. A kiadás legvalószínűbb átszerkesztőjeként a szakirodalom egy bizonyos Tétsi N. Zakariást nevezett meg, akiről azonban mint a *Murányi Vénus* „tönkretevőjéről” egyúttal sarkos elítélő véleményt is formált.² Mivel azonban az 1664-es első kiadás a 20. század elejéig lappangott (csak ekkor bukkant rá Badics Ferenc, a kritikai szövegkiadás elkészítője), egészen addig minden *Murányi Vénus*-kiadás ezt az 1702-es változatot vette alapul. Badics kutatásaitól kezdve azonban a kiadás ügye összekapcsolódott a *Murányi Vénus* (és általában a Gyöngyösi-költészet) recepciójával és kanonizációjával. A „rontottszövegváltozat-érv” hatékonyan hasznosult Badics Ferentől Jankovics Józsefig, amikor Gyöngyösi 19. századi népszerűtlenségét kellett magyarázni, mondván: ért-

¹ Amit a jelen kötet előzményét képező 2018-as disszertációban magam is elfogadtam. PÁLFY 2018.

² E szakirodalmi véleményeket a fejezet későbbi részében ismertetem.

hető, hogy népszerűtlen volt Gyöngyösi, hiszen a 19. századi olvasók csak az „elrontott” Gyöngyösit ismerhették, az „igazit” nem.

Latzkovits Miklós 2019-ben, majd 2020-ban megjelent tanulmányaiban³ markánsan új értelmezési javaslatot tett az 1702-es kiadás kapcsán, cáfolva a modern Gyöngyösi-kutatásban közhelyként rögzült véleményeket: legfőbb állítása szerint az 1702-es edíció koncepcionális változtatásai nem valamifajta botcsinálta szerkesztőtől, hanem magától Gyöngyösitől származnak, a kiadás általánosan rossz szövegállapota pedig mechanikus nyomdai hibákból fakad. Jelen könyv szerzője Latzkovits (későbbiekben ismertetett) érveit meggyőzőnek tartja, emiatt azonban sajátos helyzetbe is került: a fejezet korábbi változata Latzkovits tanulmányainak megjelenése előtt született, vagyis abból a szakirodalmi konszenzusból indult ki, amely szerint a *Murányi Vénus* 1702-es kolozsvári kiadásának minden bizonnyal Tétsi N. Zakariás volt a sajtó alá rendezője. A doktori értekezés e fejezete mindenekelőtt az 1702-es kiadás addig tisztázatlan keletkezési kontextusának vizsgálatát tűzte ki célul: egyrészt hogy körüljárja a kiadást elítélő vélemények mögötti lehetséges előfeltevéseket, másrészt hogy azonosítsa a kiadvány nyomdahelyét és azt a hírhedt személyt a Gyöngyösi-szakirodalomban, akit addig csupán névről ismert a kutatás: Tétsi N. Zakariást. Az első két célkitűzés továbbra is tartható, Latzkovits tanulmányait követően azonban Tétsi N. Zakariás alakja kétségtelenül veszített fontosságából – nem nagyhatású sajtó alá rendező volt, pusztán (ha minden igaz) a kiadás előtt közölt Gyöngyösi-dicsőítő vers szerzője. Ennek ellenére úgy döntöttem, hogy (a szükséges információk aktualizálása mellett) a Tétsi N. Zakariás személye körül folytatott kutatások eredményeit nem hagyom el a fejezetből: egyrészt a dicsőítő vers szerzőjeként továbbra is van köze az 1702-es kiadáshoz, másrészt pedig esete adalékokkal szolgálhat ahhoz az önmagában is érdekes elméleti kérdéshez, miképp vélekedhet az irodalomtörténet-írás a kanonikus szerzők életműve mellett feltűnő alkalmi költőkről.

³ LATZKOVITS 2019; LATZKOVITS 2020.

1. A MURÁNYI VÉNUS 1664-ES ÉS 1702-ES KIADÁSÁNAK VISZONYA

A *Murányi Vénus* kéziratos formában nem maradt fenn, nyomtatásban 1664-ben Kassán jelent meg először. Címlapján a következő olvasható:

Mársal Társolkodó Muranyi Venus. Avagy annak emlekezete. Mikképpen az Méltóságos Groff Hadádi Wesseleni Ferencz, Mágyar Ország Palatinussa akkor Füleki fő Kapitány, az Tékéntetes, és Nagyságos Groff Rima-Szécsi, Szecsi Maria Aszszonyal, jövedőbeli házasságokrul való titkos vegezése által csudálatos képen meg-vette az hires Murany varat. Iratot ugyan az ő N[agys]ágok Komornikja Gyöngössi István által.⁴

A kiadvány címlapján a nyomdáról vagy a nyomdászról nem szerepel információ, csak Kassa városa és az 1664-es évszám van feltüntetve. A kiadással legújabbban foglalkozó Demeter Zsuzsa Badics Ferenc 1914-es kutatási eredményeit fogadja el, amelyek szerint a kiadvány Susana Severini nyomdájából származik, s néhány száz példányban nyomtathatták ki Széchy Mária és Wesselenyi Ferenc költségén.⁵

A mű második kiadása a már említett, a recepciótörténetben kiemelt jelentőségüként kezelt 1702-es kolozsvári nyomtatvány. Ez a szövegváltozat valóban nagymértékben eltér az 1664-es szöveg-

⁴ GYÖNGYÖSI 1664.

⁵ DEMETER 2014, 27. A következő Badics-helyre hivatkozva: GYÖNGYÖSI 1914, 463.

től, rossz szövegállapotára pedig már a címlap hibái is utalnak: a mű címe *társalkodó* helyett *társalkodóra* módosul, az *iratot* helyett pedig *irt volt* szerepel. A címlap ezen túl az 1664-es kiadás-hoz képest az alábbi új megjegyzéssel bővül: „Magyar Versekben Szerezvén. Mostan pedig újjabb meg-jobbitásával a’ verseknek kibotsáttatott.”⁶

A két kiadás részletes összevetését Badics Ferenc végezte el először. Badics, Gyöngyösitől független átdolgozót (Tétsi N. Zakariást) feltételezve, az új változat létrejöttét főképp az évtizedekkel korábbi első kiadás hozzáférhetetlenségével magyarázta; az 1702-es kiadás forrását pedig egy „rég, elrongyolott” kéziratban látta, amelynek hézagait az átdolgozó aztán képességeihez és lehetőségeihez mérten maga pótolta.⁷ Az új kiadásból az első változat számos strófája kimaradt, helyettük azonban új, az első kiadásban még nem szereplő versszakok is bekerültek. (Latzkovits Miklós adatai szerint a 977 strófás műből 46 strófa marad el, és 8 új strófa csatlakozik.)⁸ De a mindkét változatban egyaránt megtalálható versszakok közül is sok átalakul, kisebb-nagyobb módosulásokon megy keresztül az 1664-es variánshoz képest. Badics úgy látja, a strófák elhagyása „ok nélkül” történt,⁹ ez azonban határozottan cáfolható. A kisebb mértékű változtatások egy része akár magyarázható lenne a rossz minőségű forrásszöveggel is (vagy még inkább: a nyomdai hibákkal), azonban a kimaradó és az újonnan bekerülő versszakok esetében ez aligha tartható meggyőzőnek. Az elhagyások és betoldások ugyanis sosem véletlenszerűek, hanem szemmel láthatóan tudatos szerkesztői koncepcióról tanúskodnak.

⁶ GYÖNGYÖSI 1702.

⁷ GYÖNGYÖSI 1914, 465.

⁸ LATZKOVITS 2019, 299.

⁹ „nehéz föltennünk ép érzékű emberről, hogy szándékosan vigyen bele annyi értelmetlenséget a sajtóhibái és különleges helyesírása mellett is eléggé olvasható, értelmes szövegbe, és ok nélkül egész lapokat kihagyjon az eredeti szövegből s így e hézagokkal növelje a szöveg érthetlenségeit”. GYÖNGYÖSI 1914, 465.

A strófaelhagyásnak több típusát különíthetjük el, azonban mindegyik esetében közös, hogy azok a versszakok maradnak el, amelyek a mű cselekményét nem mozdítják előre. Gyöngyösi jellemzően számtalan kitérővel késlelteti a történéseket, elmerülve az egyes részletekben. Az 1702-es kiadás átdolgozója legfőképp az ilyen *digressió*któl szabadítja meg a *Murányi Vénust*. Elhanyagolhatónak ítéli például a *sententiá*kat tartalmazó kitérőket: az elmélkedést arról, hogy minden kezdet nehéz (2, 157–158), vagy annak részletezését, hogy a szemérmes nő hogyan tudja pirulás nélkül viselni a kényes helyzeteket (2, 135). Eltekint attól is, hogy hosszasan jellemezze a szereplők lelkiállapotát: szövegváltozatában nem kap helyet sem Széchy Mária vívódása (2, 139–140), sem a Mária levelére várakozó Wesselényi indulatainak leírása (2, 154). Gyakran kimaradnak továbbá a Gyöngyösi által a történet elemeinek analógiáiként szerepeltetett mitológiai példák is, mint például a Próteuszra való hivatkozás (2, 184–187). Azok a strófák azonban, amelyek a történet alakulása szempontjából kulcsfontosságúak, soha nem mozdulnak a helyükről. A betoldott strófák tekintetében még magától értetődőbben kell tudatosságot feltételeznünk. Egy kézirat „elrongyolottsága” nem indokolja, hogy a szövegbe az ország romlottságán kesergő vagy Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófák kerüljenek. A betoldott részek közül különösen érdekes a Széchy Mária és Wesselényi Ferenc első találkozását megörökítő jelenet azon versszaka, amelyben Wesselényi a következőképp dicséri Széchy Mária szépségét:

Hattyúi termeted mert szívem igen szép
Vagy is vidám, deli, egész testedben ép.
Nyelved friss, eszed nagy, orcád is kedves kép,
Magad kellese szemeket fogó lép.

E strófa (kis variációval) ugyanis egy közköltészeti alkotásként számon tartott vers része is egyúttal, Lepsényi István 1700 és 1706 között összegyűjtött *Poesis ludens* című kötetéből az *Az én árva fe-*

jem... kezdetű vers¹⁰ egyik strófája (a vers éppúgy a női szépségét írja le, mint a *Murányi Vénus*ba betoldott versszak):

3. Mert neki termete s- teste állasa Szep,
A . . . vidám, deli, egész testeben ép,
Nyelve friss, esze nagy, orczaja kedves kep,
Szemeket fogó lep.

A kéziratos énekeskönyvről az tudható, hogy annak latin nyelvű törzsanyagát Lepsényi írta össze Pápán. A magyar nyelvű versek utólagos betoldások, valószínűleg 1706 körül Erdélyben kerültek be a kötetbe.¹¹ Latzkovits Miklós azonban még egy helyen rábukkant ugyanennek a strófának egy kissé módosított verziójára, még hozzá Gyöngyösi egy másik művében, az *Új életre hozott Chariclia* című 1700-ban megjelent munkában:

Mely mind jó énekes, hárfálása szép,
Ahhoz vidám, deli s egész testében ép,
Nyelve friss, esze nagy, orcája kedves kép,
Maga kelletése szemeket fogó lép. (3, 27)¹²

Latzkovits érvelése szerint mind az 1702-es betoldás, mind pedig az *Az én árva fejem...* kezdetű vers szerzőjének ismernie kellett a legkorábban keletkezett, az eredetileg a *Charicliában* megjelenő versszakot, mivel mindkettőben található olyan részek, amelyek egyedül onnan voltak idézhetők. Ám mivel a betoldás és a vers tartalmaz olyan közös elemet is („termete[d]”), amely a *Charicliában* nincs meg, a két későbbi változat nem idézhette egymástól függetlenül a *Charicliát*.¹³ Ennek alapján Latzkovits arra jut, hogy „mindez csakis úgy magyarázható, ha a strófa mindhárom változatát egyetlen személy hozta létre, s persze ugyanő is

¹⁰ RMKT XVII/3, 516.

¹¹ STOLL 2002, 99–100.

¹² GYÖNGYÖSI 2005, 107.

¹³ LATZKOVITS 2019, 271.

helyezte el a bemutatott költeményekben. Vagyis Gyöngyösi István¹⁴ Latzkovits tehát meggyőzően bizonyítja, hogy az 1702-es új változat 8 új strófájából az egyiket bizonyosan Gyöngyösi írta, vagyis Gyöngyösi a korábbi szakirodalmi állásponttal ellentétben kétségtelenül átdolgozta a *Murányi Vénus* 1664-es első szöveg-változatát. S amint hozzáteszi: „[e]bből adódóan kötelezően azt kell gondolnunk, hogy az ország romlottságán kesergő vagy épp Széchy Mária szépségét ecsetelő új strófákat is ő maga illesztette be az új verzióba, s persze a szöveg jelentős meghúzásának is ő állhat a hátterében.”¹⁵ Mindebből kiindulva az 1702-es kiadvány címlapján szereplő „megjobbítás” szó mögött tehát nemcsak hogy tudatos szerkesztői-átdolgozói koncepciót kell feltételeznünk, hanem egyenesen a *Murányi Vénus* költőjének saját beavatkozását.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo., 274.

2. A MURÁNYI VÉNUS A 18. SZÁZADBAN

Gyöngyösi népszerűsége a 18. század során végig töretlen volt: ezt a *Murányi Vénus* nagyszámú 18. századi kiadása is bizonyítja.¹⁶ NyerGES Judit bibliográfiája az 1702-est követően további tizenegy 18. századi kiadást sorol fel¹⁷ – beleszámolva azt is, hogy 1751-ben, 1767-ben és 1775-ben kétszer is kiadták a művet. Ezek a kiadások mind az 1702-es kolozsvári edíción alapulnak, többé-kevésbé mechanikusan másolva azt; eltéréseik jobbára nem értelmezői késztetésből fakadnak, pusztán a szöveg modernizálásával és másolói-szedői hibákkal találkozunk. Az 1725 és 1775 között keletkezett, többnyire Budán megjelent *Murányi Vénus*-kiadások alapvetően a népszerűséget követve tették újra és újra elérhetővé a szöveget; céljuk a másolás volt, nem pedig a szerkesztés vagy a szöveggondozás.¹⁸

Az utolsó 18. századi kiadásra azonban más jellemző. Ez Dugonics András nevéhez fűződik, aki 1796-ban a Gyöngyösi-életmű darabjainak összegyűjtésére és kiadására tett kísérletet. Munkájának a *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai* címet adta, a két kötet Pozsonyban és Pesten jelent meg Fűskúti Landerer Mihály nyomdájában.¹⁹ Dugonics Gyöngyösi-kiadása a 18. század végén a kritikai igényű szövegközlés egyik első példája a ma-

¹⁶ A szövegkiadások és a népszerűség közti összefüggésről lásd: STOLL 1987, 30, idézi: DÁVIDHÁZI 1998, 235.

¹⁷ NYERGES 2006.

¹⁸ Disszertáciomban részletesen összevettem e szövegváltozatokat. PÁLFI 2018.

¹⁹ GYÖNGYÖSI 1796.

gyar irodalomban.²⁰ Szövegkiadói eljárásai azonban korántsem bizonyultak problémamentesnek – s ez nemcsak az utókor modern filológiai szempontjából nézve tűnik így,²¹ hanem már Kazinczy is „felette szerencsétlen Kiadó”-nak²² tartotta Dugonicsot. Bár a kiadás Dugonics által írott *Elő-intéséből* megtudjuk, hogy a sajtó alá rendező sokat fáradozott a *Murányi Vénus* első kiadásának megszerzésén, arról is értesülünk, hogy nem járt sikerrel. Az *Elő-intés* tanúsága szerint Dugonics a kiadótól, Fűskúti Landerertől kapta meg az 1775-ös kiadást, ez alapján dolgozott, bár saját bevallása szerint az 1767-es nyomtatvány is rendelkezésére állt. Dugonics tisztában volt használt forrásainak rossz szövegállapotával; mivel azonban értelmesebb szöveget akart létrehozni, mint a sokszoros romláson keresztülment 1775-ös változat, jobb híján úgy döntött, saját ítéletére bízva a javításokat: „Ha el-nem-értem-is Gyöngyösinek gondolattját, leg-alább a’ verset érthetőnek tettem”.²³

Dugonics az *Elő-intés*ben maga is hoz néhány példát saját szövegjavításaira. Ezek alapján képet alkothatunk arról, milyen szempontok szerint és milyen módszerekkel módosítja a forrásaiban szereplő szöveget. A rendelkezésére álló kiadásokból idézi például a következő részt (épp az 1702-es kiadás egyik betoldásáról van szó egyébként):

²⁰ Mezei Márta az ekkor formálódó gyakorlat, az írók általi szövegkiadás további példáiként Révai, Batsányi és Kazinczy munkáit tárgyalja Dugonics mellett kötetében: MEZEI 1998.

²¹ Badics szerint a kritikai kiadás a *Murányi Vénus* esetében „sehogy sem sikerült” (GYÖNGYÖSI 1909, XLI), Mezei Márta félsikerűnek titulálja a közlést (MEZEI 1998, 21), Jankovics pedig az 1702-es kiadás szavát veszi kölcsön, s a *Murányi Vénus* kiadásainak kontextusában jellemzően negatív kifejezéssel él, amikor megállapítja, hogy Dugonics a szöveget „»megjobbította«” (GYÖNGYÖSI 1998, 193).

²² Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1815. február 9., KAZLEV XII, 380–384., 383. Idézi: MEZEI 1998, 48.

²³ Olvasóit Dugonics azonban mindenképp szeretné kárpótolni: a *Murányi Vénus* 1775-ös kiadásáról megjegyzi, hogy „noha ugyan temérdek hibákkal tele van, de mindazokat ki-pótollya VESELENYI Ferencnek azon képe, mely a könyv eleibe függesztetett”. GYÖNGYÖSI 1796, XXV–XXVI.

Szivem rejtékinek tündöklő csillaga,
Helena szepsegü kedvemnek virága.
Fel-derült napomnak nálad van világa.
'S-új fényvel tündöklő pesg világossága.

A versszakról pedig ezt írja:

Sokáig nem tudhattam, mire magyarázzam ezen haszontalan *pesg* szavat. Észre-vettem az-után: hogy az előbbeni versben Szécsi Mária Fel-derült nap világnak neveztetik Veselényitől, a' másikban tehát est-hajnali csillágnak hivattathatik; e' verset tehát így jobbítottam-meg: 'S-új fényvel tündöklő estt világossága.²⁴

Jellemző példa ez arra, ahogyan Dugonics felhasználja saját költői ismereteit a szöveg homályos helyeinek tisztázására.

Dugonics a kiadás szerkezetén is változtat. Az 1702-as kiadás az Első rész 28 strófáját *Elöljáró beszéd* címmel különválasztja, s utána kezdi el az *Első részt*. Dugonics az így megrövidített *Első részből* további tizenöt strófát emel át az *Elöl-járó beszéd* részbe. Ez tartalmilag magyarázható azzal, hogy az ország siralmas helyzetét leíró strófákat egy szövegrészként kezeli, s csak ezután, Weselényi Ferenc színre lépésével kezdi el az *Első részt*. Dugonics legfőbb javítási szempontjait Mezei Márta foglalja össze találóan: „Legradikálisabb átírásai a pontosság igényéből származtak. Szórendi változtatásaiban a nyelvhelyességre és a hangsúlyok erősítésére törekszik. [...] Az önkénynél nála jellemzőbbnek tűnik az értelmi, nyelvi pontosság, az általa vélt helyesség igénye.”²⁵ S valóban, Dugonics jellemzően nemcsak az évtizedek alatt értelmetlenné formálódott sorokon javít, hanem gyakran saját nyelvérzéke szerint alakítja a szöveget. Általában persze olyan apróságookról van szó, mint hogy a 489. sorban az „ez addig véghez vitt dolgok”-at „az addig véghez vitt dolgok”-ra javítja, azonban pon-

²⁴ GYÖNGYÖSI 1796, XXVI.

²⁵ MEZEI 1998, 46–47.

tosan ez a következetesen alkalmazott, a legapróbb mozzanatokra is kiterjedő javítási rendszer világítja meg legjobban Dugonics szöveghez való viszonyát.

A *Murányi Vénus* fentiekben ismertetett kiadástörténete jól példázza azt az átalakulást, amely (a magyar irodalomban legáltalában) a 18. század végén zajlott le az irodalmi szövegek kiadásának gyakorlatában. A század végén már kialakulóban volt az irodalmi nyilvánosság intézményrendszere, s ekkortájt vette kezdetét az a folyamat, amelynek során az irodalommal való foglalkozás önálló szakterületté vált.²⁶ A kibontakozó kritika Gyöngyösi költészetének értékelésére különösen nagy hangsúlyt fektetett; számos olyan meggyőződés látott ekkor napvilágot, amely, amint azt a továbbiakban látni fogjuk, alapjaiban határozta meg a költő későbbi kanonizációját és recepcióját.

Demeter Zsuzsa a Gyöngyösi-művek kiadástörténetét tárgyaló monográfiájában²⁷ részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, milyen kiadáspolitikai elvek állhatnak a különböző korokban keletkezett Gyöngyösi-kiadások mögött, s e kiadások miként jelzik a kánon változásait. A 18. századi megjelenéseket tanulmányozva kétféle kiadáspolitikát különít el: egyrészt a korabeli nyomdászok olvasói népszerűsége alapozó gyakorlatát, másrészt a század végének már a felvilágosodás irodalomszemlélete jegyében szerveződő kiadási törekvéseit. Az előbbi típusú kiadáspolitika nagy mennyiségű romlott szövegű edícióhoz vezetett, amelyekben nem jelent meg célként a szerzőség tisztázása vagy a szövegek rekonstrukciója. A századvégi kiadási törekvésekben viszont fontos szemponttá válik a szerzői életmű kijelölése, valamint az eredeti edíciók alapján történő szövegközlés.²⁸ A *Murányi Vénus* esetében is a 18. század végén merül fel először az első, eredeti változathoz való visszatérés igénye, a választóvonal pedig, amint az előzőekben láttuk, érzékelhető a 18. század során készült nagyszá-

²⁶ A 18. század végi irodalmi változásokról lásd például DEBRECZENI 2009, különösen 20–22, 35–39, 250–253.

²⁷ DEMETER 2014.

²⁸ Uo., 23.

mú kiadás és a 18. század legvégén, 1796-ban megjelent Dugonics-
edíció között. A 18. század végi literátorok találkoztak tehát első-
ként a szövegkiadás problémáival a *Murányi Vénus* kapcsán is –
legfőképp azzal, hogy az 1702-es szövegváltozat lényegesen eltért
az 1664-estől. Megjelent a kétkedés az 1702-es kiadás „meg-jobbí-
tásával” kapcsolatban, s ettől kezdve bélyegzik rontottnak a ki-
adást. A negatív ítéletet eredményező fordulat kétségtelen, meg-
értéséhez pedig fontos látnunk a különbséget a 17–18. század for-
dulójának és a 18. század végének kiadási módszerei, elvei között.

A 17–18. század fordulóján születő kiadások jellemző gyakor-
lata, hogy a kiadó – a szerzőt még nem kitüntetett helyen kezel-
ve – szabadon belenyúlhat egy-egy kéziratba, módosíthat a szö-
vegen. Gyöngyösi maga is buzdít hasonlóra a *Porából megelégedett
Főnix* utószavában:

Mindazonáltal, akik azokhoz többet értenek nálomnál, azok
censurája alá örmest bocsátom azokat, és amit correctióra valót
találnak azokban, aminthogy találnak is, annak megigazításátúl
nem fogom meg kezeket, sőt kedvesen veszem azt tőlök // mind
a magam, mind azok részérül, akik a magyar versek olvasásá-
ban gyönyörködvn, ezt az én munkácskámát nem restellik sze-
mek eleiben venni, akik legyenek ezekkel jó egészségben és él-
jenek sokáig.²⁹

Noha az ilyen jellegű szerzői szerénykedés kötelező toposznak
tartható, ezzel együtt is rávilágít a szövegek korabeli kezelésé-
nek jellegére. Hasonlót nyomatékosít Gyöngyösi szövegeiről írva
Gyenis Vilmos is: kiemeli, hogy Gyöngyösi korában a szövegek
változtatására és alakítására még jóval több lehetőség nyílt. Véle-
ményét a kéziratosság dominanciájára és az ezáltal előhívott más
típusú olvasói elvárásokra alapozza.³⁰

²⁹ GyöNGYÖSI 1999, 200.

³⁰ GYENIS 1980, 113–114. „Életében művei túlnyomórészt csak kézirat formában
terjedtek. A kéziratból olvasók és a másolatok olvasói más igénnyel fordultak a
műhöz, mint a nyomtatott irodalom részesei, s Gyöngyösinek magának is szá-

Ettől a kortól és gyakorlattól a 18. század végének kiadáspolitikája jelentősen eltér. Ekkor már ténylegesen beszélhetünk szűkebb értelemben vett kiadáspolitikáról: előzetes koncepcióról, szerkesztői és kiadói célokról. A 18. század végén – ahogyan Demeter Zsuzsa fogalmaz – „Gyöngyösi műveinek kiadása [...] már alárendelődik a szerzői életműnek – célja nemcsak a szerzői biográfia megalkotása, hanem a minél alaposabb és minél teljesebb életműkiadás”.³¹

Gyöngyösi-életműkiadást a század végén többen is terveztek. Id. Ráday Gedeon könyvtárában megvolt a Dugonics által oly fájón nélkülözött 1664-es kassai kiadás. Ráday 1787-ben tervezett kritikai kiadást Gyöngyösi műveiből, s a nyomdával való egyeztetést Szerencsi Nagy Istvánra bízta. Szerencsi kérte is Rádayt, hogy küldje el „a jó originalis editiókat és az ezek eleibe teendő praefatiót”.³² Ráday vállalkozásával párhuzamosan Kovásznai Sándor marosvásárhelyi professzor is dolgozott egy Gyöngyösi-kiadáson. Demeter kutatásaiból tudjuk, hogy Ráday küldte el Kovásznainak is az 1664-es *Murányi Vénust*.³³ Rádayn és Kovásznain kívül arra is van forrásunk, hogy Verseggy Ferenc is biztosan látta az 1664-es kiadást, még hozzá szintén Ráday segítségével: 1793-as *Mi a poézis?* című művében ékesszólóan bosszankodik azon, hogy az 1702-es változat mennyire belekontárkodott az eredeti Gyöngyösi-szövegbe.³⁴ Sajnos mind a Ráday-, mind a Kovásznai-kiadás létrejöttét megakadályozta mindkettejük ugyanazon évben, 1792-ben bekövetkezett halála. Ezután kérte fel Fűskúti Landerer Mihály Dugonics Andrászt a kiadás elkészítésére.³⁵

A *Murányi Vénus* textológiai problémái tehát a régiség szövegeinek módszeres összegyűjtésére irányuló századvégi törekvé-

---

mítani kellett erre. [...] Emitt még a változtatásnak és alakításnak nagyobb lehetőségei voltak adottak, s mint maga is tapasztalhatta, a kortársak éltek is e lehetőségekkel.”

³¹ DEMETER 2014, 24.

³² KIS 1876, 182.

³³ DEMETER 2014, 52.

³⁴ VERSEGGY 1793, 30–31.

³⁵ DEMETER 2014, 48.

sek következtében váltak láthatóvá: ennek nyomán derülhetett ugyanis fény az első, a kassai kiadás létére, amely (legalábbis Dugonics számára) elérhetetlen eszményképként tűnt fel a Gyöngyösi-életmű horizontján. A 18. század végi kiadási törekvésekben az is jól látható, hogy Gyöngyösi mint szerző felértékelődik. A 18. század korábbi, nagyszámú *Murányi Vénus*-kiadásával ellentétben ekkor már nem az önmagában vett és népszerű történet, hanem a szerzői névhez rendelhető szöveg válik központi szerepűvé. Az „originalis editió” megszerzése csak egy szerzőközpon-tú irodalomfelfogás jegyében tűzhető ki célul.

3. AZ 1702-ES KIADÁS MEGÍTÉLÉSE: KULTUSZ ÉS HAMISÍTÁS

A fentiekből következően az 1702-es kiadásról való véleményformálás hangsúlyos elemévé válik a 18. század végén induló Gyöngyösi-recepciónak. Ekkor fogalmazódik meg az sarkos vélemény, amely szerint az 1702-es kiadás sajtó alá rendezője Gyöngyösi művét elcsúfította, a nagy költőhöz méltatlanná tette. A legkíméletlenebb szavakkal talán Verseghy Ferenc illeti a kiadás létrehozóját:

A kolosvári herélő, a ki Murányi Vénust 1702. esztendőben kiadta, s a kit azután a többi nyomtatók is követtek, – halhatatlan Gyöngyösinek szép gondolatját fogytig megrontotta [...] Valahány szó, mely a kolosvári kiadónak agyvelejéből származik, annyi szentégtörés, annyi méreg-forrasztó kábaság.³⁶

Verseghy a kiadás kapcsán tehát konkrét személyt hibáztat: sérelmezi, hogy egy dilettáns elrontotta az alapvetően szép gondolatú és halhatatlan Gyöngyösit. Verseghy indulatait nyilvánvalóan Gyöngyösi mint a régiség nagy költője iránt érzett rajongása táplálja. A szerzőt kitüntetett helyen kezelő szemlélet a 18. század végén egyfajta Gyöngyösi-kultusz kialakulását is eredményezte; erre számos példa idézhető a korszakból. Nemcsak Verseghy emlegeti a „halhatatlan Gyöngyösi”-t, Kovásznai Sándor is Gyöngyösi „drága gyöngy versei”-ről, valamint „drágalátos és bölcs munkái”-ről beszél; Gvadányi József véleménye szerint pedig „nála

³⁶ VERSEGHY 1793, 30–31.

nagyobb poétát magyar anya még nem szült”,³⁷ Gyöngyösi személye tehát a 18. század végi irodalmi közbeszédben pozitív megítélésű: ebből a pozícióból pedig nem nehéz az 1702-es kiadást Gyöngyösi elleni támadásnak vélni, s kárhozhatni a támadót.

Ez a fajta ellenszenv a későbbiekben is rendületlenül öröklődik tovább a kutatástörténetben, legfőképp Badics Ferenc tanulmányában. „Akkoriban a kritikai érzék oly kevés, a kiadás és az önkényes átdolgozás tekintetében pedig a szabadság még jóval később is oly nagy volt, hogy mindenki büntetlenül tehetett rá kezét a mások szellemi termékeire”³⁸ – panaszkodik a kritikai kiadás kísérőtanulmányában. Badics gondolkodása azt példázza, miképp eshet bele a modern szaktudós is annak csapdájába, hogy évszázadokkal korábbi, az irodalomtörténet-írást mint szaktudományt megelőzően keletkezett véleményeket vesz át, s tesz meg modern irodalomtörténeti konszenzussá.

Amikor Badics megsemmisítő véleménnyel van az „1702-i hamisított kolozsvári kiadás”-ról, „a romlott, és nem az egyedül hiteles eredeti szöveg”³⁹-ről, amely, mint többször is hangsúlyozza, „a kétszáz éven át (1702–1904) utána nyomtatott többi kiadással együtt, mind hamisítvány”,⁴⁰ akkor voltaképpen akaratlanul is Verseghy és a 18. századi végi szerzők retorikáját követi.⁴¹ Azt azonban nem veszi számításba, hogy Verseghy és társai sarkos véleményeinek megvolt a maga sajátos történeti indokoltsága: a 18. század végén a korábbi szerzőkről alkotott „irodalomtörténeti értékelés” nem ugyanazt jelentette, mint a 20. század elején, de a régi szövegek sajtó alá rendezésének sem azok voltak a céljai, mint Badics ko-

³⁷ Idézi BADICS *Murányi Vénus*-kiadásának kísérőtanulmányában: Gyöngyösi 1909, XXXVIII. Az idézet valójában kicsit másképp szól: „mióta a Magyar Haza áll, még olly Magyar Poétát e világra Anya nem szült, mint néhai Gyöngyösi István Úr”. GVADÁNYI 1978, 12.

³⁸ Gyöngyösi 1909, XXXV.

³⁹ Uo., LIV.

⁴⁰ Uo., LI.

⁴¹ Amint Latzkovits Miklós is megjegyzi, hogy „Badics itt valójában Gyöngyösi 18. századi tudós olvasóinak, például Rádaynak, Kovásznai Sándornak és Verseghy Ferencnek az ellenszenvét tolmácsolja”. LATZKOVITS 2019, 269.

rában. Amint Mezei Márta megjegyzi, a szövegkiadások a 18. század végén fontos célként tüzték ki az erkölcsi nevelést; az adott költsőt példaképként akarták az olvasók elé állítani.⁴² Ez a szempont jól magyarázza, miért van zavarban például Dugonics a *Csalárd Cupido* szövegkiadása kapcsán a mű egyik változatában szereplő nagyszámú pajzán strófa miatt, s miért keres inkább ott is egy „hamisítót”, egy „semmire-kellő kaczer emberké”-t, „ki Gyöngyösinek munkájához sok olly ocsmánságokat toldott, mellyek Gyöngyösinek emberséges emberhez illő jelével meg-nem-egygyeznek, és annak keze-írásában nem találatnak”.⁴³ Verseyhy szörnyülködése a *Murányi Vénus* „hamisított” 1702-es kiadásával kapcsolatban is ugyaninnen érthető: a tökéletes szövegű Gyöngyösire nem belső, irodalmi szempontok miatt van szükség, hanem azért, hogy minél tökéletesebb példaként tűnjön fel az olvasók előtt. Ez a szempont a 20. század elején azonban már nyilván nem érvényes; az elsődleges kontextus eltűnt, az ítélet és az indulat azonban megmaradt.

Badics érdeme vitathatatlan a Gyöngyösi-filológiában: szakmai tekintélye okán a 20. század második felének recepciója nagyrészt az ő Gyöngyösi-tanulmányait tartja kiindulási alpnak. Ez viszont azt is jelenti, hogy az 1702-es kiadás tekintetében a szakirodalom még a 2000-es években is Badics álláspontjára épített, amely szerint a *Murányi Vénus* méltatlan hamisítás áldozata lett. A *Murányi Vénust* legutóbb sajtó alá rendező Jankovics József kisértőtanulmányában egyetértőleg idézi Badicsot: a kiadó személyéről mint „sajtó alá hamisító”-ról beszél, a kiadást pedig „filológiai büntett”-ként értelmezi, amelynek elkövetőjeként Tsétsi Zachariást nevezi meg.⁴⁴ Badics és Jankovics nyomán Demeter Zsuzsa szintén mint „a hamisító”-t tárgyalja az immár névvel is rendelkező 1702-es kiadót.⁴⁵ Az 1702-es kiadás büntényként és csalásként való értékelése azonban a 21. században is a 18. század végén létrejött előfeltevéseken alapszik.

⁴² MEZEI 1998, 7; 173.

⁴³ GYÖNGYÖSI 1796, I, LVII–LVIII. A *Csalárd Cupido* „hamisítőiről” bővebben lásd: LATZKOVITS 2019, 274–286.

⁴⁴ GYÖNGYÖSI 1998, 192.

⁴⁵ DEMETER 2014, 27.

4. T(S)ÉTSI ZAKARIÁS A GYÖNGYÖSI-KUTATÁSBAN

Latzkovits Miklós, amint arról már volt szó, elvetette az elgondolást, amely szerint Tétsi N. Zakariás lett volna a *Murányi Vénus* átdolgozója: egyrészt fentebb már részletezett érvelése nyomán, másrészt pedig más Gyöngyösi-művek, a *Csalárd Cupidó* és a *Florentina* utóéletének vizsgálatára támaszkodva.⁴⁶ A Latzkovitsot megelőző kutatók, Jankovics és Demeter azonban egyértelműen „Tsétsi Zakariást” tartották az 1702-es *Murányi Vénus*-kiadás „megjobbítója”-nak; a *Régi Magyar Nyomtatványok* 2012-ben megjelent kötete tőlük átvéve említi „Csécsi Zakariást” mint átdolgozót.⁴⁷ Érdemes tehát végigkövetni, hogyan kapcsolódik össze Tétsi N. Zakariás neve a *Murányi Vénus* történetével.

Az 1702-es kiadás Gyöngyösi István neve nélkül látott napvilágot, a *Murányi Vénus* szövegét a kiadványban azonban egy Gyöngyösi érdemeit magasztaló vers előzi meg. A hét strófából álló vers a következő címet viseli: „Tisztelem Én is Tudományának Szépségét Jelentő s Nagy Zengéssel a' Castalus Hegyéről Alá Repült Irását, Álmétkodván Szépségén Gyöngyösi István Magyar Verseinek.” Ennek a címnek a kezdőbetűiből olvasható ki Tétsi N. Zakariás neve, amint már Kovásznai Sándor felhívta a figyelmet egy Ráday Gedeonnak írott levélben:

Azt már könnyen el-hiszem és meg-engedem hogy a' Murányi Vénus' eleibe irt hét strófa Tétsi Zachariásé, mellyeknek

⁴⁶ LATZKOVITS 2019, 274–293.

⁴⁷ RMNY 4, 506.

titulussában a' szóknak első betűiben az a' Név vagyon belé tsinálva.⁴⁸

A dicsérővers keletkezési idejéről pedig így spekulál ugyenebben a levélben:

[...] meg-lehet hogy mikor a' Murányi Venus először ki-nyomtatott, akkor írta Tétsi az eleibe ezen *applausust*.⁴⁹

Kovácsnai itt nem utal arra, hogy maga a kiadás is Tétsi Zakariás nevéhez kötődik, csak azt jegyzi meg, hogy az említett Gyöngyösit dicsőítő versnek ő a szerzője. Később Badics az 1909-es kritikai kiadás kísérőtanulmányában is hivatkozik erre a Kovácsnai-szöveghelyre:

A kezdő-betűkből, mint már Kovácsnai S. (1790.) észrevette (Figyelő, 1876. 373. 1.): *Tétsi Zakariás neve tűnik ki, ő tehát a vers szerzője (s talán a kiadásé is)*; de verse miatt joggal mondja őt Kovácsnai »igen sületlen elméjű ember«-nek.⁵⁰

Badics 1909-ben tehát csak feltételesen állítja, hogy az említett vers címének kezdőbetűiből kibontakozó Tétsi Zakariás az átdolgozó és kiadó. 1939-es Gyöngyösi-monográfiájában azonban már bizonyossággá teszi a *talánt*: „Az 1702-iki »csapni való kiadásnak« (Ráday szavai) eszközlője Tétsi Zakariás (mint ez a Gyöngyösit magasztaló verseinek kezdőbetűiből kitűnik)⁵¹ – írja. Nézzük, mi változtathatta álláspontját bizonyossággá.

⁴⁸ Kovácsnai Sándor Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1790. január 12., A Ráday-család levelezése. (A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára VIII/1199.)

⁴⁹ Kovácsnai Sándor Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1790. január 12., A Ráday-család levelezése [kiemelés az eredetiben].

⁵⁰ GYÖNGYÖSI 1909, XXXI [kiemelés az eredetiben].

⁵¹ BADICS 1939, 202.

1914-es tanulmányában⁵² Badics azt tűzi ki célul, hogy bizonyítsa: az 1702-es kiadás semmiképp sem eredhet Gyöngyösitől. (Gyöngyösi 1702-ben még él, tehát joggal feltételezhette volna ennek ellenkezőjét is.) Ha ekkoriban Badics tudta volna bizonyosan, s nem csak *talán*, hogy Tétsi Zakariás műve a kiadás, nyilvánvalóan nem szentelt volna tanulmányt annak, hogy kifejtse, nem Gyöngyösi áll a szöveg átdolgozása mögött. Badics véleményének változása valószínűleg egy időközben publikált Ráday-szövegnek tudható be. Gorzó Nándor 1938-ban tette közzé azt a Ráday-könyvtár levéltárában fellelt kéziratot, amelyben id. Ráday Gedeon *Gyöngyösi munkáinak Chronologica rendi* cím alatt sorra vette az általa ismert Gyöngyösi-műveket, s beszámolt mindarról, amit az egyes kiadásokról tudott.⁵³ A szöveget Badics valószínűleg kéziratban sem ismerte korábban, 1938 előtt, mert 1909-es és 1914-es tanulmányaiban nem hivatkozik rá; az 1939-es monográfia azonban már tud a Ráday-féle összegzésről. Ráday ezt írja a *Murányi Vénus* kiadástörténetéről:

Muranyi Venus Első Editioja jött ki, Kassan 1664-ben [...] Ezen Editio van dedicalva Palatinus Groff Vesselenyi Ferentznek és Gr Szétsi Anna Marianak, és circiter 400 rendel vagyis 50 Strophával több van benne, mint az Ujabb Editiókba. Ez úgy láttszik hogy első Munkája néki, leggalabb azok kozt az kiket ki nyomtattott. Ugyan Annak Második jó Editioja jött 1702-ben ki [...] Kolosvart. Még ezen Editio (jött) életében nyomtattott ki, és Tétsi Zacharias a Dedalus Autora applaudált néki: Ebbül ki hagyta azokat a verseket, amelyekkel az első Editio bővebb, nemellyet pedig önként változtatott es edgyetlen egy Strophat Szurt bele melly az első Editioba nints.⁵⁴

Az írottakból világos, hogy Ráday tud a *Murányi Vénus* két kiadása közti különbségekről. A megfogalmazásból az is valószínűnek tűnik, hogy a „Tétsi Zakariás applaudált néki” rész kettőspont-

⁵² GYÖNGYÖSI 1914.

⁵³ RÁDAY 1935.

⁵⁴ Uo., 137.

ja után a szöveg már nem Tétsire, hanem magára Gyöngyösire utal mint átdolgozóra – figyelemre méltó emellett az is, hogy az 1702-es kiadásról mint „Második jó Editio”-ról⁵⁵ beszél. Kétségtelen azonban, hogy a Tétsi Zakariás nevét tartalmazó mondat jelentése nem egyértelmű: akár úgy is érthető, hogy a kettőspont utáni rész Tétsire vonatkozik, tehát hogy ő volt az átdolgozó. Bádics, úgy tűnik, így értette. Rendelkezésünkre áll azonban egy másik szöveghely is, ahol Ráday félreérthetetlenül állítja, hogy az 1702-es kiadás átdolgozója maga Gyöngyösi volt. Egy Zilai Sámuelnek címzett levélben így ír a két szövegváltozatról:

Az Murányi Vénus két első editiójának egybevetése azértis Szükséges lesz, hogy ámbár az elsőben 'Száz rend versnél több vagyon; de az második editió némelly helyeben az *Authortól magától job-bá tétetett*; én azomban az első editióban lévő több verseket más alkalmatossággal meg fogom küldhetni, minthogy azon editiom most itten Pesten nintsen [...].⁵⁶

Tétsi Zakariás alakja Ráday Kovásznaival folytatott levelezésében is megjelenik. Feltűnő, hogy ők még úgy beszélnek Tétsiről, mint-ha ténylegesen azonosítani tudnák a személyét. Kovásznai és Ráday levelezésében kiemelt helyet kap az egyes Gyöngyösinek tulajdonított művek szerzőségének kérdése, Tétsi Zakariás is ilyen összefüggésben tűnik fel. A *Cuma városában építetett Daedalus temploma* című munka szerzősége vita tárgyát képezi kettejük között: míg Kovásznai biztos abban, hogy Gyöngyösi műve, addig Ráday Tétsi Zakariásnak tulajdonítja. (Ráday az 1938-ban közölt kronológiában is így ír: „Nemellyek, az Ugy neveztetett Dedalus Templomatis az Gyöngyösienek tartják. De az Tétsi Zachariasse [...]”).⁵⁷ Kovásznait azonban erről nemigen tudta meggyőzni, ő kirtart amellet, hogy a művet Gyöngyösi írta:

⁵⁵ Uo. [kiemelés tőlem – P. E.].

⁵⁶ Ráday Gedeon Zilai Sámuelnek, 1788. július 8., A Ráday-család levelezése [kiemelés tőlem – P. E.].

⁵⁷ RÁDAY 1935, 140.

Akarnám ha Nagyságoddal egy értelemben lehetnék a' Daedalus Temploma' írója iránt-is, de én az iránt-is meg-maradok előbbi értelmében és azt hiszem álhatatosan, hogy azt Gyöngyösi írta.⁵⁸

Ráday álláspontját nemcsak Kovásznai, de Zilai Sámuel sem osztotta; Zilai egy Rádaynak írott levelében szintén Gyöngyösit tartja a *Daedalus temploma* szerzőjének:

Obiter méltóztatott Ngod említeni Levelében, hogy a Daedalus auctora Tétsi Zakhariás volna. Méltóztassék Ngod vélünk közleni honnan vészen ezen értelemre argumentumot: mert mi ezt Gyöngyösinek tulajdonítjuk.⁵⁹

A Ráday által írott levelek közül sajnos sok nem maradt fenn, így Ráday pontos érveit nem ismerjük. Az ügy fontosságát jelzi azonban, hogy a Kovásznai-levelekben visszatérő témaként van jelen, Kovásznai utoljára így ír a kérdésről: „Addig hányjuk-vetjük a Dedalus templomát, hogy talán utoljára közelébb jutunk hozzá.”⁶⁰

Ugyanebben a levélben egy másik kérdés kapcsán is említi Tétsit: arról számol be Rádaynak, hogy nemcsak a *Murányi Vénus*-kiadásban szereplő Gyöngyösi-dicsérő strófákat szerezte ő, hanem más Gyöngyösi-művekhez is írt verseket, bár azokat latin nyelven:

Vagnak a' Phoenix előtt-is valami Deák versek, mellyeknek kezdeti ez: *Virgilius vates Romanae gloria gentis, Hungaricae nostrae gloria Ing. manes* cet. Ezeket könnyen elhiszem hogy Tétsi Zachariáséi. Ugy a'mellyek a' *Daedalus Templomának* végiben találatnak és így kezdetnek: *Illa relicta Ariadna feris, nunc improbe Theseu* cet.⁶¹

⁵⁸ Kovásznai Sándor Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1789. november 15., A Ráday-család levelezése.

⁵⁹ Zilai Sámuel Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1789. július 8., A Ráday-család levelezése. Az első szövegközlés: LADÁNYI 1975.

⁶⁰ Kovásznai Sándor Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1790. január 12., A Ráday-család levelezése.

⁶¹ Kovásznai Sándor Ráday Gedeonhoz, Marosvásárhely, 1790. január 12., A Ráday-család levelezése [kiemelés az eredetiben].

A 18. század végét követően nincs jele annak, hogy Tétsi N. Zakariás neve bármikor bárkinek fontos lett volna; amikor Badics átveszi a nevét Kovásznaitól, aligha lehet már referencialitása számára. Bizonytalan Tétsi Zakariás kilétét illetően az 1939-es Badics-monográfia szerkesztője is a *Daedalus templomáról* írva: „Id. Ráday Gedeon Tétsi Zakariásnak (?) tulajdonítja, alább nevezett kritikai jegyzeteiben. (A szerk. megjegyzése)”.⁶² Tétsi következő megjelenése Ladányi Sándor 1975-es *ItK*-közléséhez köthető. Ladányi a Zilai-levelek Tétsi Zakariásáról lábjegyzetben csak ennyit ír: „Tétsi Zakariás előttünk ismeretlen személy.”⁶³ A név Jankovics Józsefnél kerül elő újra, aki Rádaytól, Kovásznaitól és Badicstól hivatkozva a nevet. (Jankovicsnál, s az 1702-es kiadást Jankovics alapján tárgyaló Demeter Zsuzsánál azonban nem a Tétsi, hanem – valószínűleg elírás miatt – a Tsétsi név található.)

Tétsi N. Zakariást tehát Badics Ferenc tette meg a *Murányi Vénus* 1702-es kiadásának sajtó alá rendezőjéül – még hozzá egy kétértelmű Ráday-szöveghelyet egy bizonyos módon értve. Amint azonban Latzkovits összefoglalja, Tétsi N. Zakariásról Gyöngyösi kapcsán valószínűleg mindössze annyi mondható el bizonyosan, hogy ő írta az 1702-es kolozsvári kiadás előtti költeményt, és hogy jól ismerhette Gyöngyösi költészetét – a vers utolsó két strófájának utalásából ugyanis kiderül, hogy a *Murányi Vénuson* kívül a *Kemény János emlékezetét* és az *Új életre hozatott Charicliát* is ismerte.⁶⁴

⁶² BADICS 1939, 126.

⁶³ LADÁNYI 1975, 493.

⁶⁴ A szóban forgó két strófa:
„Mútatya elmédnek e’ jeles munkája,
Szerentsén mint úszkált VESELENY Bárkája,
Kemény Jánosnak-is lebegő sajkája,
Ki tudta a’ Chamnak milyen haza-tájja.

El a’ Chariclia Musád Irásával,
Írásban kezedenk nem Hibázásával,
Hiba nélkül esett Koronázásával,
Koronás légy Te-is Bacchus Laurussával.” Gyöngyösi 1702, [oldalszám nélkül].

5. TÉTSI N. ZAKARIÁS ERDÉLYBEN A 17–18. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Tétsi Zakariásról azonban a Gyöngyösi-kutatástól függetlenül is beszélhetünk. A *Régi magyarországi szerzők* tárgyalt egy bizonyos Tétsi N. Zakariást: tanuló mivoltát kérdőjellel említi, s két, a kolozsvári református kollégiumhoz köthető alkalmi vers szerzőjeként tartja számon, 1698-ból és 1702-ből.⁶⁵ Az említés forrása Dézsi Lajos közleménye,⁶⁶ amely a *Régi magyar könyvtár* második kötetéhez közli adalékkul nyolc egyleveles nyomtatvány főbb adatait. Dézsi közlése alapján Tétsi Zakariás két halotti kártánál működött közre: a kolozsvári református kollégium alumnusaként mindkettőre egy-egy latin nyelvű gyászverset szerzett. A korábbi, az 1698-as kárta Báta György kolozsvári református lelkész halálára készült, az 1702-es nyomtatvány pedig Tótfalusi Kis Miklóst búcsúztatja.

Tétsi kolozsvári tartózkodása előtt a nagyenyedi Bethlen Kollégium diákja volt. Erről a nagyenyedi kollégiumból fennmaradt diáknévsor tanúskodik.⁶⁷ Az évek szerint csoportosított diáknévsorokat Jakó Zsigmond és Juhász István a kollégium ún. aláírási jegyzőkönyvei (*matricula studiosorum*) alapján adja ki. Ezekben a jegyzőkönyvekben nem szerepel az iskola összes diákja, csupán a felsőbb tudományok tagozatára lépett és bentlakó ösztöndíjas (*alumnus*) diákokat ismerhetjük meg belőlük.⁶⁸ Közéjük tartozott

⁶⁵ RMSZ I, 815.

⁶⁶ DÉZSI 1898. Dézsi Zoványi Jenő 1895-ös, részletesebb szövegközlésére támaszkodik: ZOVÁNYI 1895.

⁶⁷ A névsorokat közli: JAKÓ–JUHÁSZ 1979.

⁶⁸ JAKÓ 1979, 43.

Zacharias Técsi is, aki 1694. október 22-én írta alá a kollégium törvényeit. Utólagos kiegészítésként pedig a következőt olvashatjuk a neve mellett: „Exturbatus ivit Claudiopolim.”⁶⁹ Nemcsak az derül tehát ki, hogy a nagyenyedi kollégium diákja volt, de az is, hogy Nagyenyedről Kolozsvárra távozott – s hogy ezt valószínűleg nem önszántából tette. Arról, hogy a nagyenyedi kollégiumból miért küldik el, sajnos nincs adatunk.

Herepei János hívja fel a figyelmet arra,⁷⁰ hogy a kisebb falvakból származó fiataloknál a 17. századi kollégiumi feljegyzések az otthoni családneveket a falu nevével helyettesítik. Herepei Gidófalva település diákjait vizsgálja, s megállapítja, hogy a gidófalvi gyökerű diákok a kollégiumban elvesztik családneveiket (például Nagy, Jancsó), s egységesen Gidófalvi vezetéknevűvé válnak. Juhász István – Herepei írásából kiindulva – úgy véli, hogy ez a nagyenyedi kollégiumra is jellemző gyakorlat lehetett, s feltételezi, hogy a névsor 17. századi diákjainál a származás helyéből formálódott a vezetéknev, elfedve egyúttal az eredeti, otthoni családnevet.⁷¹ Ez alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy a nagyenyedi matrikulában szereplő „Técsi Zacharias” Técsőről származott. Annál is inkább, hiszen neve a későbbiekben több helyen Tétsi N. Zakariásként bukkan fel – az N. rövidítés utalhat otthoni, técsői családnevére.

Bélay Vilmos⁷² részletes képet nyújt a korabeli técsői családnevekről. Az N betűvel kezdődő neveket kiválogatva Técsőről az alábbiak jöhetnek szóba: Nagy, Nehéz, Nikos (Nyikos), Német(hi).⁷³

⁶⁹ JAKÓ–JUHÁSZ 1979, 116.

⁷⁰ HEREPEI 1971a.

⁷¹ JUHÁSZ 1979, 23.

⁷² BÉLAY 1943, Técsőre vonatkozó részek: 205–7.

⁷³ Herepei János hasonlóképp vizsgálódik Técsi E. András egykori kolozsvári diák körül: „Técsi E. András (1717 körül). A nevét adó Técső máramarosi város lakói között »E« kezdőbetűs családnévül a XVII. század második s a XVIII. század első felében csakis az Erdő nevet találtam. Ez azután a törzsökös lakosághoz tartozott: már az 1600. évi összeírásban a polgárság között megjelenik Stephanus Erdeo, 1614-ben Gasparus Erdő, 1693-ban mint szolgáló s adófizető munkás ember Erdő János, mint marhátlan, gyalogszerrel szolgáló Erdő Ist-

Hogy ezek közül vajon melyiket rövidítheti az N betű Zakariás esetében, nem tudjuk, sejtésünk szerint azonban áruklodó lehet a *Murányi Vénus*-kiadásban szereplő Gyöngyösi-dicsőítő vers, amelynek címében a Tétsi N. Zakariás nevet magába foglaló akrosztichon N betűjét a Nagy szó adja – ennek nyomán akár azt is feltételezhetjük, hogy Tétsi legalább ily módon, az akrosztichonban megragadta a lehetőséget családneve jelzésére.

Azt, hogy Tétsi a kolozsvári református kollégium diákja is volt, a két már említett halotti kárta „coll. alum.” jelzéseiből tudhatjuk, ugyanis a Herepei által közölt diáknévsorban nem szerepel a neve.⁷⁴ A névsor alapvetően a subscribált alumnus diákok neveire épül: ők azok, akik aláírták az iskola törvényeit, s akik épp ezért a legkönnyebben megismerhetők az utókor számára. Herepei azonban nem állítja, hogy az általa gyűjtött nevek teljes mértékben lefedik az egykori kolozsvári diákságot: az aláíró, bentlakó alumnusok és a néhány más forrásból összeszedett publicus diákok nevei mellett említ olyanokat is, akik más, nem iskolai forrású alumniumból éltek, s akiknek a nevei az iskolai névsorokban nem találhatóak meg. Leírja, hogy az általa közölt névsor nem teljes, s olyan kutatókat buzdít a kiegészítésre, akik hozzáférnek például az Apáczai-albumban a patrónusok és pártfogoltjaik jegyzékéhez:

---

ván, a sóvágók között másik Erdő István, 1715-ben Erdő Gáspár és 1720-ban két Stephanus Erdő. Tekintettel arra a körülményre, hogy e családnev eredetileg személynévből származott (így például Uglya birtokosa 1389-ben Erdő fia Aprusa), mutatja e polgárcsaládnak abból az időből való származását, amikor e név még mint egyéni (személyi) név volt közhasználatos. Tehát e Técsi András is az Erdő család tagjai közé tartozott, apja pedig, vagy János, vagy valamelyik István szegénysorsú munkásember lehetett. Técsi az 1707 körüli időben lépett Kolozsvárra a diákok sorába, s mint kollégiumi tanuló az 1709. szeptember 28-án elnyugodott Szathmár-Némethi Mihály professzor emlékére nyomtatásban is megjelent nyolcsoros latin verset szerzett.” *HEREPEI* 1971c, 353.

⁷⁴ Herepei egyrészt a Török István által közreadott névsorra (az 1905–06-os tanév értesítőjének függelékében, *TÖRÖK* 1906), másrészt pedig saját levéltári kutatásaira támaszkodik. Az általa összeállított, 1668-tól kezdődő és 1817-ben lezárt névsor első felét az 1971-es *Adattár*-kötetben olvashatjuk (*HEREPEI* 1971b), második felét pedig Sas Péter rendezte sajtó alá 2004-ben, Herepei több, addig kiadatlan tanulmányával együtt. (*HEREPEI* 2004)

Lényeges ugyanis azt is tudnunk, hogy különösen Bánfi Dénes és Teleki Mihály utódaira átszálló kötelezettségét élvező kolozsvári, enyedi, vásárhelyi, udvarhelyi alumnuma kiknek tette lehetővé a tanulást, minthogy a Habsburg-uralommal beköszönött súlyos idők nagyon sok más tanulmányi segély alapjait tették tönkre.⁷⁵

Mivel az ismert két halotti kárta tanúsága szerint Tétsi alumnus volt, feltételezhetjük, hogy alumnumát máshonnan, nem az iskolától kapta. Feltételezésünket ebben az esetben is megerősítheti, ha más erdélyi kollégiumi diákokról végzett kutatásokkal vetjük egybe Tétsi helyzetét. Ebben Herepeinek a dési református iskola 17–18. századbeli tanárainak névsorait közlő munkája lehet segítségünkre. Egy Márkusfalvi Miklós nevű diákról például (akit a dési kollégiumi jegyzékben már tanárként találunk meg) Herepei leírja, hogy Kolozsváron tanult, és hogy Teleki Mihály kővári főkapitánytól kapott alumnumot, a kollégiumi tanulók névsorában azonban ő sem szerepel. Valószínűsíthetjük tehát, hogy Tétsi Zakariás Márkusfalvihoz hasonlóan külső alumnumból élő diák lehetett, s nevét ezért nem találjuk a kolozsvári diákok névsorában.

⁷⁵ HEREPEI 1971b, 335.

6. AZ 1702-ES MURÁNYI VÉNUS-KIADÁS ÉS A NYOMDA

Kolozsváron 1702-ben két nyomda is működik: a református egyházközség és a református kollégium Tótfalusi Kis Miklós által vezetett nyomdája, valamint az unitáriusok nyomdája, Kmita (Lengyel) Andrásné vezetésével. A *Murányi Vénus* kiadásának éve zavaros időszak a kolozsvári nyomdászat történetében. Tótfalusi Kis Miklós 1702. március 20-án meghal, nyomdafelszerelésének azonban csak egy része van a református egyházközség tulajdonában, másik része Tótfalusi saját készlete.⁷⁶ Az előbbi nyomdai eszközöket 1702. május 20-ai dátummal kezdődően kapja bérbe az egyházközségtől Tótfalusi egykori nyomdászegénye, Telegdi Pap Sámuel,⁷⁷ az utóbbiakat viszont még évek múlva is a hagyatékban, Tótfalusi özvegyénél, Székely Máriánál találjuk.⁷⁸

Ferenczi Zoltán a *Murányi Vénust* Telegdi Pap 1702-ből származó nyomtatványai között tartja számon, besorolását azonban nem indokolja, s egyéb adatot sem közöl a kiadásról.⁷⁹ A szakirodalomban ezt követően nem találunk kísérletet a nyomtatvány nyomdához vagy névhez kötésére.

A történet a most már jobban megismert Tétsi Zakariást középpontba állítva válik különösen érdekessé. Láttuk, hogy Tétsi mind Nagyenyeden, mint Kolozsváron a református kollégium

⁷⁶ HAIMAN 1979, 24.

⁷⁷ A bérbeadásról az okiratot Jakó Zsigmond közli: JAKÓ 1974, 373–374.

⁷⁸ Azok a levelek, amelyekben az özvegy még 1711–12-ben is kéri az egyházközséget, hogy vásárolják meg tőle a hagyatékban maradt nyomdai eszközöket, szintén Jakó Zsigmond közlésében olvashatók: JAKÓ 1974, 374–375., 384–385.

⁷⁹ FERENCZI 1896.

diákja, s református kötődésűek a halotti kárták is, amelyekre gyászverset szerez: Bártai György református lelkész, Tótfalusi pedig a református egyházközség nyomdáját vezeti. A *Murányi Vénus* 1702-es kiadása azonban nem református közegeből, nem Tótfalusi utódjának nyomdájából kerül ki.

Ennek bizonyításához érdemes megvizsgálni a kiadványt nyomdászati szempontból. Név nélkül megjelent kiadással van dolgunk, így a nyomda azonosításában a betűtípusok, iniciálék, fejléc- és záródíszek lehetnek segítségünkre. A vizsgálatnál az egyes nyomtatványok összevetésén túl a nyomdai illusztrációk legújabbban megjelent repertóriumára nyújtott végső bizonyítékot.⁸⁰ Ennek segítségével a nyomdahely pontosan megállapítható. Az illusztrációk összevetése alapján az 1702-es *Murányi Vénus* egyértelműen a Kolozsváron 1697 és 1703 között működő unitárius nyomda kiadványa. Az általunk tárgyalt nyomtatvány betűi, díszei és iniciáléi kivétel nélkül megtalálhatóak a kolozsvári unitárius nyomdáról közölt illusztrációk között.

Az unitárius nyomda fejléc- és záródíszei:⁸¹

....

IV/2

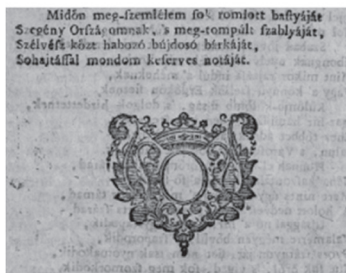
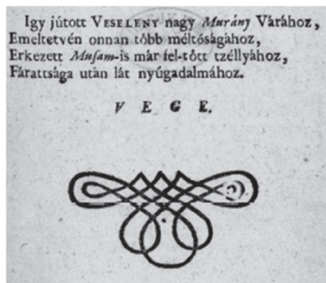

IV/4

⁸⁰ BÁNFI-PAVERCSIK-PERGER-V. ECSÉDY 2014.

⁸¹ Uo., 1021.

A díszek az 1702-es *Murányi Vénusban*:

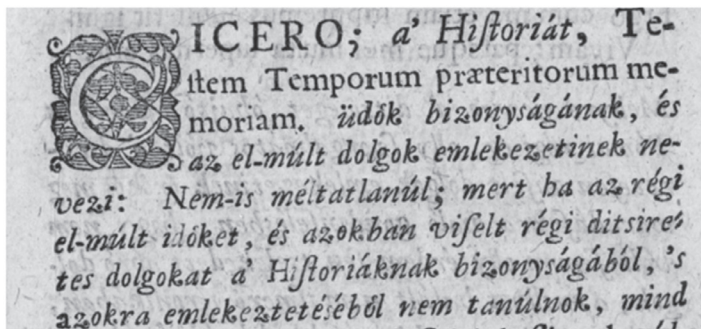
Az unitárius nyomdából származó iniciálé az *Illusztrációk*-kötetből:⁸²

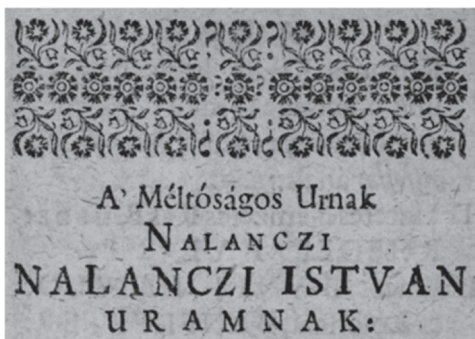
⁸² Uo., 1022.

Iniciálé a Murányi Vénusból:

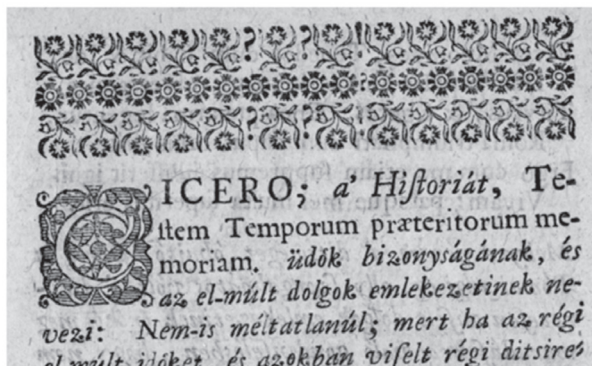

Fejléc egy szintén 1702-es unitárius nyomtatványból (Lucius Annaeus Florusnak, A' Romai viselt dolgokról irott negy könyve. KOLOSVARATT, LENYGEL [!] ANDRASNENAL, Helczdörffer Mihály által. Anno 1702.).⁸³

⁸³ A LENYGEL szó a nyomtatvány sajtóhibája.

Fejléc a *Murányi Vénusból*:

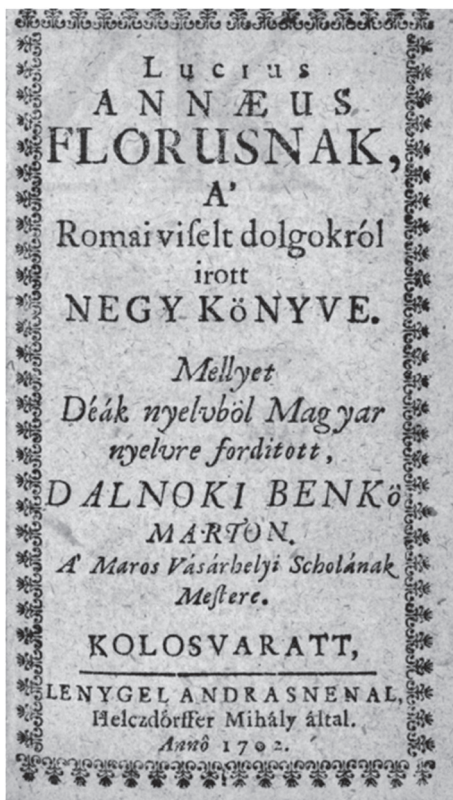

Az összevetés, illetve az egyezések alapján tehát megállapítható, hogy Ferenczi Zoltán tévesen sorolja a *Murányi Vénust* Telegdi Pap Sámuel kiadványai közé: a kiadás egyértelműen a Kmita Andrásné által vezetett unitárius nyomda terméke. A Telegdi Pap Sámuel-nyomtatványokkal viszont nem mutat hasonlóságokat az 1702-es *Murányi Vénus*. Ez a díszek és iniciálék különbözősége mellett az ékezeteknél is megfigyelhető. Ha még a Telegdi Pap-korszak előtt vizsgálódunk: a Tótfalusi-nyomda betűiről Haiman György írja le, hogy Tótfalusi „saját betűin magyar szokás szerinti ékezeteket használ, nem helyettesítve az ö, ü kettős ékezetét az o, u betű felett elhelyezett kis e betűvel”.⁸⁴ Telegdi Pap kiadványai, mivel Tótfalusi betűvel dolgozik, szintén ö és ü betűket tartalmaznak, ellentétben az unitárius nyomtatványokkal és a *Murányi Vénusszal*, amelyek szinte mindig az o és u betűk feletti e-vel jelölik a kettős ékezetet.

A *Murányi Vénus* tehát a kolozsvári unitárius nyomda kiadványa. Az unitáriusoknak a 17. század végén már évtizedek óta nem volt nyomdájuk Kolozsváron, az előd Heltai-nyomda 1661-ben szűnt meg. Kmita Andrásné a század végén Lengyelországból ér-

⁸⁴ HAIMAN 1972, 99.

kezett vissza Kolozsvárra, s az ő költségén szervezték újra az unitárius nyomdát. Az új nyomda első kiadványai 1697-ből származnak, s a működés 1703-ig, Kmita Andrásné haláláig folyamatos volt. Az özvegy természetesen nyomdászokat is alkalmazott, s itt találhatunk kapcsolódási pontot az unitárius nyomda és Tótfalusi Kis Miklós nyomdája között: az unitárius nyomda vezetője 1702-ben Heltzdörffer Mihály volt. Heltzdörffer neve fel is tűnik a fentebb már nyomdászati példaként szolgáló Florus-kiadás címlapján:

Heltzdörffer Mihályról az tudható, hogy korábban Tótfalusi mellett dolgozott nyomdászlegényként, kolozsvári tartózkodását követően pedig Brassóban és Szébenben vezetett városi nyomdát.⁸⁵ Tótfalusi halotti kártájára is szerzett gyászverset; a kártán neve mellett az „artis typographiae cultor” megnevezés szerepel. Herepei feltételezése szerint Heltzdörffer korábban volt Tótfalusi nyomdászlegénye, nem közvetlenül a Tótfalusi halála körüli időkből.⁸⁶ (Herepei 1702-ből négy nevet tart számon Tótfalusi nyomdászlegényeként: Fekete Jakabét, Némethi Mihályét, Telegdi Pap Sámuelét és Miskolczy Csulyak Ferencét.)⁸⁷

Feltételezésünk szerint tehát az unitárius nyomdából 1702-ben kikerülő *Murányi Vénus* Heltzdörffer Mihály kiadványa lehet. Nem tudhatjuk ugyan, hogy az ugyanazon halotti kártákra gyászverset szerzők között milyen szoros lehetett az ismeretség, tehát hogy a Gyöngyösi-dicsőítő Tétsi Zakariás milyen viszonyban állhatott Heltzdörfferrel. Az 1702-es *Murányi Vénus*ban azonban, úgy tűnik, mindkettejük keze benne lehetett – Tétsié a kiadvány Gyöngyösi-dicsőítő versében, Heltzdörfferé pedig a nyomdai előkészítésben. Hogy a saját, évtizedekkel korábban megjelent művét újra átdolgozó Gyöngyösi hogyan kerülhetett a képbe, az egyelőre nem tisztázott – a Gyöngyösi-filológia számára, úgy tűnik, a későbbi kutatások is tartogathatnak még izgalmatokat.

⁸⁵ V. ECSÉDY 1999, 166.

⁸⁶ HEREPEI 1971d, 176.

⁸⁷ HEREPEI 1958.

III. BAROKK UDVARISÁG, JEZSUITA HAGYOMÁNY:
A *MURÁNYI VÉNUS* ESZMETÖRTÉNETI HÁTTERE

Az utóbbi évek Gyöngyösi-kutatásai nemcsak filológiai szempontból vettek fordulatot, hanem a költő életrajza körül is számos új fejleményre derült fény. 2017-ben Tusor Péter derítette ki levéltári források alapján, hogy a költő Gyöngyösi István mindaddig, Nagy Iván és Badics Ferenc kutatásai alapján ismert életrajzából számos adat valójában nem a Gömör megyei költőre, hanem egy másik Gyöngyösi Istvánra vonatkozik, egy Ung vármegyében élő református nemesre.¹ 2018-ban Szabó András Péter pedig egy harmadik korabeli Gyöngyösi Istvánt is fellelt, amivel elbizonytalanította nemcsak a költő addig biztosnak hitt születési dátumát, de életének összes 1664 előtti eseményét is: állítása szerint a legelső biztos adat a költő Gyöngyösi életében a *Murányi Vénus* ajánlásából olvasható ki, ahol Gyöngyösi Széchy Mária és Wesselényi Ferenc szolgálatában álló komornyikként hivatkozik saját magára.² Latzkovits Miklós a történelmi kutatásokat összegezve találóan vonta le a tanulságot:

Tusor és Szabó tanulmányai meglehetősen furcsa helyzetet teremtettek. A magyar irodalomtörténet egyik legnépszerűbb, valaha egyértelműen legolvasottabb költőjének származásáról, iskoláztatásáról, egyáltalán fiatalabb éveiről, minthogy a korábbi és „hamis” adatok leválasztása végre megtörtént, immáron semmit sem tudunk.³

¹ TUSOR 2017.

² SZABÓ 2018.

³ LATZKOVITS 2020.

A költő életrajzában bekövetkezett változások nagy jelentőséggel bírnak. Nem feltétlenül szükségszerű persze, hogy az életrajz átírása az irodalomtörténeti kutatásokra is számottevő hatást gyakoroljon: egy Gyöngyösi-féle barokk szerző esetében aligha befolyásolja az irodalmi értékelést, hogy a költőnek mostantól kezdve kevesebb feleséget és gyereket tulajdonít a történetírás. A fent ismertetett tanulmányok mégis kiemelten fontosak az irodalomtörténet számára is, mivel a költő felekezeti hovatartozását is érintik. Gyöngyösit az elmúlt évekig (az Ung vármegyei nemes felekezettét bitorolva) protestáns vallásúként tartotta számon a kutatás,⁴ aki élete végén katolizált – erre az 1690-ben megjelent *Rózsakoszorú* című, egyértelműen katolikus szemléletű munka szolgáltatott bizonyítékot. Tusor Péter tanulmánya azonban amellet érvelt, hogy a költő valójában születésétől kezdve katolikus vallású volt, ráadásul jezsuita oktatásban részesült a nagyszombati egyetemen, amint azt az intézmény 1651–52-es diáknévsorában feltűnő „Stephanus Gyöngyösi” név bizonyítja.⁵ S noha Szabó András Péter ez utóbbi adattal kapcsolatban kételyeket is megfogalmazott, a költő katolikus vallását ő is egyértelműen megerősíti.⁶

A *Murányi Vénus* eszmetörténeti hátterét a kutatás jellemzően a barokk udvariság morálfilozófiai hagyományában jelöli ki;⁷ ezen belül is leginkább Baltasar Gracián *Oráculo manual* (Az életbölcesség kézikönyve) című művének gondolataival szokás rokonítani a művet.⁸ Baltasar Gracián spanyol jezsuita szerze-

⁴ Bitskey István tanulmánya például a költő reformátusságának tényéből kiindulva kereste a Gyöngyösi-költészet mintáit a protestáns iskolai tananyagban és költészeti hagyományban: BITSKEY 1981.

⁵ TUSOR 2017, 97.

⁶ SZABÓ 2018, 675–676.

⁷ A legfontosabb előzmények: VOGEL 2007; FAZEKAS–LABÁDI 2008; LACZHÁZI 2009.

⁸ Arra, hogy magyar kontextusban, tehát Gyöngyösi esetén a barokk udvariság hagyományának átvételéről van szó, Klaniczay Gábor szolgál magyarázattal, amikor megjegyzi, hogy a 15–16. századi magyar kultúrából teljesen hiányoznak az udvari illemtankönyvek: csak a 17–18. században jelennek meg, de azok már nem a reneszánsz udvari kultúrát veszik alapul, hanem a spanyol udvar barokk életfelfogását és Baltasar Gracián művét. KLANICZAY 1987, 48–49.

tes volt; az új életrajzi ismeretek alapján pedig még inkább létjogosultságot nyert, hogy a *Murányi Vénus* eszmetörténeti háttérét a katolikus-jezsuita hagyományban keressük. Jelen fejezet arra vállalkozik, hogy átfogó képet adjon Gyöngyösi, a *Murányi Vénus* és az udvariság kapcsolatáról: az eddigi kutatástörténet összegzését követően a művet egy korabeli jezsuita morálfilozófiai munkával, Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című értekezésével állítja párhuzamba.

1. AZ EURÓPAI UDVARI TÁRSADALMAK

Norbert Elias *A civilizáció folyamata*⁹ című, a modern udvariság-kutatást megalapozó munkájában a nyugati (francia és a német) udvari társadalmat állította középpontba, s a középkortól a 17–18. századig vizsgálta az emberi viselkedés változását. Elias civilizáción a társas viselkedés szabályozott rendszerét értette, amelyet felfogásában az udvari társadalom hívott életre. Filozófiai-etikai munkák, viselkedési kézikönyvek elemzésével regisztrálta azt a folyamatot, amelynek során az emberben fokozatosan egyre erősebbé vált az önkontroll igénye, s az ösztönök, affektusok elrejtésére mind több viselkedési minta szilárdult meg. Elias munkájának kritikai összegzését adó tanulmányában Klaniczay Gábor hangsúlyozza a különbséget a középkori illemtankönyvek és a reneszánsz-humanista munkák között: míg az előbbieket a cselekvések szűkebb körét szabályozták (például az étkezési szokásokat, a köszönést, a nőekkel való bánásmódot), addig az utóbbi korszak szerzői (Baldassare Castiglione, Rotterdami Erasmus vagy Giovanni della Casa) a társasélet és az emberi megnyilvánulások minden részletére kitértek.¹⁰

Vígh Éva további elkülönítéssel is él, amikor Giovanni della Casa *Galateo* című művét és Stefano Guazzo *Della civil conversazione* című munkáját Castiglionéhoz képest is az udvariság új korszakaként határozza meg.¹¹ Vígh szerint e két 16. századi szöveg

⁹ ELIAS 1987. A témáról másik kötetében is ír: ELIAS 2005.

¹⁰ KLANICZAY 1987, 20.

¹¹ VÍGH 1999, 28.

az udvariságnak azt a fázisát jelképezi, amelyben az udvar a civilizált életforma és kultúra szimbolikus színterévé válik, ily módon pedig a társadalom szélesebb rétegei számára is követendő példaként szolgál. Vígh a reneszánsz és a barokk kor morálfilozófiai diskurzusa között is különbséget tesz. Összefoglalásában Castiglione reneszánsz udvari embere az ideális udvari ember megformálására törekszik, aki harmóniában él az öt körülvevő világgal, beszédét és cselekedeteit fesztelen könnyedség és kellem jellemzi. Ez az egyértelműség és rend a 17. század politikai változásaival (az itáliai városállamok spanyol fennhatóságával) és az ellenreformációval felborul. A változásokat az udvari értekezési irodalom hangsúlyeltolódásaiból is érzékelhetőnek látja: Castiglionéval Graciánt állítja szembe, mint aki az *Oráculo manual*-ban a Castiglione-féle udvari ember barokk tükörképét alkotta meg. A barokk művészet és a politikai élet jegyei Vígh leírásában megegyeznek: mindkét területet az elleplezés (*dissimulatio*), a többértelműség, a metaforikusság uralja.¹² A *dissimulatio* fokozott jelenlétét a korban Vígh az itáliai politikai helyzetből eredzetteti: az ellenreformáció és a spanyol uralom minden szellemi és politikai tevékenységre kiterjedő ellenőrzése mellett az udvari értelmiség csak folyamatos *simulatio/dissimulatio* segítségével maradhatott fenn.¹³

A kutatástörténet szerint a magyar udvari hagyomány a nyugat-európaihoz képest több szempontból is másképp alakult. A szakirodalom egyrészt megkésettiséget regisztrál: míg Európában a főúri udvarok helyét a 17. században fokozatosan átveszik a királyi-császári udvarok, addig Magyarországon a főúri udvarok jellemzőek.¹⁴ Betudható ez annak is, hogy – mint Pálffy Géza kutatásai nyomán tudjuk – a budai királyi udvar egyrészt az 1526-os mohácsi csata, másrészt Buda 1541-es török elfoglalása után nem töltött be valós funkciót, fő tisztségei névlegessé váltak, a valódi udvar pedig a Habsburg Monarchia központi, közös udvara lett,

¹² Uo., 121.

¹³ Uo., 123.

¹⁴ KOLTAI 2001, 11–12.

amely Bécsbe helyeződött át.¹⁵ Várkonyi Gábor arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar arisztokrata udvarok személyzete alapvetően funkcionális szempontok alapján épült fel, s udvaroncoknak alig jutott hely benne.¹⁶ Ez arra enged következtetni, hogy a magyar udvarok európai társaikhoz viszonyítva kevésbé működhetek a társasági élet középpontjaiként. Épp ezért nem is foglalkozhatunk konkrétan a 17. századi magyar főúri udvarokkal: a hangsúlyt sokkal inkább az általánosságban udvari etikaként ismert szabályokra, magatartásmódokra és stratégiákra, illetve ezek irodalmi megjelenésére fektetjük.

¹⁵ PÁLFFY 2011, 134.

¹⁶ VÁRKONYI 2005, 417.

2. GYÖNGYÖSI ÉS A MURÁNYI UDVAR

Gyöngyösi társadalmi pozíciójánál fogva egy magyar főúri udvarhoz kötődött: 1663-tól Wesselényi Ferenc nádor és Széchy Mária komornikja volt a murányi udvarban. A *Murányi Vénus* címében is megjelenik a titulus: „Íratott ugyan az őnagyságok komornikja, Gyöngyösi István által”; az ajánlás lezárásában pedig „Nagyságtoknak legkisebb szolgája”-ként hivatkozik saját magára. Mivel Gyöngyösi a *Murányi Vénus* megírásával indult el költői pályáján, 1664 körül mindenekelőtt középnemesi családból származó udvari komornikként tarthatták számon, s nem költőként. A *Murányi Vénus* előszavában kifejtett gondolatok szerint a mű megírásának célja is Széchy Mária és Wesselényi Ferenc szolgálata, házasságuk történetének megörökítésével: „hogya azért azon Nagyságtok örök emlékezet érdemlő cselekedete is az mostani azont viselő nyelveknek szava elállásával megnémulást vévén, jövendőben az feledékenségtől örökös hallgatás alá ne vetessék”.¹⁷ A bevezető szövegben a mű létrejöttét nehezítő körülményekre való hivatkozást („nagyobbreszről úton s sok értetlen csöcselék kiáltásával zajgó szállásokon írtam”)¹⁸ értelmezhetjük a *captatio benevolentiae* toposzaként, tarthatjuk azonban hihetőnek is, hogy az írással valóban csak a komorniki teendők ellátása mellett foglalkozhatott. Eszerint értelmezve a megnyilvánulás egybevág azzal, amit Koltai András ír a 17. századi főúri udvarok komorniki státuszáról: a komornik nem mindig tartózkodott

¹⁷ GyöNGYÖSI 1998, 10.

¹⁸ Uo., 10.

ura körül, hanem sokat utazott, hogy az udvartól távolabb eső tárházakat felügyelhesse.¹⁹

Gyöngyösit 1669-ben, már Wesselényi halála után nevezi ki Széchy Mária Balogvár kapitányává. Ebből az időszakból maradt fenn 1669. május 4-éről keltezett Széchy Máriának szóló levele, amelyben az udvarról fogalmaz meg elítélő véleményt. Gyöngyösi azt panaszolja, hogy az udvarban egyesek ok nélkül mocskolják be őt úrnőjénél. Noha nyilván saját tapasztalatokból táplálkozik, soraiból úgy tűnik, hogy az elméleti udvari irodalmat is jól ismeri:

Keservesen jutnak eszemben azok, azmelyekkel éngemet eleitül fogvást az udvar érdemetlenül rongált. Bokros szerencsétlenségim nem elégedének meg azzal, hogy az elmúlt esztendőkbéli sok rövidséges szenvedésim után (azmikor kakas nélkül is kotlanak vala az jércék) végre bizony merő gyermeki te-mondákbúl származott s ok nélkül okozott gyanós gondolatokra, s azokból valamely subtilisáló elmének helytelenül inferált consequentiáira nézve, az én Kegyelmes Asszonyom öngagsága kegyelmességébül proscribáltattam; hanem *azmikor már az udvarnak habjaibúl kikélvén, azoknak hányatási után valami kevés megpihenést mostani remeteségemben remélenék*. Akkor sem enged az *udvari tündérség* nyugovást, hanem, minthogy kifogyott volt immár talám más mesterségébül, az szolgálúmról vészen okot ok nélkül, s azt nem tudom micsoda deli Dianának, szép Helénának s kacér Venusnak hirdetvén, olajt tölt az tűzre, s újabb neheztelést támaszt ellenem. Átkozott hírharangok!²⁰

Az idézet kiemelt részeiben az udvari irodalom toposzait ismerhetjük fel. Jankovics József tanulmányában az udvari élet tengerhez való hasonlítását vándormotívumnak nevezi: az udvar mint tenger és több más metafora ősforrásának Henricus Petreus Herdesianus először 1577-ben megjelent *Udvari élet* című antoló-

¹⁹ KOLTAI 2001, 28–29.

²⁰ GYÖNGYÖSI 2017, 16 [kiemelések tőlem – P. E.].

giáját tartja.²¹ Vigh Éva szintén felhívja a figyelmet arra, hogy az udvar tengerként való megjelenítése az olasz morálfilozófiai irodalom szinte mindegyik értekezésében megjelenő közhely. Számos példája közül Pio Rossi *Erkölcsei lakoma* című munkáját idézzük: „nagy tenger az udvar: számtalan hal úszkál benne: szegény, gazdag, szolga, fejedelem. [...] (M)ind az udvari ember, mind a kormányos a szerencse forgandóságának van kitéve. Az udvar tengere csak annyiban különbözik, hogy a tengeren, aki jól navigál, míg az udvarban, aki rosszat cselekszik, többnyire az ér révbe.”²²

A hajózás és a tenger metaforája a *Murányi Vénusban* is számtalanszor megjelenik. Cupido például, miközben az istenek döntése értelmében Wesselényi Ferenc szívébe lövi nyilát, a következő szavakkal biztatja áldozatát:

Háborodott tenger az te bús életed,
Hányatott hajónak magadot vélheted,
Hab az sok gondolat, mellyel ezt vereted,
Szécsi Mária lesz az kormány mellett.

Partra vezettettel általa ezekből,
Felszabadul hajód az forgószelekből,
Kedves tavaszra hoz mostani teledből,
Vigasság érkezik az gondos életből. (1, 200–201.)²³

A szöveg egy későbbi részében Solymosi Ferenc, Wesselényi embere hasonlítja Wesselényit kormányoshoz:

Mint okos kormányost az támadt habokban,
Olynak tartottalak téged az hadakban,
Lett volna is ha mi rémülés másokban,
Tőled reméltem biztatást azokban. (3, 130.)²⁴

²¹ JANKOVICS 1999, 24–25.

²² Idézi: VIGH 2004, 40.

²³ GYÖNGYÖSI 1998, 38.

²⁴ Uo., 103.

Egy másik helyen pedig az elbeszélő a szerelem megpróbáltatásait hasonlítja a tenger hánykódásához:

Így az szerelemnek ki ül hajójára,
Sok ellenkező szél gyön vitorlájára,
S nem kevés rémítés veszi próbájára,
Míg verekedhetik óhajtott partjára.

Az mint Wesseléni bő példája ennek,
Hány akadály a nincs, azmiolta mennek,
S mennyi rémítések ellene nem kelnek!
Megtetszik, hogy Vénus lyánya az tengernek. (3, 200–201.)²⁵

Az *udvari tündérség* kifejezés szintén topikus jellegű. A *tündér* szó a 17. századi használatban varázsló hatalmú, magát elváltoztatni képes alakot jelöl,²⁶ így válik a Gyöngyösi-levélben is változékonyságot jelentő közhellyé, amely az aktuális érdekek szerint folytonosan magatartást változtató udvari embereket jelöli. Gyöngyösi nemcsak a levélben, de a *Murányi Vénusban* is elítéli ezt a viselkedést:

Nem nemes elme az, mely mindjárt változik,
Akarmi szélre is nádként ingadozik,
Ott tisztul az arany, hol az tűz lángozik,
Az rózsza is tövis között virágozik.

Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kíván, s belőle vér csorog,
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s morog. (1, 40–41.)²⁷

²⁵ Uo., 112.

²⁶ MNyTESz 1976, 1012.

²⁷ GYÖNGYÖSI 1998, 18.

A *tündér* szó jelentését Gyöngyösi a *Murányi Vénusban* a század tradícióinak megfelelően határozza meg, amikor az alakváltoztatás képességével rendelkező lényeket nevezi meg így:

S mond: mely boldog dolga volt az tündéréknek,
Ha másképpen nem volt módja szerelmeknek,
Változtatni tudták mivoltát testeknek,
Megcsalták szemeit minden irigyeknek. (2, 182.)²⁸

A változékonysághoz Gyöngyösi a tündér mellett Próteusz alakját kapcsolja, az idézett rész így folytatódik:

Mint Protheus régen forgott sok veszélyben,
Hol egynek, hol másnak levén szerelmében,
De minthogy változó vala személyében,
Senki nem árthatott tűnhető testében. (2, 184.)²⁹

E szövegrészeket követően több strófa olvasható Wesselényi Ferenc óhajáról: bárcsak Próteusz lehetne, hogy alakját elváltoztatva (fecske képében) megjelenhessen Széchy Máriánál. Próteusz szerepeltetése szintén az udvari hagyományba illeszkedik, alakja Gracián udvari kézikönyvében is feltűnik: „A forgott Udvari ember *Protheus* légyen” – szól a spanyol jezsuita szerző Faludi Ferenc fordításában.³⁰ Vígh Éva meglátása szerint Próteusz alakváltoztatási képességével megtestesíti az udvari kultúrában oly fontossá váló ötödik erényt, a *dissimulatiót*, s mintegy a barokk kor szimbólumává válik.³¹

²⁸ Uo., 62.

²⁹ Uo., 63.

³⁰ FALUDI 1991, 341 [kiemelés az eredetiben].

³¹ VÍGH 1999, 141.

3. A MURÁNYI VÉNUS ÉS A BAROKK UDVARISÁG

Gyöngyösi *Murányi Vénus*ának udvari jellegét elsőként Horváth János hangsúlyozta. Horváth eredetileg 1924-ben megjelent tanulmányában „udvaronci poétizálás”-ként és „merő »mintha«-költészet”-ként jellemzi Gyöngyösi költői tevékenységét.³² Horváth Gyöngyösinél a barokk egyik típusát fedezi fel, noha nem az általa preferált fajtát: mint írja, a Gyöngyösi-költészet „ez ízlésfajnak [ti. a barokknak] nem közvetlen, nem tövén termett, hanem csak beléje oltott sarja, s melyben a tiszta barokktól visszaszorítani megkísérlett profán, reneszánsz hagyományok: az antikizált hőstípus és az erotikum kultusza küzdöttek ki létjogot maguknak”.³³ A tiszta barokk képviselőinek Pázmány Pétert és Zrínyi Miklóst tartja, a *Murányi Vénust* pedig a korábbi históriás énekek műfaji követőjeként tünteti fel, mert azokhoz hasonlóan „látszólag országos, politikai érdekű tárgyat vesz fel”, s „történeti hűség-re, hiteles értesítésre *látszik* törekedni”.³⁴ Gyöngyösi költészetét Horváth a hit és a komolyság hiánya miatt is elítéli, összegezve így formál róla véleményét: „Belső hit nélküli szórakozó játék egy csodált régi költészet hagyatékával.”³⁵

Arra, hogy Gyöngyösi szereplői a *Murányi Vénus*ban udvari viselkedésmintákat követnek, R. Várkonyi Ágnes is felhívta a figyelmet *A rejtőzködő Murányi Vénus* című kötetében.³⁶ R. Várko-

³² HORVÁTH 2006, 565–566.

³³ Uo., 565.

³⁴ Uo., 564 [kiemelés az eredetiben].

³⁵ Uo., 566.

³⁶ R. VÁRKONYI 1987.

nyi az udvariság mint viselkedésforma legfőbb megjelenését férfi és nő kapcsolatának változásában látta, a szerelem és a politika területén egyaránt. „Szinte mulatságos, hogy a murányi várfoglalásra háború közben vállalkozó Wesselényinek [...] végig kell játszania a gondtalan gavallérnak az Udvarban megkövetelt udvarlási koreográfiáját”³⁷ – írja az udvari szabályok *Murányi Vénus*beli érvényesüléséről. Példaként Wesselényi szerelmes levelét és a titkos találkát idézi fel a műből, valamint Széchy Mária udvari illemhez igazodó esküvő előtti tartózkodó magatartását.

Az udvariság és a *Murányi Vénus* kapcsolatát Fazekas Sándor és Labádi Gergely értelmezte át. Közös tanulmányuk Horváth János „udvaronci poétizálás” kifejezésének felidézésével készíti elő a terepet a *Murányi Vénus* elhelyezésére a barokk udvari etika kontextusában – mint hangsúlyozzák, az udvart nem társadalmi intézményként, hanem világnézetként felfogva.³⁸ A látszat és a játék-mivolt hangsúlyozása jó alapot szolgáltat a *Murányi Vénus* és a barokk udvari etika kapcsolatának felfejtéséhez; Fazekas és Labádi tanulmánya azonban eltünteti a Horváth János-i negatív előjelet a Gyöngyösi-féle udvariság elől. Fazekas és Labádi az udvariság morálfilozófiai hagyományában értelmezi a *Murányi Vénust*, a *dissimulatio* és a *simulatio* etikájának működését megfigyelve és elemezve a műben. A tanulmány részletes példákkal támasztja alá a színlelés megjelenéseit a szereplők viselkedésénél és a narrátori szólamban egyaránt, az udvari elemek kidomborításával pedig Gyöngyösi 18. századi népszerűségére kíván választ adni: amellett foglal állást, hogy a *Murányi Vénus* népszerűsége a Faludi Ferenc által magyarra fordított Gracián-mű 18. századi kultuszából eredeztethető. A szerzők a *Murányi Vénus* világnézeti hátterét Gracián *Oráculo manual*jában találják meg: összehasonlításaikból arra az észrevételre hívjuk fel a figyelmet, amely szerint a *dissimulatio* mindkét műben Istenre hivatkozva, Isten rendeléseként jelenik meg, s mint ilyen, etikus magatartásként tűnik

³⁷ Uo., 118.

³⁸ FAZEKAS-LABÁDI 2008, 515.

fel. A Graciántól idézett rész a következő: „Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. [...] Kövessük e’ dologban a’ Felséges Isteni elmét, a’ melly az egek sarkán mélységes titkainak tüzégérét ki nem szokta kötni”; Gyöngyösi pedig így igazolja a színlelést: „Sok festékkal kelle az dolgot színleni, Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni [...]”³⁹

Vogel Zsuzsa Faludi Ferenc Gracián-fordítását, az *Udvari embert* a Gyöngyösi-költészet hagyományával rokonító tanulmányában a Fazekas–Labádi-dolgozathoz hasonló következtetésekre jut, mind a barokk udvariság háttérében megjelenő Isten képe, mind pedig Gyöngyösi 18. századi recepciója kapcsán.⁴⁰ Az udvariságot – Szauder József Faludi-tanulmányának meghatározása nyomán – Vogel is általános emberi magatartásformaként kezeli, s nem konkrét korszakok konkrét udvaraiban vizsgálódik. Gracián és Gyöngyösi műveinek 18. századi népszerűsége között ő is összefüggést feltételez, s az összefüggést az udvari hagyomány elemeinek jelenlétében látja.⁴¹ A Faludi és Gyöngyösi között regisztrált párhuzamok közül kiemelendő az a meglátás, hogy a színlelés mint az udvariság egyik legfőbb jellemzője mindkét műben értéként, pozitívan jelenik meg.⁴² Vogel ezt követően Faludira vonatkoztatva fűzi tovább a gondolatot, amely szerint a folyamatosan változó emberi világban kalauzként szolgáló mű mögött szilárd viszonyítási pontként az „istenes erkölcs” eszménye áll, a színlelés pedig ennek érvényre juttatása érdekében történik. Ezt kiegészíthetjük a Fazekas–Labádi-tanulmány fentebb már idézett meglátásával: tehát nemcsak a Faludi-fordításban, de a *Murányi Vénus* színleléseiben is Isten a viszonyítási pont. Vogel tanulmánya zárlatában egy különbségre is felhívja a figyelmet: míg Faludi spanyolból fordított *Udvari embere* abban a nyugati kultúrában gyökerezik, amelyben a 15–17. század során a nemesség elveszti katonai funkcióját, s helyette az udvari életben érvényesül, addig

³⁹ Idézi: FAZEKAS–LABÁDI 2008, 516–517.

⁴⁰ VOGEL 2007.

⁴¹ Uo., 406.

⁴² Uo., 413.

Gyöngyösi munkájának háttérében az a magyar társadalom áll, amelyben még a vitézség, a tényleges harci erény hagyománya is meghatározó, de az udvari erényekkel kiegészülve.⁴³

A Gyöngyösi udvariságával legrészletesebben foglalkozó Laczházi Gyula *Hősi szenvedélyek* című kötetében külön fejezeteket szentel a *Murányi Vénus* és a *Porábul megéledett Főnix* udvari háttérének. Laczházi *Murányi Vénus*-fejezetének kimondott célja, hogy a dicsőségközpontú vitézi etika mellett a szöveg udvari etikához kötődő jegyeit is láthatóvá tegye. Mint írja, az udvari etikában „nem annyira a helyes cselekvés, mintsem a megfelelő látogatás a fontos”.⁴⁴ E két hagyomány párhuzamos jelenlétéből ellentmondásosság is fakad: Laczházi arra hívja fel a figyelmet, hogy noha az elbeszélő Wesselényit a kardforgatás bajnokaként és a vitézség példaképeként jellemzi, vagyis a vitézi etika tulajdonságaival ruházza fel, a vár elfoglalása során nem vitézi, hanem kizárólag udvari erények, a színlelés technikáinak alkalmazása révén boldogul. Laczházi a fentebb már tárgyalt tanulmányokhoz hasonlóan nagy hangsúlyt fektet a *simulatio* és *dissimulatio* stratégiáinak szövegbeli megjelenésére, emellett azonban hozzáteszi, hogy a mű nemcsak a színlelés, de az őszinteség szükségességét is hirdeti. Az ellentmondást a magán- és a közérdek elkülönítésével oldja fel: „A két protagonista privát viszonyában az őszinteség követelményét támasztják egymással szemben, politikai tetteikben viszont a *simulatio* és a *dissimulatio* technikáit alkalmazzák.”⁴⁵ Laczházi tanulmánya szintén Gracián maximáit idézi a *Murányi Vénus* eszmetörténeti háttéréként: a titoktartás vagy az indulatok racionális uralmának követelményét az *Oráculo manual* vonatkozó szabályai szerint fejt ki. Laczházi ezen udvari normákhoz való alkalmazkodás sikeressége szempontjából elemzi a *Murányi Vénus* szereplőinek viselkedését: leírja például, hogy míg Széchy Mária okos színlelőnek bizonyul, addig Wesselényi Ferenc nem

⁴³ Uo., 418.

⁴⁴ LACZHÁZI 2009, 197.

⁴⁵ Uo., 195.

mindig képes indulatai uralására, s ezzel a várszerzés sikerét kockáztatja. A színlelő szerepből való kiesés példajaként Laczházi azt a jelenetet említi, amelyben Széchy Mária és Wesselényi Ferenc első személyes találkozásját követően Wesselényi legszívesebben Mária után rohanna:

S vissza akar térni, nem bírhat tüzével,
Azmint meg is indul fellobbant szívével (2, 348.)⁴⁶

Ebben a helyzetben a racionalitást Wesselényi helyett egyik embere, Vadászi Pál képviseli:

Kéri Vadászi Pál, s inti beszédével:
Hogy ezt ne mívelje, s majd tartja kezével. (2, 348.)⁴⁷

Tészen vala nagy kárt visszamenésével,
Máriának jutván szemben cselédével,
Elárulta volna magát személyével,
Mely lett volna dolga hamar veszélyével. (2, 349.)⁴⁸

Amikor tehát a *simulatio* és *dissimulatio* stratégiáinak alkalmazására van szükség, a ráció uralma alól felszabaduló indulatok spontán kimutatása, a nem meggondolt viselkedés veszélyezteti a kitűzött cél elérését.⁴⁹

⁴⁶ GYÖNGYÖSI 1998, 83.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ LACZHÁZI 2009, 190.

4. GYÖNGYÖSI ÉS A MAGYAR JEZSUITA HAGYOMÁNY

A Gyöngyösi és a *Murányi Vénus* udvari jellemzőit kiemelő tanulmányok tehát Gracián maximáiban találják meg a Gyöngyösi-szöveg párhuzamait. Köpeczi Béla tanulmánya nyomán ismert, hogy Gracián *Oráculo manualja* 1647-ben jelenik meg Spanyolországban, fordítása és európai elterjedése azonban csak 1684-ben, a francia fordítással kezdődik. Magyarországon pedig még inkább megkésett a Gracián-recepció: az *Oráculo manual* a 18. században, Faludi Ferenc először 1750-ben megjelent fordításával kerül be az irodalmi köztudatba.⁵⁰ A *Murányi Vénus* keletkezésének időpontjában az *Oráculo manual* aligha lehetett ismert Magyarországon, kézikönyv-műfajából és összegző jellegéből adódóan azonban feltételezhetjük, hogy a Gracián által összegyűjtött és megfogalmazott gondolatok már jóval a mű keletkezése előtt részét képezhették a jezsuita gondolkodásnak. A Gyöngyösi szövegében megjelenő udvari-morálfilozófiai elvek a kor általános európai gondolkodási tendenciái lehettek.

Laczházi Gyula nemcsak Gracián alapján részletezi azokat a magatartásmintákat és stratégiákat, amelyek nélkülözhetetlenek a sikeres udvari ember számára. Gracián mellett megemlíti Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című traktátusát is, mint az első magyar nyelvű munkát, amely az udvari etika szabályait foglalja össze.⁵¹ Elemzésében azonban nem kap helyet Csáky maximagyűjteményének és

⁵⁰ KÖPECZI 1980, 315–316.

⁵¹ LACZHÁZI 2009, 186–187.

Gyöngyösi *Murányi Vénusának* részletes összehasonlítása. A következőkben ezt kíséreljük meg; annál is inkább, mivel a kérdés az újabb (a fejezet elején részletezett) Gyöngyösi-kutatások fényében különösen relevánssá vált.

Csáky István *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című művét Hargittay Emil szövegkiadása és tanulmányai alapján ismeri a kutatás.⁵² Csáky a 17. századi katolikus arisztokrácia alakja, országbíró volt. Tárgyalt munkája 1674-ben jelent meg latinul a kassai, magyarul a lőcsei nyomdában, egy másik latin nyelvű változatát pedig 1664 és 1674 között Prágában is kiadták. Csáky művét Hargittay a 16–17. századi Európában népszerű udvari moralizáló-etikai művek csoportjába sorolja. Műfaját a fejlődési és erkölcsstükörrel, valamint az emblémával rokonítja: Csáky munkája e műfajok alapjaira, az antik és keresztény forrásanyagra támaszkodik.⁵³ A szövegben valóban szép számmal szerepelnek antik, középkori és reneszánsz szerzők, Hargittay szerint azonban nem ezek a szerzők határozzák meg a mű irányultságát és műfaji sajátosságát, hanem a kortárs cseh, spanyol és német(alföldi) jezsuita szerzőkre való hivatkozások:⁵⁴ „Csáky műve elsősorban a kortárs, XVII. század közepi jezsuita politikai elméletnek a magyar tolmácsolója, s mint ilyen, Magyarországon az első.”⁵⁵

Hargittaynak a szöveg műfajára vonatkozó megjegyzései közül számunkra azok érdekesek különösképpen, amelyek a művet a jezsuita oktatási gyakorlattal kapcsolják össze. Hargittay felhívja a figyelmet arra, hogy a kéziratári katalógusok tankönyvkéziratként tartják számon a munkát. Ezt azzal a műfaji sajátossággal magyarázza, hogy „e kompiláció a filozófiai fakultáson tanult általános tételeket konkretizálva, azokat a hétköznapi udvari élet etikájává dolgozta át”.⁵⁶ Csáky kompilációja ötven kisebb részből áll, ezek pedig három nagy egységre oszlanak: az 1–10. ré-

⁵² CSÁKY 1992.

⁵³ HARGITTAY 1992.

⁵⁴ Uo., 21.

⁵⁵ Uo., 22.

⁵⁶ Uo., 23.

szek a *Logikabul* címet viselik, a 11–38. részek *Physikábul* valók, a 39–50. részek pedig a *Metaphysikabul* egységhez tartoznak. Ez a három terület a 17. századi jezsuita egyetem filozófiai fakultásán oktatott tárgyakat képezi le: a hallgatók az első évben logikát, a másodikban fizikát, a harmadikban pedig metafizikát tanultak. Hargittay megfogalmazásában

[a] mű, mint oktatási segédkönyv, úgy kapcsolódhatott a logikai-fizikai-metafizikai tanulmányokhoz, hogy azoknak egyes tételeit a társadalmi élet morális-etikai szabályaiként magyarázta, fejtette ki és illusztrálta történelmi és irodalmi példák sokaságával [...].⁵⁷

Hargittay nemcsak a Csáky-mű és a jezsuita egyetemi képzés szerkezeti azonosságát regisztrálja, hanem egybeveti a mű fejezetcímeit Pázmánynak a 16. század utolsó éveiben a grazi jezsuita főiskolán tartott előadásaival; sok esetben szó szerinti egyezéseket talál a pázmányi quaestiók és Csáky fejezetcímei között.⁵⁸

Csáky életéről, tanulmányairól kevés a fennmaradt és biztos adat. Hargittay újabb kutatások szükségességét veti fel, szövegkiadásának kísérőtanulmányában az életút részletes rekonstrukciójára értelemszerűen nem vállalkozik. Egyvalami azonban biztosnak tűnik: a *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* című munka kiadója a jezsuita oktatási rendszerben nevelkedett és szerezte műveltségét.

Gyöngyösi Csáky István kortársa volt, a Wesselényi Ferenc udvarában betöltött komornyik-pozíció révén pedig érintkezésbe is kerülhetett a Csáky családdal. Deák Farkas életrajzi munkájából kiderül, hogy Csáky István édesapja Wesselényi Ferenc unokatestvére volt,⁵⁹ s a Wesselényi–Széchy házaspár 1660-as Csákyaknál tett szepesvári látogatásáról is ugyanő közöl adatot.⁶⁰ Gyöngyösi a *Porábúl megéledett Főnixben* meg is említi Csáky Ist-

⁵⁷ Uo., 23.

⁵⁸ Uo. 24.

⁵⁹ DEÁK 1883, 175.

⁶⁰ Uo., 183.

vánt mint a főhősnő, Lónyay Anna Margit húgának férjét, képet adva a 17. századi arisztokrata főúri családok összefonódó viszonyairól.⁶¹

Gyöngyösi és Csáky fő kapcsolódási pontjára azonban egészen a legújabb időkig, Tusor Péter már említett 2017-es Gyöngyösi-tanulmányáig nem derült fény. Tusor tanulmányának a költői életpálya szempontjából legérdekesebb hozadéka az az adat, amely szerint Gyöngyösi az 1650-es évek elején jezsuita oktatást kapott a nagyszombati egyetemen: az 1651/52-es tanévben az egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának hallgatói között szerepel a neve a diáknévsorban.⁶² „A Pázmány alapította egyetem látogatása Gyöngyösi István pályáját egyenletes ívre helyezi, identitását egyértelművé, erőssé és magabiztossá teszi: éppen úgy, ahogy költészetéből, életművéből sugárzik” – írja Tusor.⁶³

Márpedig ha mindez így van, akkor Gyöngyösi István nemcsak alacsonyabb társadalmi státuszú kortársa Csáky Istvánnak; műveltsége az övéhez hasonló jezsuita oktatási alapokon áll. A kutatás Gyöngyösi udvari elemeit már eddig is jezsuita szerzőnél, Graciánál találta meg; Tusor tanulmánya után ez az irány nemcsak életrajzi megerősítést kapott, de létjogosultságot ad a Csáky munkájával való részletesebb összevetésre is.

⁶¹ GyöNGYÖSI 1999, 15.

„Margit, ki közöttök ifjabbnak tartatott,
Telegdi Istvánnak elsőben adatott,
Az meghalván, soká gyászban nem hagyatott,
Gróf Csáki Istvánnak azután hozatott.” (1, 34.)

⁶² „Az 1651/1652-es tanévben ott találjuk a nagyszombati egyetem elsőéves (*Logici*) évfolyamának a városban lakó (*Externi*) hallgatói között, nem mással, mint a későbbi nádor Esterházy Pállal.” TUSOR 2017, 97 [kiemelések az eredetiben]. A hivatkozott diáknévsor: *Matricula Universitatis Tyrnaviensis 1635–1701*.

⁶³ TUSOR 2017, 97.

5. CSÁKY ISTVÁN *POLITICA PHILOSOPHIAI OKOSKODÁSA*
ÉS A *MURÁNYI VÉNUS*

a. Szerkezeti egyezések

A *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája* és a *Murányi Vénus* összevetésénél mindenekelőtt szerkezeti hasonlóságot regisztrálhatunk. Csáky moralizáló maximagyűjteményének általános felépítéséről már volt szó. A három részre tagolt művön belül az egyes fejezetek egy-egy tételmondat (szentenciával) indítanak, amelyet a tételmondat hosszabb kifejtése és antik, bibliai, középkori példákkal való alátámasztása követ. A *Murányi Vénus* szépirodalmi műként természetesen más formába illeszkedik, a nagy szerkezeten belül azonban egyes részei – éppen a 19. századi kritika által kárhozottat digressziók, a cselekményhez nem szorosan hozzátartozó elemek – felépítésükben a Csáky által alkalmazott módszert követik. A Csáky által is használt, *szentencia–szentencia kifejtése–szentencia példákkal való alátámasztása* felépítésű szerkezetre például idézzük a *Murányi Vénusból* a szerelem hatalmáról szóló részt, amely a következő szentenciával kezdődik:

Az szerelem előtt nincs, ki elbújhasson,
S ennek erejével s tüzével bírhasson,
Ellene bár erős bástyákat állasson,
Nincs oly erő, azkin ez bé ne hághasson. (1, 157).⁶⁴

⁶⁴ Gyöngyösi 1998, 32.

A szentencia kifejtésben megismerkedhetünk a szerelem tulajdonságaival:

Szárnya, tüze, nyila van az szerelemnek,
Gyors, erős s haragos, nem enged senkinek,
Széles e világon nagy hatalma ennek,
Nem állhat ellene senki erejének. (1, 159.)⁶⁵

Ezután a szerelem erejét bizonyító mitológiai példák következnek:

Jupitert az égből hánszor le nem vonta,
Földön járva, szívét mire nem hajtotta,
Itt bikává, amott sassá változtatta,
Holott pásztor-, holott kos-képben jártatta.

Phæbussal s Plutóval bánt hasonlóképpen,
Ezek személyét is formálta sokképpen.
Ki számlálhatná meg azokat mind éppen,
Az szerelem kiket hordozott miképpen. (1, 161–162.)⁶⁶

A digressziókról az utóbbi évtizedekben meggyőzően bizonyította a kutatás, hogy nem szerkezeti hibák, hanem a barokk poétika sajátjai.⁶⁷ Az állítást most azzal is kiegészíthetjük, hogy ezek a szerkezeti elemek a korabeli jezsuita oktatási gyakorlat hagyományából eredeztethetők.

A két mű között meglévő szerkezeti analógiák egyes esetekben tartalmi szempontból is rokoníthatók. Csáky gyűjteményének *Logikabul* való első része azzal a gondolattal indít, hogy nem helyes, ha valaki a közérdek helyett a magánérdekét helyezi előtérbe: „Ualaki keöz jot keres uagi szerez, magános njereségre uagi iora neis tekintsen” – szól a tételmondat.⁶⁸ Néhány mondatos magyará-

⁶⁵ Uo., 33.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ KIBÉDI VARGA 1983, JANKOVICS 2008.

⁶⁸ CSÁKY 1992, 43.

zat után a szerző a Római Birodalom példájával él, amelyet tönkretettek az egyéni érdekek, az „egimas ellen ualo giülölségh” és a „ueszedelmes harcz”: „Szerencsétlen, boldogtalan birodalom az, ki ualamikor Oceanus tenger hatarit meghalatta; uégtére Roma Városának falai megett is eligh akadt. [...] Kiki magának, nem hazájának.”⁶⁹ Ugyanez a tárgy megjelenik a *Murányi Vénus* elején is, amikor a narrátor arról panaszkodik, hogy a magyar nemességben széthúzás van, mindenki egyéni érdekeket követ, s nem a haza hasznát tartja szem előtt. A tételmondat-szerű felütés a következő:

Az egyenetlenség ártalmas mindenben,
Gyükeret szakasztott sok győzedelmekben,
Sokak, míg egyesek voltak idejekben,
Gazdag szerencséjék épült mindenekben. (1, 34.)⁷⁰

S éppúgy, mint Csáknál, ezt Gyöngyösinél is a Róma példájára való hivatkozás követi:

Régen Rómát hitták világ asszonyának,
Holdult is sok nemzet nagy birodalmának,
Vad Scythiáiig nyúlt széle hatalmának,
Ki tudhatja számát sok birodalmának?

Egyes erkölcsében esvén végre vadság,
Mihelt sokfelé vont az akaratosság,
Oly változásokat fajzott az sok újság,
Hogy majd pad alá hullt az régi méltóság. (1, 36–37.)⁷¹

A párhuzam még tovább vihető. Csáky (ugyanebben a fejezetben) pozitív példaként olyan embereket idéz fel, akik életüket áldozták hazájukért: „Hogi az Romaj nepnek haldoklo szabadsága él-

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ GYÖNGYÖSI 1998, 17.

⁷¹ Uo.

ne, Brutus Uerit, Curtius életét atta.⁷² A *Murányi Vénus* elbeszélői szólamában Wesselényi lesz az az ember, aki egyedülként törekszik a köz érdekében való cselekvésre; jellemzésében az önmagát a hazáért való feláldozás gondolata is hangsúlyosan jelenik meg:

Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kíván, s belőle vér csorog,
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s morog. (1, 41.)⁷³

Néhány strófával később pedig a Curtiushoz való hasonlítás sem marad ki:

Nem szánja életét, fárad hazájáért
Második Curtius, megmaradásáért. (1, 48.)⁷⁴

Csáky és Gyöngyösi műve között a szerkezeti egyezéseken túl számos tartalmi párhuzam is található. A fejezet további részében ezeket tárgyaljuk részletesen, az egyezéseket a mindkét szövegben kulcsfontosságú szerepet játszó fogalmak mentén csoportosítva.

b. Tematikus hasonlóságok

Színlelés

Az udvari értekezésirodalom ötödik kardinális erényként tartja számon a *dissimulatio* erényét. Csáky munkájában mint az udvar szabályait rögzítő műben szintén találunk a színlelés fontosságát hangsúlyozó megjegyzést. A *Logikabul* származó szövegegység 9. részében a következőt olvashatjuk:

⁷² CSÁKY 1992, 44.

⁷³ GYÖNGYÖSI 1998, 18.

⁷⁴ Uo., 19.

Nem tudom, az Uduari tudomanjoknak nem elseöb reszeé az tettetes. Nem az, kjuel a' uigiazatlan megh csalatik, hanem az, kiuel a' ki iol uigiaz, keuetkezendö ueszedelmeket meg elözhét. Nem jllik Uduari emberhez szüét, elméjet mindenek eleut tatua, nitua tartani. Gjiekezeted reitekben, titokban legien, hogi az ellenség fel ne fordithassa. Kiuánsagidat tettesd, ha nagí dologra igiekezel: az miket láttál, mintha nem láttad uolna, az miket halottál, mintha nem hallottad uolna. [...] Gyakran véghez megyen képmutatással, az mi fegyverrel véghez nem mehet; és *külömbözö uton* végét érhetni a' dolognak, kit nem lehetne nyilván véghez vinni.⁷⁵

A szöveg első fele nagyon hasonlít Gracián egy gondolatához. Faludi Ferenc fordításában: „Ki fititott, és fel fordult kártyákkal játszadozni; se multság, se haszon. [...] Senkit mélységes titkaidnak fenekére ne botsáss. Gondolataidnak kintse tárházát szabadon ne jártassad.”⁷⁶ Mint korábban is láthattuk, a *Murányi Vénus* esetében az egyik legfontosabb kérdés szintén a színlelés jelenléte. Az elleplezés lényegisége a mű kimondott alapkonceptiója és tétje is: a fegyverrel, nyílt harcban véghez nem vihető küldetést eltérő, közvetett, színlelt módon teljesíteni. Murány vára fegyverrel győzhetetlen, az istenek azonban kieszelik a megoldást: Wesselényit Vénus és Mars segíti a cél eléréséhez. Fazekas és Labádi ezt a következőképp fogalmazzák meg: „[...] a feladat elfoglalni a várat. Ezt lehet a hagyományos hőseszmény szerint, a rögs úton, illetve lehet titkon, könnyebb módon. Nos, az utóbbiról szól a *Murányi Vénus*.”⁷⁷ A *Murányi Vénus*ban a színlelés számtalanszor jelenik meg szövegszerűen is, Gyöngyösi mindig fontosnak tartja közölni, ha egy adott szereplő nem a valóságnak megfelelően cselekszik. Széchy Mária például így készül titokban a Wesselényivel való találkozásra:

⁷⁵ CSÁKY 1992, 55–56 [kiemelés tőlem – P. E.].

⁷⁶ FALUDI 1991, 301–302.

⁷⁷ FAZEKAS–LABÁDI 2008, 516.

Szombaton oly fogás színével lemegyek,
Hogy valami halas vizet félre vegyek (2, 211.)⁷⁸

Amikor pedig a találkozás előtt Illyésházy Gábor, a legyőzni kívánt sógor hosszas jelenlétével feltartja, Mária a következő leírás szerint viselkedik:

Vígan tartja ugyan kételenségéből,
S örömét mutatja kedve színléséből,
De megveti módját majd mesterségéből,
Hogy kifejtőzhessék kelletlenségéből. (2, 271.)⁷⁹

A fentebb már idézett részben pedig a mű általánosságban is megfogalmazza:

Sok festékkal kelle az dolgot színleni;
Mint Isten rendelte de úgy kelle lenni
Akaratja ellen nem vala mit tenni. (3, 378.)⁸⁰

Közös jellemző még, hogy a színlelés-tettetés egyaránt feltűnik pozitív és negatív színben mindkét szövegben. Csáky művében az imént idézett, a tettetést szükségszerűnek és helyesnek beállító fejezetet közvetlenül követi az a rész, amelyben az álnokság, csalárdság elmarasztalása és a hitelességre, egyenességre buzdítás szerepel.

Álnokságh kovácsi, csalárdság Mesteri, tettetni jók, kép mutatni elmések, Historiákbul, vagy példákbul csalárd hiúzok, Mesékbül árgusok, mindenüt száz szemük, hármas lelkü Anteusok, hét fejü Hydrak, három szinu Geryonok, Roka s Oroszlani beörben öltözöt Machiavellusok, titkon mást suttego, niluan mást kialto

⁷⁸ GYÖNGYÖSI 1998, 66.

⁷⁹ Uo., 74.

⁸⁰ Uo., 134.

rettentő Uázok. Kit nem csalnak meg? [...] Mondgy igazat, meg család a' családot; ki téged magáról itil, mindent visszára magyarázván törben esik.⁸¹

Hargittay figyelmeztet arra, hogy itt az ellentmondás csak látszólagos.⁸² Úgy véljük, azért az, mert (mint az idézett rész utolsó félmondatából kitűnik) az őszinteség nem önmagában értékes morális követelmény,⁸³ hanem a tettetők kicselezésére szolgál. Ahogy Csákyánál a színlelés egyszerre tűnik fel negatív színben és követendő példaként, úgy a *Murányi Vénus*ban is összeegyeztethető az, hogy a szereplők a színlelő világ miatt sajnálkoznak, miközben ők maguk is a színlelés segítségével boldogulnak. Wesselényi például kesereg a világ csalárdságán, amikor titkon szeretné elküldeni levelét Máriának:

Csalárd most a világ, nincsen kinek hinni,
Előbb az erkölcsöt jól meg kell ösmérni,
Miként az aranyat, próbára kell venni,
Mert nem mind arany az, ki szokott félni. (2, 42.)⁸⁴

Ugyanakkor a várfoglalási expedíció során mind Széchy Mária, mind Wesselényi esetében a legtermészetesebb dolog, hogy a siker érdekében színlelnek. Széchy Mária például halászatnak álcazza a Wesselényi-randevút:

Legyön azért most is halászat színével,
Hogy az patakhöz ér, megáll cselédével,
Otthagyja az többit színes beszédével,
Maga továbbmégyen két meghitt hívével. (2, 281.)⁸⁵

⁸¹ CSÁKY 1992, 57–58–59.

⁸² HARGITTAY 1992, 25.

⁸³ Amint fentebb, Laczházi tanulmányának összefoglalásánál már utaltunk rá, a *Murányi Vénus* egyes helyein az őszinteség kívánalma önjogán is megjelenik.

⁸⁴ GYÖNGYÖSI 1998, 45.

⁸⁵ Uo., 75.

Wesselényi pedig eltitkolja katonái előtt, merre jár:

Elhagyott sereghez azonban jutának,
Azkik ez dologban semmit sem tudának,
Hogy továbbmentek volt, annak színt adának,
Melyet az vitézek valónak tudának. (2, 352.)⁸⁶

Okosság

A pozitív értelmű színleléshez kapcsolható a Csáky- és a Gyöngyösi-műben egyaránt hangsúlyos erény, az okosság. A *prudencia* kardinális erény, amely az antikvitástól kezdve központi szerepet tölt be a morálfilozófiai irodalomban. A barokk udvariaság kultúrájában is fontos erény: „Uak az akarat ész nélkül, utra nem igazithat, mint az okosság. [...] Uak, az ki vak akarat után indul;⁸⁷ „El vész az okoskodásnak minden nyeresége, valahol az érzékenség meg nem zaboláztatik”⁸⁸ – olvashatjuk Csáky-nál. Laczházi elemzésénél már utaltunk a *Murányi Vénus* azon szöveghelyére, amelyben Wesselényi indulatától elragadtatva kockára teszi a várfoglalás sikerét. A helyzet a Csáky-mű kifejezésével is jól jellemezhető: Wesselényi vak akaratát az ész nem akadályozta meg, amikor Széchy Mária után rohant volna. A szövegrésznél maga a vakság is megjelenik, a szerelemre vonatkoztatva:

Azért szokták vakon írni az szerelmet,
Hogy nem tud ösmérni semmi veszedelmet;
Vadászi Pál ha ad vala engedelmet,
Ferenc is vesztére talál vala vermet. (2, 350.)⁸⁹

⁸⁶ Uo., 84.

⁸⁷ CSÁKY 1992, 104.

⁸⁸ Uo., 99.

⁸⁹ GYÖNGYÖSI 1998, 83.

Wesselényivel ellentétben Széchy Mária érényei között gyakran szerepel az okosság a műben. Az ő sikeres színleléséről olvashatjuk a következőt:

Az okosság talál mindjárt fogásokat,
S tudja oly paláستtal földni az dolgokat,
Mely alól nem látni azok mivoltokat,
Együgyű halak is így nyelnek horgokat. (3, 30.)⁹⁰

A várfoglalást és menyasszonyszerzést követően, ám még az esküvő előtt pedig ismét csak Wesselényi az, aki engedne vágyainak, ha Mária okossága nem figyelmeztetné:

Nem lány forró szállott Wesselénire is,
Ingerli Cupido szabadnál többre is,
Nehéz várakozni kevés időre is,
De vigyáz Mária az böcsültre is.

Az orca cégére az belső dolgoknak,
S az árolja tüzét titkos szándékoknak,
Ösmérvén szikráját innét az lángoknak,
Gyars okosságával vet ellent azoknak. (3, 381–382.)⁹¹

Alkalmasság

Csáky nál és a *Murányi Vénusban* egyaránt hangsúlyos szerep jut az alkalmasság fogalmának. A maximagyűjtemény 26. része egy „regi uduari mondás”-sal indít: „Szükség az üdöknek és erkölcsöknek engedni.” Majd így folytatódik:

Az üdöknek szolgálni kel, az alkalmatosságra vigiázni; ki eleöl hajas, hátul kopasz, homlokat megh foghatni; nem nyakszirt.

⁹⁰ Uo., 90.

⁹¹ Uo., 134.

[...] Emberek cselekedetinek és dolgainak lelke az alkalmasság.
Dolgod uan a' feiedelemmel? Idejét megh' válazd, uagi az Romai
mondás szerint jdejeben jöj.⁹²

Az antik görög *kairosz*, a latin *occasio*, vagyis a megfelelő, alkalmas pillanat képi ábrázolását is felidéző szövegrészhez a *Murányi Vénus* számtalan helye illeszkedik: a mű többször hangsúlyozza, hogy mindennek megvan a maga ideje. Wesselényi levelének megírásánál is találunk erre vonatkozó elbeszélői figyelmeztést:

Valakinek azki titkot akar írni,
Szükség annak szívét először ösmérni,
Alkalmatos üdőt s helt kell ahhoz venni,
Bizonyos követnek kell azt mégis vinni. (2, 54.)

Emellett értesülünk arról is, hogy Wesselényi fecskévé változása esetén is kívárná a Széchy Máriával való találkozás megfelelő pillanatát:

Hálóháza körül tovább is lest hánnék,
Alkalmatosságot az üdőtől várnék;
Fecske volnék, akkor házában is járnék,
Míg egynéhány szálat hajából találnék. (2, 193.)

Végül pedig a szerelmesek egymásra találását sem lehet siettetni:

Nehéz ugyan várni az szerelmeseknek,
Azszerént az próbaleső vitézeknek,
De az üdő szabván módját mindeneknek,
Annak rendi ellen ezek sem mehetnek. (3, 17.)⁹³

⁹² CSÁKY 1992, 85.

⁹³ GYÖNGYÖSI 1998, 46, 64, 89 [kiemelések tőlem – P. E.].

Kezdet

„Mindenek a kezdettől fügnek, a kezdet ha kicsiny-is, megh ne uesd” – így szól Csáky gyűjteményében a 22. rész címe. „Dolgoknak eleire vigjaz, ha annal kisebb-is. [...] Kezdetre vigyáz, kitől mint fundamentomatol függ az io neuelés”⁹⁴ – figyelmeztet a szöveg. A *Murányi Vénus*ban szintúgy található egy rész, ahol a narrátor több strófán keresztül elmélkedik a dolgok kezdeteiről annak apropóján, hogy Wesselényi választ vár Széchy Máriától levelére, vagyis kezdetét veszi a kettejük közti kommunikáció. A lényeg hasonló, mint Csáknál: ha a kezdet kedvező, ha a „fundamentom” szilárd, minden utána következő dolog biztató lesz.

Mindenben nehezek az első kezdetek,
Azmint havasok is az új kikeletek,
Úgy pedig állandók az szép épületek,
Jó fundamentomra azmikor tétettek.

Azmely dolognak jó az első kezdeti,
Következőknek is leszen szép keleti,
Azholott az víznek van bő eredeti,
Sebes folyásának nincs ottan szüneti.

Leggyengébb mivolta az első kezdetnek,
Lásd: mely hamar hervad csírája füveknek,
Akarmi kis hideg megárt az zsengeknek,
Az új virágok is hamar elsüttetnek.

Szerencse s az üdő az új kezdeteket
Próbálja leginkább, s ostromlja ezeket,
Tudja, hogy könnyebben bírja az zsengeket,
Mint erőben álló vastagult tölkéket. (2, 157–160.)⁹⁵

⁹⁴ CsÁKY 1992, 79.

⁹⁵ GyÖNGYÖSI 1998, 59–60.

Állandóság, szerencse

A „fundamentom” szilárdsága előkerül Csáknál máshol is: a 8. rész a szerencse fogalmával hozza összefüggésbe. A gyűjtemény felidézi az emblémagyűjtemények szerencse-ábrázolását, a golyóbison álló szerencsét: „Goliobison ál, kjuel edgiarant fel 's ala forgando. [...] Az szerencse felettéb lezzengeő, bizontalansaga legh bizoniossab, naprul napra uáltozik.”⁹⁶ A szerencse a gyűjtemény szerint állhatatlan és változékony, mégis, akad belőle szilárdabb alapokon álló is – az intés szerint igyekezni kell, hogy ilyen, szilárdabb oszlophoz támaszkodjunk, mert „[m]inemű az fundamentom ereje, ollian az épület állandósága; az szerencse is hasonló. Senki szerencséje fundamentomanal nem erősebb”.⁹⁷ A *Murányi Vénusban* mind az állhatatlanság, mind a szerencse fogalma szintúgy előkerül. A mű elején, az ország sorsán kesergő részben a nem szilárd meggyőződésű, érdekek szerint álláspontot változtató nemességet ítéli el az elbeszélő:

Az állhatatlanság nagy szívhez nem illik,
Gyenge épület az, mely hirtelen omlik,
Lásd az erős töllfát, elébb özsveromlik,
Ostromló szelekre hogysémmint meghajlik. (1, 39.)⁹⁸

Máshol pedig feltűnik a magyar költészeti hagyományba Rimay János *Hitető szerencse* című verse által átörökített kép, a golyóbison álló szerencse is:

Szerencse lábai golyóbison állnak,
Hirtelen fordulván, jobbról balra szállnak,
Hol széppé, hol rúttá, mint tündérek, válnak,
Állandó nyugovást nehezen találják. (3, 192.)⁹⁹

⁹⁶ CSÁKY 1992, 54. Csáky hivatkozása Alciatus emblémagyűjteményét jelöli meg.
⁹⁷ Uo.

⁹⁸ GYÖNGYÖSI 1998, 18.

⁹⁹ Uo., 111.

Istenkép

Csáky gyűjteményében magától értetődően Isten áll minden életvezetési szabály mögött. A *Logikabul* való egység 32. része *Senki nem elég magának* cím alatt fejt ki, hogy „Embernek minden hatalma eszközök nélkül merő tehetetlenség. Egyedül Isten mindenhatósága ö magától hatalom, ki eszközök-nélkül nem szükös. [...] Az órasmester nehezen lehet óra-nélkül, de órasmester nélkül az óra soha nem lehet”.¹⁰⁰ A *Metaphysikából* származó rész s egyben a gyűjtemény befejező, 50. része pedig egyszerre heves elítélése a hitetleneknek, és fohászokodás Istenhez. A *Murányi Vénus* esetében szintén volt már szó arról, hogy Isten a háttérben fontos szerepet tölt be a színlelés legitimálásával. Nemcsak erről van szó azonban, hanem arról is, hogy Isten időről időre a szereplők sorsáért felelős és a várfoglalás sikerét őrző atyaként tűnik fel a szövegben. Töle függ végső soron a szereplők szerencséje is, amint Széchy Mária Wesselényihez bizalommal forduló válaszlevelében láthatjuk:

Mindazáltal menjen szerencsém kockára,
Talám az jó Isten fordítja hatjára,
Nem szaporít több bút gyászló árvájára,
S virraszt kedves napot kezdendő dolgára. (2, 209.)¹⁰¹

A Wesselényitől Széchy Máriának küldött ajándék pedig a követ megbízhatatlansága miatt kis híján nem ér célt, Isten azonban ügyel és jóra fordítja a történéseket:

Melytül kezdett dolga csak el nem rontaték,
Az jó Isten vala, melytül őrizteték,
Az óra s az levél, mely reá bízaték,
Hogy ellenség-kézben tőle nem viteték. (2, 177.)

¹⁰⁰ CsÁKY 1992, 95.

¹⁰¹ GyÖNGYÖSI 1998, 66.

[...]

Rútul veszti vala dolga szép zsengejét,
Ha nem őrzi vala Isten szerencsáját,
Az titkos latroknak nem tudván elméjét,
Sok szű csalatik ott, hol veti reményét. (2, 179.)¹⁰²

Érdeemes megfigyelni a műben a pogány-antik istenségek és a keresztény Isten egymás mellé kerülését. A murányi vár elfoglalásában, tehát a történet céljának elérésében az istenségek segítenek: tanácskoznak, amikor Wesselényi már rég elcsüggedt, s Marsot és Vénust küldik, akik sikerre is viszik a küldetést. A felszínen ők a központi szereplők, a háttérben azonban újra és újra megjelenik a keresztény Isten alakja is. Egy szöveghelyen érdekesen csúszik egybe a kettő. Amikor arról van szó, hogy a házasság isteni rendelés, s az égi beleegyezés nélkül nem sok jóra vezet, mind a kedvező „istenek”, mind a végző „Isten” megjelenik:

Kedvezése nélkül így az isteneknek
Veszedelmes dolgok az szerelmeseknek,
Gyakran hol tüzeknek megoltást keresnek,
Egy kis nyalánkságért halállal fizetnek.

Hanem az Istennek bölcs végezéseként,
Azkit az szerencse jobb szemével tekint,
Csendes szerelmében, nem szenved az bút s ként,
Vagyon békességes öröme óránként.

Gyakran azok egymást soha nem is látták,
Avagy híreket is aligha hallották,
De az nagy istenek minthogy így akarták,
Sok száz mélföldrül is egy ágyban juttatták.

¹⁰² Uo., 62.

Isteneknek lévén tetszéséből ez is,
Ferenc Máriával ha ösmeretlen is,
Érette oly tüzet visel szíve mégis,
Melytől nyugalma nincs pillantásig is. (2, 28–31.)¹⁰³

Az a strófa, amelyben Isten egyes számban szerepel, hangnemében is elüt a többitől. Egyrészt a szerelmesek sem többes számban tűnnek fel, mint a többi strófában, hanem az egyénről van szó; másrészt ott kimarad a tűz megoltása, a nyalánkság és az egy ágyba juttatás – marad a szerelem lelki része.

A keresztény Isten tehát meghatározó szerepet tölt be a *Murányi Vénusban*, s ez a Csáky István-munka többi párhuzamával együtt ékesen bizonyítja, hogy a művet Gyöngyösi nagyszombati egyetemi tanulmányai, a jezsuita gondolkodás is formálta. A fentiek fényében megállapítható, hogy Gyöngyösi művének udvari sajátosságai nem kis részben a jezsuita oktatásban is gyökereznek; az újraírt Gyöngyösi-életrajz alighanem további ez irányú kutatásokat is inspirálhat majd.

¹⁰³ Uo., 43–44.

IV. WESSELÉNYI FERENC ÉS SZÉCHY MÁRIA
TÖRTÉNETE A 18. SZÁZAD VÉGÉN
ÉS A 19. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEIBEN

1. A GYÖNGYÖSI-HAGYOMÁNYTÓL A „FÉRFIAS” NŐALAKIG

a. „Gyöngyösi nyomain”: Verseghy Ferenc és Vitkovics Mihály drámái

A *Murányi Vénus* 18. századi népszerűségét mindennél meggyőzőbben bizonyítja a mű számos újrakiadása; a murányi történet közismertségét és -kedveltségét mutatja azonban az a tény is, hogy átdolgozásai a 18. század végén és a 19. század elején formálódó magyar színjátszás repertoárjába is bekerültek. A kutatás ebből az időszakból két színpadi átdolgozásról számol be, Verseghy Ferenc *Szétsi Mária* (1794) és Vitkovics Mihály *Mars Venussal Murány alatt* (1807 körül) című drámáiról. Nyomtatásban egyik sem jelent meg, és szövegük kéziratban sem maradt fenn.¹

Császár Elemér 1903-ban kiadott Verseghy-monográfiájában² a *Szétsi Mária* kapcsán a Mérey Sándor által 1796-ban összeállított Magyar Játékszíni Darabok lajstromára támaszkodik, amelyet Bayer József közlésében ismer a színháztörténeti kutatás.³ Verseghy *Szétsi Mária*ja itt az eredeti munkák⁴ között tűnik fel, műfajmegjelölése szerint (ötfelvonásos) vitézi játék. A Bayer által közölt lista nemcsak szerzőneveket és drámacímeket tartalmaz, hanem fel-

¹ Lásd pl. VISZOTA 1892, 3.

² CSÁSZÁR 1903.

³ BAYER 1897, 425.

⁴ Az 'eredeti munka' jelen színháztörténeti kontextusban mindössze arra utal, hogy nem más nyelvből (jellemzően németből) készült fordítás; Kerényi Ferenc is ilyen értelemben nevezi „eredeti kísérlet”-nek Verseghy dramatizálását. KERÉNYI 1990, 68.

tünteti az egyes munkák forrását („A munka vagy Tárgy mellyből készítettet”) is: Verseghy *Szétsi Máriája* esetében a *Murányi Vénust* nevezi meg. Verseghy *Szétsi Máriája* összesen kétszer került színre, 1794. június 11-én és 1808. december 7-én. Császár a drámát mint Verseghy írói fejlődésének egy láncszemét tárgyalja: megállapítja, hogy Verseghy is végighaladt azon az úton, amely a fordítással kezdődik, s innen a magyarosításokon keresztül az eredeti alkotásig vezet.⁵ Doncsecz Etelka kutatásai összefüggésbe hozzák a drámát Verseghy 1793-ban megjelent *Mi a poézis?* című grammatikai értekezésével, amelyben Verseghy a hanggegyeztetés kérdéseit tárgyalva hivatkozik Gyöngyösi *Murányi Vénusára*.⁶ Mivel ebben a munkában Verseghy arról is információval szolgál, hogy a *Murányi Vénust* Ráday Gedeon bocsátotta rendelkezésére, Doncsecz feltevézése szerint a darab előmunkálatai 1789 és 1792 közé tehetők.⁷

Verseghy színdarabját a Kelemen László által vezetett, 1790 és 1796 között működő ún. első pesti magyar színtársulat mutatta be; első, 1794-es előadása ehhez az együtteshez köthető. Második, 1808-as előadása azonban már az 1808 és 1815 között aktív ún. második pesti magyar színtársulat produkciója volt: ennek az előadásnak a színlapja fennmaradt.⁸ A darab címe a színlapon a következőképp szerepel, hangsúlyosan utalva arra, hogy Gyöngyösi művéből készült átdolgozásról van szó: „Szétsi Mária a’ murányi várban. Néhai Gyöngyössi István Úr, Murányi Venusból, a’ Játékszinre alkalmaztatta Tiszt. Verseghi Ferentz Ur.”⁹ A színlapról az is kiderül, hogy Verseghy átdolgozása alkalmi darabként került színpadra: báró Wesselényi Miklós névnapjára szánták személyre szabott ünnepi darabként; az indoklás szerint azért esett a választás erre a műre, mert főhőse, Wesselényi Ferenc a köszönte-

⁵ CSÁSZÁR 1903, 67. Ugyanez a narratíva válik uralkodóvá Katona József kapcsán is a 20. századi eleji kutatásokban; erről bővebben lásd: NAGY 2017, 11.

⁶ Ebben az értekezésben kel ki Verseghy az 1702-es *Murányi Vénus*-kiadás rontott változata ellen; erről lásd bővebben jelen könyv 2. fejezetét.

⁷ VERSEGHY 2014, 366.

⁸ OSZK, Színháztörténeti Tár, Színlapgyűjtemény. A színlapot közli: VERSEGHY 2014, 349–350.

⁹ VERSEGHY 2014, 349.

ni kívánt báró őse volt.¹⁰ Wesselényi Miklósr a színlap „sok időktől fogva való Pártfogónk és nagy lelkű fenntartónk”-ként¹¹ hi-
vatkozik: joggal, mert a második pesti magyar társulat tulajdon-
képpen a bárónak köszönhette létét. A korábban Erdélyben játszó
társulatot Wesselényi mentette ki az adósságaikból, s ő volt az, aki
1806-ban az erdélyiek közül számos színészt Pestre küldött, így
alapozva meg a második magyar színtársulat létrejöttét.¹²

Ennél is kevesebb információ áll a kutatás rendelkezésé-
re Vitkovics Mihály drámájáról: abban azonban az ő esetében
is biztosak lehetünk, hogy feldolgozásához Gyöngyösi *Murányi*
Vénusát vette alapul. Ehhez elsősorban az erősen Gyöngyösit idé-
ző címválasztás szolgáltat érvet (*Mars Venussal Murány alatt*), má-
sodsorban Toldy Ferenc erre vonatkozó megállapítása (a Vitkovics
munkáit 1879-ben sajtó alá rendező Szvorényi József szerint Tol-
dynak a mű egy része megvolt kéziratban).¹³ Toldy Vitkovics drá-
maírói korszakát a második magyar színtársulat pesti működésé-
nek kezdetére, az 1807 körüli évekre teszi, s néhány egyéb darab
mellett a *Mars Vénussal Murány alatt* címűt is felsorolja, hozzátéve,
hogy az „Gyöngyösi István nyomain” készült.¹⁴ Vitkovics dráma-
írói munkásságát tehát alighanem a pesti társulat műsorigénye
hívta életre.¹⁵ Toldyt követve Horváth János szintén tényként ke-

¹⁰ Uo., 350.

¹¹ Uo., 349.

¹² Uo., 487.

¹³ SZVORÉNYI 1879.

¹⁴ „Vtkovics egész lélekkel a színiköltészet felé fordult, s részint eredeti darabo-
kat dolgozott, részint fordítgatott; ilyek voltak: *II. Rákóci Ferenc Rodostóban*,
szomorújáték 3 felv., melyhez Mikes Kelemen Levelei adtak tárgyat és lel-
kesedést, s melyet Döbrentei az erkölcsök szerencsés festéséért dicsér; *Mars*
Vénussal Murány alatt, nemzeti vitézi játék 5 felv., Gyöngyösi István nyomain;
A kereszties vitézek, színjáték 5 felv. Kotzebue után, de Dugonics és mások nya-
valyás példája szerint az eredetinek személyei helyett magyar historiai embe-
reket szerepeltetve; *A pozsonyi kabát*, vígj. Jünger »Lyoni öltözete« után szin-
te megmagyarosítva; *A Megengesztelés*, érzékeny játék 3 felv., eredetie francia,
németből fordítva. Tudtomra színpadon csak ez utóbbi jelent meg, nyomtatás-
ban egy sem.” TOLDY 1876, 231 [kiemelések az eredetiben].

¹⁵ A színház történeti kutatásokból tudható, hogy a műsorigény miatt a társulat
számos tagja maga is írt-fordított-átdolgozott darabokat (BAYER 1887, 431–432);

zeli, hogy Vitkovics „Gyöngyösi nyomán” írta meg nemzeti vitézi játékát.¹⁶ Újabban pedig az is ismert, hogy Vitkovics könyvtárában megvolt a Dugonics-féle kétkötetes Gyöngyösi-összkiadás,¹⁷ így valószínűsíthetjük, hogy a „Gyöngyösi nyomán” való átdolgozás Vitkovics esetében a Dugonics által kiadott szöveg felhasználását jelentette. Vitkovics művét valószínűsíthetően soha nem játszották színpadon: legalábbis sem az első, sem a második pesti magyar színtársulat dokumentációjában nem maradt fenn erre vonatkozó adat.

A recepciótörténeti kutatásokból ismert, hogy a 18. század végén, a 18–19. század fordulóján Gyöngyösi (bizonyos irodalmi-értelmiségi körökben legalábbis) kifejezetten nagyra tartott költő volt: Ráday Gedeontól, Verseghy Ferentől, Gvadányi Józseftől, Dugonics Andrástól is ismerünk olyan megnyilvánulásokat, amelyek ezt támasztják alá.¹⁸ Verseghy és Vitkovics színdarabjai egyrészt ennek a hagyománynak lehetnek a termékei, másrészt a formálódó magyar színjátszás igényeinek kiszolgálására születettek meg – függetlenül attól, milyen gyakran kerültek színpadra, vagy hogy végül színpadra kerültek-e egyáltalán.

b. Széchy Mária mint „férfias” nőalak

Verseghy és Vitkovics *Murányi Vénust* alapul vevő darabjai után azonban mindössze néhány évnek kellett eltelnie, hogy Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságának története *másként, Gyöngyösitől függetlenül* is elbeszélhető legyen. A murányi várfoglalás története ugyanis a 19. század irodalmának egyik leggyakrabban feldolgozott témájává vált: ennek azonban már vajmi kevés köze volt Gyöngyösi István költészetéhez. A murányi várfoglalás a nemzeti

---

Waldapfel József megállapítása szerint például Katona József első drámafordításait is „színtársulat napi szükségletei” motiválták. WALDAPFEL 1942, 14.

¹⁶ HORVÁTH 1978, 766.

¹⁷ CSEPREGI-BOR 2013, 103.

¹⁸ Lásd jelen kötet 2. fejezetét.

múlt egy önálló epizódjaként vált érdekessé, a hangsúlyok áthelyezésével pedig a 19. század számára is aktualizálható lett a történet.

A század Gyöngyösitől független átdolgozásai közül Mednyánszky Alajos *Brautwerbung* című munkája az első. A német nyelvű elbeszélés először az *Archiv* folyóiratban jelent meg 1817-ben, gyűjteményes kötetben pedig 1829-ben adták ki.¹⁹ Nem sokkal a *Brautwerbung* után született meg a következő feldolgozás, Kisfaludy Károly 1820-as drámája, a *Szécsi Mária, vagy Murányvár ostromlása* című szöveg. Később a Kisfaludy Társaság 1847-es pályázata adott újabb lendületet a témának. A kiírás 1847-ben olyan költői beszély írására hívott fel, „melynek tárgya Széchy Mária”.²⁰ A pályázatnak köszönhetően több beszély is elkészült: Arany János *Murány ostroma* című munkája, valamint Petőfi Sándor és Tompa Mihály egyaránt *Szécsi Mária* címet viselő művei. A murányi történet a század második felében is feltűnt a magyar irodalomban, pontosabban leginkább a színpadokon: 1860-ban Jókai Mór *A murányi hölgy* címen vígjátékformába öntötte a történetet, Szigeti József 1863-ban népszínművet írt belőle (*Szécsy Mária, vagy Murányvár ostroma*), Dóczy Lajos pedig 1885-ban *Széchy Mária* címmel történeti színművé formálta. A murányi epizód 19. századi népszerűségét mutatja, hogy ponyvaformátumú verziója is létrejött: Bucsánszky Alajos kiadásában a *Tatár Péter rege kunyhója* című sorozatban először az 1857-es évfolyam 10. számában jelent meg a *Murány vár ostroma, vagy: Szécsy Mária és Wesselényi Ferencz* című verses elbeszélés,²¹ amely több későbbi kiadást is megért.²²

¹⁹ A folyóiratbeli megjelenés: MEDNYÁNSZKY 1817. A gyűjteményes kötetben: MEDNYÁNSZKY 1829. A *Brautwerbung* címnek két magyar fordítása él az irodalmi köztudatban: az 1832-es, Mednyánszky összegyűjtött elbeszéléseit tartalmazó kötetben *Mátkásítás* címmel szerepel (MEDNYÁNSZKY 1832), az 1983-as *Regék és mondák* kötetben pedig *A leánykérés* címmel jelent meg (MEDNYÁNSZKY 1983). Mivel egyik fordításból sem derül ki az eredeti cím fontos mozzanata, a menyasszonyszerzésre irányuló szándék, a dolgozatban a német címet használom.

²⁰ MSzSz 1847, 98.

²¹ [MEDVE 1857].

²² Például: MEDVE 1884 és MEDVE 1890.

A 19. századi Murány-történetek²³ különböző műfajú és terjedelmű művek, s a cselekmény kidolgozásának részleteiben természetesen nem mutatnak teljes egyezést. Széchy Mária alakja azonban főbb jellemvonásait tekintve egységesen jelenik meg bennük: kardos-páncélos-sisakos várparancsnokként. Az egyik legfontosabb eltérés tehát Gyöngyösi *Murányi Vénusa* és a történetet a 19. században feldolgozó szerzők művei között Széchy Mária alakjában és szerepében mutatkozik meg. Míg Gyöngyösinél Wesselényi Ferenc és Széchy Mária egyenrangú hősök, akiknek közös szövetkezése nyomán jön létre a házasság és a várfoglalás, addig a 19. században, Mednyánszky Alajos elbeszélése nyomán a Murány-történetek központi alakjává egyértelműen Széchy Mária válik, aki a női nem határait áthágó, férfiruhát viselő várparancsnokként jelenik meg. A 19. századi átdolgozások többsége azt a folyamatot ábrázolja, amelynek során Széchy Mária a férfiaszkodó szerepet elhagyva végül visszatér nőiségének körébe, ún. „természetes hivatásához”.

E koncepció háttérében nem nehéz felfedezni a tárgyalt korszak sajtótermékeit, életvezetési-tanácsadó könyveit és irodalmi közegét egyaránt átható diskurzusát, amely szerint a két nem biológiai különbsége a társadalmi szerepüket is meghatározza; mindkét nemnek megvan a maga saját tevékenységi köre, az abból való kilépés pedig természetellenesnek minősül.²⁴ Számos egyéb szöveg mellett ez az elgondolás az alapja Gyulai Pál *Írónőink* (1858) című írásának is, amelyben a nőket kiutasítja az irodalmi nyilvánosságból. Gyulai Kisfaludy Sándor *Himfyjének* részletét idézve így fogalmaz:

²³ A fentiekben azokat az epikai műveket soroltam fel, amelyek a teljes Murány-történetet újraírják. Kimaradtak a felsorolásból a murányi témájú lírai művek, mint például Berzsenyi *Wesselényi, a nádor*; *Muránynál* című 1825 körül keletkezett verse, vagy Czuczor Gergely 1832-es fiktív verses epiztolái, a *Wesselényi Ferencz Szécsi Máriának és a Szécsi Mária Wesselényi Ferencznek*.

²⁴ Erről lásd például: VADERNA 2015a, főként 157; TÖRÖK 2016, főként 66; KUCSERKA 2022, főként: 20–23.

A nő körét és pályáját nem férfi önkény vagy pusztá conventio szabta meg, hanem a természet rendje és a társadalom szüksége. A nő physikai alkatánál fogva épen oly képtelen a férfi pályájára, mint a férfi a nőére s Kisfaludy Sándor nem élczet, hanem igazságot mond, midőn így szól: „Van határa a két nemnek, / S nem toldása az érdemnek, / Hanem hiba, / csorbaság, / Aki ezen általhág.”²⁵

A női és férfi hatáskör elkülönítésének normája kapcsán magyarázó erővel bír Thomas Laqueur *A testet öltött nem* című könyvében kidolgozott elmélete is,²⁶ amely szerint a 18. század végétől megváltozott a felfogás a két nem közti viszonyról: míg azt megelőzően úgy gondolták, a női test azonos lényegű a férfiével, csak épp alacsonyabb rendű hozzá képest (*egy-nem modell*), addig a 18. század végétől a női és a férfi testet lényegileg különbözőnek látják (*két-nem modell*). Ebből pedig az is következik, hogy a férfiruhát és férfi szerepet magára öltő nő más megítélés alá esik a 18. század végétől kezdve, mint korábban: Török Zsuzsa az átöltözés társadalomtörténetét vizsgáló tanulmányában Catherine Craft-Fairchild nyomán úgy fogalmaz, hogy míg a nők férfiruhába öltözése az egy-nem modell felfogásában „a létezés »magasabb fokába« való átmenetért tett erőfeszítés”, addig a két-nem modell koncepciója szerint „természetellenes és szubverzív jelenség”.²⁷ Török a férfiruhás írónő, Vay Sarolta/Sándor alakja és megítélése kapcsán hasznosítja a két-nem modell felfogást, ugyanakkor az elmélet magyarázatot nyújt arra is, hogy a 19. század során miért tematizálódik olyan gyakran (negatív felhanggal) a „férfias nő” alakja, akár konkrét személyek megítélése, akár az irodalmi fikció terén. Széchy Mária (és a murányi történet) 19. századi népszerűségéhez tehát hozzájárulhatott az is, hogy a főhősnő alakja a század elejétől kezdve a két nem határaitól szóló diskurzushoz kapcsolódott.

²⁵ GYULAI 1908, 274.

²⁶ LAQUEUR 2002.

²⁷ TÖRÖK 2014, 473.

c. Mednyánszky Alajos *Brautwerbungja*, az osztrák birodalmi nacionalizmus és a gótikus irodalom

A 19. századi magyar irodalom Murány-történeteinek legmeghatározóbb forrása Mednyánszky Alajos 1817-es *Brautwerbung* című német nyelvű elbeszélése volt. A későbbiekben részletesen is elemzett átdolgozások mind a Széchy Máriát férfias nőalakként megteremtő Mednyánszky elbeszélésének hagyományát követik. Jelen alfejezet ezért a továbbiakban a Mednyánszky által létrehozott történetváltozat kontextusát és lehetséges forrásait vizsgálja. Ezen belül legfőképp arra keresi a választ, hogy milyen hatások nyomán formálódott férfias-harciasra a *Brautwerbung* s közvetítése által a 19. századi magyar irodalom Széchy Mária-alakja. Mivel a Mednyánszky által ábrázolt férfias várvédő Széchy Mária nem lelhető fel történeti forrásokban,²⁸ s az alak Török Zsuzsa kutatásai szerint is tisztán irodalmi konstrukció,²⁹ mindenekelőtt az irodalmi kontextusra koncentrálnunk.

Mednyánszky az 1800-as évek elején Joseph von Hormayr körében munkálkodott Bécsben. Az osztrák birodalmi történész Hormayr 1810-ben indította el az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* című folyóiratot, majd 1811-től az ő szerkesztésében indult útjára a *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* című kiadvány is. Mind az *Archiv*, mind a *Taschenbuch* a Habsburg birodalmi ideológia terméke, s mindkettő azon elv szolgálatában jött létre, amely szerint „az osztrák Monarchia nemzeteinek a dinasztia által szimbolizált állam közösségében kell összeolvadniuk, kulturális sokféleségüknek egy államnemzeti tudatban kell

²⁸ A *Brautwerbung* keletkezése előtt a murányi várfoglalás 17. századi történeti munkákból ismerhető: Kemény János *Önéletírásából* (KEMÉNY 1986, 214–215) vagy Georg Kraus *Erdélyi krónikájából* (KRAUS 1864). A 18. század végi történettudományi művek közül Katona István közli a történetet, azonban ő is Kemény alapján mondja újra azt, új információt vagy más forrást nem ad meg (KATONA 1794, 292–293).

²⁹ „A katonáskodó, harcos Széchy Mária alakja [...] olyan fikció, amely a reformkorban, Kisfaludy Károly drámája és báró Mednyánszky Alajos elbeszélése nyomán alakult ki.” TÖRÖK 2015, 71.

elnyernie végső identitását”.³⁰ A Habsburg birodalmi nacionalizmussal s benne Hormayr szerepével S. Varga Pál foglalkozott részletesen. Eszerint Hormayr meggyőződése az volt, hogy a közös birodalmi kultúrának a közös történelemben kell gyökereznie. Az irodalom e közös történelem tudatosításának fontos eszköze.³¹ Az *Archiv* és a *Taschenbuch* egyes szövegei, legyen szó akár értekező, akár szépirodalmi formáról, ehhez a célkitűzéshez kapcsolódnak, s tárgyakat jórészt a birodalom történetéből veszik. Az *Archiv* kimondott célja volt, hogy a hazaszeretetet a szülőföld megismertetésén keresztül mozdítsa elő (*Vaterlandsliebe durch Vaterlandskunde zu fördern*).³² E birodalmi nacionalista szemlélet képviselője volt Mednyánszky Alajos is, aki 1817-ben ismerkedett meg Hormayrrel, és ugyanebben az évben kapcsolódott be az *Archiv* szerkesztésébe. A folyóiratban Mednyánszky a magyar nemzetiségük fő képviselője lett. Az ő kezdeményezése a *Sagen und Legenden*-rovat, amelyneknek első darabja éppen a murányi történetet feldolgozó *Brautwerbung* lett a folyóirat 1817-es évfolyamában.

A mondák és legendák gyűjtésére irányuló törekvés ideológiai háttere az *Archiv* szintén 1817-ben indított cikksorozatából bontakozik ki. A sorozat már címében („Vajon szegényebb-e az oszt-rák császári állam történelme a drámaművészet, ballada, legenda, regény és képzőművészet számára alkalmas lélekemelő vagy fennen tragikus anyagokban, mint az ókoré vagy az idegen középkoré?”)³³ részletesen kifejti kérdésfelvetését, s egyúttal magában foglalja a mondák gyűjtésének, feldolgozásának és közlésé-

³⁰ S. VARGA 2005, 162.

³¹ Uo., 164.

³² Az *Archiv* mottójaként hivatkozva rá idézi: T. ERDÉLYI 1999. A célkitűzés változatlanágáról tanúskodik, hogy Hormayr a folyóirat 13. évfolyamát ugyanerre a törekvése emlékeztetve nyitja. „Dieses Archiv eröffnet somit, in seinem unverwandten Bestreben, »Vaterlandsliebe durch Vaterlandskunde zu fördern«, seinen dreyzehnten Jahrgang.” ARCHIV 1821, 568.

³³ S. Varga Pál fordítása, S. VARGA 2005, 166. Az eredeti: „Ist denn des österreichischen Kaiserstaats Geschichte ärmer an herzerhebenden oder hochtragischen Stoffen für Dramaturgie, Ballade, Legende, Roman und bildende Kunst, als die des Altertums oder fremden Mittelalters?” ARCHIV 1817, 399.

nek célját is: vagyis annak bizonyítását, hogy a Habsburg állam története gazdag anyagot szolgáltat művészi feldolgozások számára. Hormayr a cikksorozat kezdő darabjában a *Brautwerbung* példája alapján foglalja össze az *Archiv* törekvését:

Nemrég a szellemdús és szeretetre méltó Mednyánszky úr igazán utánzásra méltó példát adott arról, hogy érdemes felkutatni az efféle lélekemelő eseményeket magyar történeti munkákban, amelyek igencsak gazdagok hasonló történetekben. Folyóiratunkban ezen az oly csalogató nyomon kívánunk járni: galériát szeretnénk összeállítani a szülőföld történetének felemelő vagy nagysággal bíró szemelvényeiből, amely kimeríthetetlen tárház lehet az irodalom és a képzőművészet számára egyaránt.³⁴

Hormayr azonban az *Archiv* történeti tárgyú szövegeire sem csupán feldolgozandó anyagként tekint: a történelem művészi feldolgozásának igényét a folyóiratban megjelenő írásokra is érvényesíti.³⁵ Ezzel összhangban méltatja Mednyánszky történeti szövegeinek szépirodalmi erőnyeit a 19. századi kritika és a későbbi szakirodalom egyaránt. Bajza József szerint „báró Mednyánszky nemcsak mint historikus ügyekezett korára hatni, hanem segédül vévén a művészség bájjait a magyar históriát poétai beszélletek, mondák és legendák formájában törekedett az olvasókkal megszerettetni”.³⁶ Toldy Ferenc pedig így ír Mednyánszky körének írói módszeréről: „sokkal szabadabban, s nem annyira népismer-

³⁴ ARCHIV 1817, 400. „Erst seit kurzem hat der geistreiche und liebenwerte Freyherr von Mednyánszky ein höchst nachahmungswürdiges Beyspiel gegeben, solche herzerhebende Ereignisse und Wallungen in den daran wahrlich reichen Jahrbüchern seiner herrlichen Nation, der magyarischen aufzusuchen, [...]. Wir wollen in dieser Zeitschrift eine so lockende Spur verfolgen und eine Galerie so erhebender oder gewaltiger Züge aus der Vaterlandsgeschichte zusammenstellen, die dem redenden und bildenden Künstler ... eine unerschöpfliche Fundgrube sey” [a dolgozatban a másképp nem jelölt fordítások tőlem származnak – P. E.].

³⁵ ARCHIV 1817, 400.

³⁶ BAJZA 1862.

tető, mint szépirodalmi célzattal, szépítve, sőt alkotva bántak a hagyományos kincessel.”³⁷ A Mednyánszky-szövegek műfaji besorolására szintén e szempontot kiemelve került sor. Mednyánszky *Archiv*ban megjelent műveit Horváth János regényes történeti novellának nevezi,³⁸ Kunczer Gyula pedig megállapítja, hogy nem szoros értelemben vett népmondákról van szó, „bár sok bennük a népies elem, de azt történelemmel vegyíti az író s az egészet kiszínezi saját fantáziájával”.³⁹ Voigt Vilmos meghatározásában Mednyánszky „átdolgozott, romantikus történeti mondákat” közül,⁴⁰ S. Varga Pál pedig a szövegekre jellemző előtér-háttér koncepció miatt a történelmi regénnyel rokonítja Mednyánszky írásait.⁴¹

A Bécsben Hormayr mellett dolgozó Mednyánszky rendszeres látogatója volt Caroline Pichler írónő szalonjának, a korabeli osztrák irodalmi élet középpontjának.⁴² A társasági életbe a Napoleon elől Bécsbe menekülő német romantikus szerzők is bekapcsolódtak, Mednyánszky így nemcsak az osztrák írókkal mozoghatott egy körben, de Eichendorffal, Brentanóval, Körnerrel vagy Jacob Grimm-mel is.⁴³ A szalonban forgó társaság élete az *Archiv* lapjain is megjelenik: a folyóirat irodalmi arculatát az osztrák–német romantika szerzői határozzák meg. Fridrun Rinner Hormayr későbbi folyóiratára, a *Taschenbuchra* vonatkozóan így regisztrálja a mondák és legendák kapcsolódását a romantikus irodalmi irányhoz: „Magyarország múltjára vonatkozóan történelmi tárgyú legendákat találunk, beleillesztve azokba a motívumokba és témákba, amelyek az akkori egész európai romantikában szokásosak voltak.”⁴⁴

Még pontosabban jellemezhetők azonban a Mednyánszky-történetek (és a *Brautwerbung*) akkor, ha nem általánosságban (az egyébként is nehezen definiálható) romantika nyomait keressük

³⁷ TOLDY 1985, 127.

³⁸ HORVÁTH 1955, 106.

³⁹ KUNCZER 1929, 36.

⁴⁰ VOIGT 1982, 139–150.

⁴¹ S. VARGA 2005, 224.

⁴² PUKÁNSZKY 2002, 389.

⁴³ T. ERDÉLYI 1999, 129–130.

⁴⁴ RINNER 1976, 230.

bennük, hanem kifejezetten a gótikus irodalom hagyománya felől vizsgáljuk. A Hormayr-féle *Taschenbuch* legendái kapcsán Veszprémi Nóra hívta fel a figyelmet arra, hogy ezek a történetek nemcsak a Habsburg történelem epizódjait feldolgozni kívánó munkák voltak, de egyúttal a korban népszerű gótikus irodalom motívumait is átvették.⁴⁵ Ez a *Brautwerbung* kapcsán is elmondható.

A történet Gyöngyösitől való legfőbb eltéréseként mindeddig a férfiasra formált Széchy Mária-alakot említettük; Mednyánszky nál azonban megváltoznak a cselekmény elemei és a dramaturgia is. A Mednyánszky-féle történetváltozatban Wesselényi, miután rájön, hogy nem fogja tudni a hagyományos módon bevenni a várat, önmagát követnek álcázva megy el Széchy Máriához, átnyújtva neki egy előre megírt levelet, amelyben szerelmet vall és feleségül kéri. Széchy Mária válaszlevelében Wesselényit aznap éjfélre a várba hívja, s meghagyja neki azt is, hogy egy kötélletrán tud majd felkapaszkodni. Wesselényi kétségek közepette megjelenik éjfélkor a várban, ott azonban Mária emberei rögtön elfogják, tömlöcbe vetik, s ajánlatot tesznek neki, hogy vagy áttér Rákóczi György pártjára, s akkor övé lehet a vár és Széchy Mária keze is, vagy pedig halál vár rá. Wesselényi nem tétovázik: inkább a dicső halált választja, semmint a becstelen életet. S már épp végre is hajtánák a gyilkos parancsot, már lesújtani készül a szablya, amikor megjelenik Széchy Mária, és bejelenti, mindezzel csak próbára akarta tenni Wesselényit, s minthogy kiderült, hogy nemes és érdemes férfi, önként felajánlja neki a kezét és várat. A murányi várfoglalás tehát Gyöngyösihez képest egyértelműen olyan elemekkel bővült, amelyek a 18–19. század fordulóján angol és német nyelvterületen egyaránt jelentős rémregények (*gothic novel*, *Schauerroman*) műfaji hagyományához közelítik a történetet. A régi várépület, az éjfélkor a várba hívott főhős, a fáklyákkal megvilágított homályos tömlöc, az erőszakos elfogatás, a halállal való rettentés mind olyan motívumok, amelyek jellemzői ennek az irodalmi hagyománynak.⁴⁶

⁴⁵ VESZPRÉMI 2015.

⁴⁶ Lásd legutóbb magyarul: BÉRES 2019.

Veszprémi Nóra fontos sajátosságként emeli ki a Mednyánszky- és a *Taschenbuch*-történetek kapcsán, hogy azok nagy része (a gótikus regényekhez hasonlóan) várakban játszódik: méghozzá olyan várakban, amelyek jellemzően semmilyen jelentős szerepet nem töltek be a történelemben, csupán régi, ódon épületek, amelyek vadregényes történeteknek adhatnak otthont. Veszprémi példaként Hricsó és Trencsén várait, illetve a körük épült (Mednyánszky által szintén megörökített) legendákat említi⁴⁷ – ám ugyanebbe a sorba tartozhat a murányi vár is, egy ismert történettel, amelyet már csak „rémregényesíteni” kellett. A sziklákra épült, bevehetetlen, ősi murányi vár tehát alkalmas helyszíneként és tárgyként jelenhetett meg a 19. század első évtizedeiben a gótikus irodalmi hagyomány számára; s ez nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy Széchy Mária és Wesselényi Ferenc újraértelmezett története ismét a figyelem középpontjába kerüljön.

d. A *Brautwerbung* nőalakjának lehetséges előzményei, irodalmi mintái

Mednyánszky az *Archiv* munkatársaként valószínűleg rendszeresen olvasta a lapban megjelent szövegeket; ez alapján feltételezhető, hogy irodalmi mintáinak egy részét az *Archiv*ban közölt írásokban találta meg. Ezt példázza, ahogyan Mednyánszky az *Archiv* 1810-es évfolyamában megjelenő Schiller-balladát, a *Habsburg grófja* című művet⁴⁸ szövegszerűen is felidézi *A testvérharc* (*Der Bruderzwist*) című mondájában. A monda így ír főhőseiről, a gonoszságaikról ismert két testvérről:

rémtekteiknek kedvezett az a Magyarországra nézve siralmas korszak, amely ugyan éppen ellentéte volt a halhatatlan Schiller

⁴⁷ VESZPRÉMI 2015.

⁴⁸ SCHILLER 1810, 117–118.

által utánozhatatlanul megénekelt „császár nélküli idő”-nek, de semmivel sem volt kevésbé szörnyűséges.⁴⁹

A *Habsburg gróffából* átemelt „császár nélküli szörnyűséges idő”⁵⁰ a Mednyánszky-mondában a testvérek rémuralmának párhuzamaként jelenik meg. A Schiller-ballada tanúsága szerint e szörnyű korszak akkor zárult le, amikor Habsburg Rudolf gróf császár lett. A *Habsburg grófja*⁵¹ Rudolf császárt segítőkész és becsületes emberként láttatja, akinek erényei ifjúkora, a lovagi szolgálat óta változatlanok. A vers kezdetén maga a császár is reflektál saját magára mint egykori lovagra;⁵² a ballada a lovagi erény dicséreténeként olvasható.

Lovag a főszereplője Schiller egy másik balladájának, a *Toggenburg lovagnak* is. Mednyánszky bizonyosan ismerte ezt a verset is: a *Taschenbuch* folyóirat 1820-as számában *A magyar Toggenburg lovag (Der ungarische Ritter Toggenburg)*⁵³ címmel jelentet meg egy elbeszélést. A történet nemcsak címében idézi a Schiller-balladát, hanem cselekményét is annak mintájára alakítja. Schiller verse Toggenburg lovagról szól, akinek szíve hölgye pusztán „testvérszerelmet” ígér, ezért boldogtalanul indul el a keresztes háborúba, végül kedvesét hiányolva csapatát otthagyja és hazatér. A hölgy mindeközben azonban már Istennek fogadott örök hűséget és kolostorba vonult, Toggenburg lovag így nem tehet mást: letelepszik a kolostor közelében. Innentől kezdve a szeretett hölgy ablakból néha-néha előtűnő képe élte, egy ideig még – a ballada az ifjú halálával zárul. Mednyánszky történetében a magyar Toggenburg lovag egy keresztnéven nem nevezett Bánffy, akit Bebek Ágnes iránt fűz rendkívüli szerelem. Bánffy sze-

⁴⁹ MEDNYÁNSZKY 1983, 16–17.

⁵⁰ „die kaiserlose, die schreckliche Zeit”.

⁵¹ A címet Jékely Zoltán fordítása alapján használom, a vers magyarul megjelent: SCHILLER 1977.

⁵² „Und was ich als Ritter gepflegt und getan, / Nicht will ich's als Kaiser entbehren.”

⁵³ MEDNYÁNSZKY 1820.

relmi vallomására Ágnes válasza szó szerint a Schiller-ballada első versszaka (zárójelben a forrás, a Schiller-vers jelölésével):

Szívem hű testvérszerelmet
Nyujt neked, lovag.
Ne is kívánj más szerelmet,
Kínom volna csak.

Nyugton várom jöttöd, mented
Nyugton láthatom.
Csendes könnyét két szemednek
fel nem foghatom.⁵⁴

Az elutasítást követően Bánffy II. András király kereszties hadával indul útnak a Szentföldre, szerelmét gyászolván fekete sisakban és páncélban – míg Bebek Ágnes kolostorba vonul. A schilleri mintát követve a szentföldi harcok után Bánffy is megjelenik a kolostornál, Mednyánszky azonban nem zárja le a történetet ezen a ponton, hanem kiegészíti az 1200-as évek magyar történelmének eseményeivel. A kolostor ablakából Bebek Ágnes megszólítja: „A béke legyen veled!”⁵⁵ Bánffy pedig beletörődik sorsába és belép a közelben működő domonkos rendházba. A történet folytatása szerint néhány év múlva a rendház Bánffyt választja meg vezetőjének – éppen azon a napon és abban az órában, amelyben Bebek Ágnes is az apácák főnökkasszonyává lesz. A tátrjárás azonban beleszól az egymás mellett boldogan működő két rendház életébe: a férfikolostor szerzeteseit megölik a tatárok, az apácák pedig inkább magukra gyújtják kolostorukat, hogy ne a tatár hordáknak essenek áldozatul. A tragikus vég így Mednyánszkyknál nemcsak a szerelem beteljesületlenségéből, hanem a történelem eseményeiből is fakad.

⁵⁴ SCHILLER 1977, 203–204.

⁵⁵ MEDNYÁNSZKY 1820, 260.

Mednyánszky Murány-történetében Wesselényi Ferenc alakja ugyancsak a korabeli lovagábrázolás toposzait mutatja. Wesselényi bemutatásának hangsúlyos része, hogy „nem egy lovagi tettével szerzett dicsőséget magának”,⁵⁶ lánykérése után pedig Széchy Mária „a nem akármilyen kérő férfias szépségét, lovagiasságát” figyelembe véve mérlegel.⁵⁷ A főhős lovagi szabályok szerint viselkedik akkor is, amikor Murány asszonya a házasság létrejöttét (legalábbis színleg) feltételhez köti, s megszarolja az éjféلكor a várba érkező férfit, hogy vagy átáll a fejedelem pártjára, vagy kivégzik: Wesselényi felháborodik az ajánlat pimaszságán, sértve érzi magát becsületében, s esküjéhez hűen egy pillanatig sem veszi fontolóra az átállást, inkább a halált választaná. A történet fordulópontján pedig – vagyis amikor Mária elárulja, hogy csak próbára akarta tenni Wesselényi becsületességét – a főhősnő így biztosítja a Habsburg főurat: „Lovagi módon álltad ki a próbát”,⁵⁸ ennek köszönhetően nyújtja neki kezét és adja át Murány várát.

Széchy Mária és a férfias nőalak esetében azonban nemcsak általánosságban beszélhetünk irodalmi hagyomány követéséről, hanem egy konkrét szöveget is azonosíthatunk lehetséges forrásként. Mednyánszky a *Brautwerbungban* (*A testvérharcban* szereplő Schiller-hivatkozáshoz hasonlóan) mintegy mellékesen említi meg egy drámát, mert Murány várának támadásáról eszébe jut egy párhuzamos szöveghely:

Most hát elkezdték küldözgetni a hadigépek lövedékeiket köröskörül a várfalakra, de olyan volt ez, mintha csak játszadoznának – ahogy azt Ezelino mondja Heinrich Collin remek Biancájában [...].⁵⁹

⁵⁶ „Franz Wesselényi, der sich durch manche ritterliche That die Sporen ehrenvoll verdient hatte [...]”

⁵⁷ „noch mehr aber aus Rücksicht des männlich schönen, ritterlichen, nicht unberühmten Brautwerbers [...]”

⁵⁸ „Du hast die Probe ritterlich bestanden [...]”

⁵⁹ MEDNYÁNSZKY 1983, 74.

A hivatkozott szöveg Joseph Heinrich von Collin 1808-ban megjelent *Bianca della Porta* című ötfelvonásos szomorújátéka, amelyben Ezelino valóban játékhöz hasonlítja a lövőgépek működését, s amelyben – és ez a fontosabb – a címszereplő, Bianca éppolyan fel-fegyverkezett várvédő asszony, mint Mednyánszky Széchy Mária-ja. A *Bianca della Porta*⁶⁰ története Itáliában játszódik a 13. században, a cselekmény Bassano városában zajlik, amelyet a vad és bőszt Ezelino el akar foglalni. Hamar kiderül azonban, hogy Ezelino támadásának legfőbb előzménye az a szerelem, amelyet a város urának, Battista della Portának a felesége, Bianca iránt érez. Korábban Bianca apja Ezelino fogságába került, s Bianca a kezét ígérte neki váltságdíjúl, della Porta azonban megszóktette Biancát, így a tervezett házasságra nem Ezelinóval, hanem della Portával került sor. A darab tehát már alapkonfliktusában nagyon hasonló a *Brautwerbung* történetéhez: akárcsak Széchy Mária és Wesselényi Ferenc esetében, a *Biancában* is egyszerre van jelen egy vár elfoglalásának és egy asszony meghódításának a szándéka.

Collin Biancájának és Mednyánszky Széchy Máriajának ábrázolásában az a férfias nőalak jelenik meg, amelynek összefoglaló leírását az utóbbiból idézzük:

A természet alighanem megtévedt, amikor erős, férfias lelket ojtott egy nőnemű testbe, minthogyha nem tudta volna eldönteni: engedjen-e kihalni egy ilyen vitézlő nemzetséget vagy sem? És mert felerészben idehajlott, felerészben oda – végül amolyan felémás teremtményt hozott létre! Merészség, elszántság, bátorság és rendületlenül izzó szabadságszeretet: ezek voltak azok a tökéletes eszményképek, amelyek állandóan ott lebegtek a rettenthetlen asszony lelki szemei előtt, s amelyeket mindenáron elérni igyekezett, még ha emiatt át is kellett hágnia gyengéd női mivoltának határait.⁶¹

⁶⁰ Könyvemben az alábbi kiadást használtam: COLLIN 1808.

⁶¹ MEDNYÁNSZKY 1983, 72.

Collin szomorújátéka a műfaj jellege miatt ilyen alapos leírást nem tartalmaz, de Bianca szavaiban ezek az erények mutatkoznak meg. A szerzői utasítás szerint már első színre lépésekor „fel-fegyverkezve” (*gerüstet*) jelenik meg, s buzdító, csatára felhívó beszédet tart a bassanói férfiaknak. A beszédben fontos szerepet kap annak hangsúlyozása, hogy Bassano katonáiban él az erény, s ezzel felkészültek lehetnek a csatározásra. „Egész életünk harc ... Kövessetek hát, harcra, győzelemre fel!”⁶² – szólítja fel a férfiakat Bianca. Szenvedélyes és meggyőző szónoklatának tanulságát Bassano egyik vezető embere, Marcino foglalja össze: „Uralkodhat a nő a férfin, ha keblében férfiérdem lakozik.”⁶³ Széchy Mária ugyancsak férfias öltözetben, páncélban és sisakban jelenik meg „harcosai között, hogy gyújtó beszéddel lelkesedéssé fokozza vitézei távolságát, mert távoli porfelhők már hírül adták, hogy közeleg az ostromló sereg”.⁶⁴ Bianca és Mária ábrázolásában egyformán megjelenik a Pallas Athénéhez hasonlítás. „Mintha Pallast látnánk: egyszerre szép és rettenetes”⁶⁵ – jellemzi Ezelino Biancát Collinnál; Mednyánszky pedig így írja le Máriát: „úgy jelent meg, mintha Pallast látnánk, szép és rettenetes volt egyszerre”.⁶⁶ Az istennőt idéző megjelenés általánosságban is feltűnik mindkét szövegben, az „istennőhöz hasonló asszony” leírást Biancára és Máriára is alkalmazzák a szerzők;⁶⁷ Collin megfogalmazásában Bianca egyenesen „olyan nő, akit neme isteni méltóságra emel”.⁶⁸

⁶² „So folgt mir nach zum Kampf, zum Sieg!”, „Ein Kampf Muß unser Leben seyn [...]” COLLIN 1808, 25.

⁶³ „Wohl mag die Frau auch über Männer herrschen, Wenn Männerwerth die Frauenbrust belebet.” COLLIN 1808, 28.

⁶⁴ MEDNYÁNSZKY 1829, 73.

⁶⁵ „Wie Pallas schön und furchtbar anzuschau’n.” COLLIN 1808, 47.

⁶⁶ „so erschien sie, wie Pallas Athene schön und furchtbar anzusehen.” MEDNYÁNSZKY 1829, 200.

⁶⁷ „die hochbeherzte, göttergleiche Frau” (COLLIN 1808, 147); „göttergleiche Frau” (MEDNYÁNSZKY 1829, 203–204).

⁶⁸ „Bianca ist ein Weib, Das ihr Geschlecht zur Götterwürde hebt.” COLLIN 1808, 46.

Mindkét szövegben megjelenő motívum a férfi számára váratlan és szégyenteljes érzés: a nő által való legyőzetés. Collin drámájában a szerelem általi és a valós harcban elszenvedett vereség egyaránt megjelenik. Amikor Ezelino először fejt ki Grimaldinak, hogy Bianca legyőzte őt,⁶⁹ Grimaldi gúnyos megjegyzést tesz, hogy lám, még egy hős is alulmarad a szerelemmel szemben,⁷⁰ mire Ezelino megmagyarázza, hogy nem egészen így értette: az előző csatában Bassano ugyanis ténylegesen Bianca közreműködésével aratott győzelmet. Ezelino a csatajelenetet felidézve a következőképp festi a harcoló Biancát: „A hős asszony a vihar szárnyain repült, lobogó hajjal és háborodott kebellemel, páncélját maga előtt tartva, és lándzsáját előrelendítve.”⁷¹ Bianca csatajelenetének részletezése után pedig újra összegez Ezelino, a csatában való legyőzetéséről beszélve: „Legyőzve álltam ott – egy nő által legyőzve.”⁷² Mednyánszky-nál Wesselényiről először azt olvashatjuk, mindent megtesz, hogy elkerülje a nő általi legyőzetés szégyenét: „Ez vég-sőkig felszította becsvágyát, elhatározta, mindent elkövet, ami emberileg lehetséges, hogy ne érhesse gyalázat, hogy ne mond-hassák: alulmaradt egy asszonnyal szemben”;⁷³ ezt követően pedig a sikertelen harc után arról értesülünk, hogy „Wesselényi közel járt a kétségbeeséshez, mert immár csaknem bizonyosra vehette, hogy ez az asszony legyőzi.”⁷⁴

Collin *Biancája* tehát a női alak megformálása tekintetében mindenképp hatást gyakorolhatott Mednyánszky *Brautwerbung-*

⁶⁹ „Ich bin besiegt, durch sie besiegt!” COLLIN 1808, 46.

⁷⁰ „Dass selbst ein Held der weichen Liebe unterlegt!” COLLIN 1808, 46.

⁷¹ „Auf Sturmesflügeln flog die Heldenfrau, / Mit weh'ndem Haar, und hochempörter Brust, / Vorhaltend ihren Schild, die Lanz' im Schwunge [...]” COLLIN 1808, 47.

⁷² „Ich stand besiegt und – durch ein Weib besiegt.” COLLIN 1808, 48.

⁷³ MEDNYÁNSZKY 1983, 74. „Sein Ehrgeiz fühlte sich auf das dringendste aufge-regt, alles Mögliche anzuwenden, um den Schimpf nicht zu erleben, von einem Weibe besiegt zu werden.” MEDNYÁNSZKY 1829, 202.

⁷⁴ MEDNYÁNSZKY 1983, 74. „Wesselényi wollte verzweifeln, denn es schien auch beinahe gewiß, er werde von diesem Weibe besiegt werden.” MEDNYÁNSZKY 1829, 202.

jára. Érdeemes kitérni azonban az *Archiv* körüli irodalmi hagyomány más férfias nőalakjaira is. Az *Archiv* 1817-es évfolyama néhány számmal a *Brautwerbung* megjelenése előtt közöl németre fordított részleteket Calderón de la Barca *Zenobia* című színjátékából.⁷⁵ A szomorújáték története a 3. században játszódik, Aurelianus római császár és Zenobia palmürai királynő konfliktusát dolgozza fel. A folyóiratban megjelent részletből kitűnik, hogy Zenobia uralkodónóként hasonló jellemzőkkel bír, mint Collin Biancája vagy Mednyánszky Széchy Máriaája. A közölt jelenetben Decius, a római hadvezér számol be Aurelianusnak Zenobiáról, meglehetősen rajongó hangnemben; megjelenését a háború istennőjéhez hasonlítja, aki mind a földiek, mind az istenek csodálatát kivívta, s amazonként harcol szülőföldjének szabadságáért.⁷⁶ A jelenetben ezt követően a Collinnál és Mednyánszknál is megjelenő probléma merül fel, a nő általi legyőzés lehetősége. Aurelianus császár azonban nem gondolja valósnak a veszélyt, és szkeptikusan fogadja Decius dicshimnuszát Zenobia szépségéről és erejéről.⁷⁷ Válaszul Decius óvatosságra int, saját magára már mint Zenobia által legyőzöttre tekintve: „Csak olyan nő győzhet le engem, akinek még a te erőd is áldozatul eshet.”⁷⁸ Feltételezhetjük, hogy Mednyánszky az *Archiv* munkatársaként olvashatta a *Zenobiából* közölt részletet. Nincs forrásunk arra nézve, hogy a *Brautwerbung* Széchy Máriaájának megformálásához hozzájárult-e Zenobia alakja, a párhuzamra való törekvés mindenesetre nyilvánvalónak tűnik: a murányi Széchy

⁷⁵ CALDERÓN 1817.

⁷⁶ A strófa, amelyben mindezek olvashatók, a következő: „Als Kriegsgöttinn hat sie Bewunderungen / Der Erde, selbst den Göttern abgezwungen / Als Machtbild ihrer höheren Natur / Der Erde Abgott, als der Himmel Spur / Als Amazonen, die mit festem Sinne / Die Freyheit festhält ihrem Vaterlande / Als Siegerinn befiehlt, fern von der Schande, / Dass Rom je einen Sieg ihr abgewinne [...]” CALDERÓN 1817.

⁷⁷ „Sprich, wem wohl der Grund genügte / Dass ein schönes Weib besiegte [...]” CALDERÓN 1817.

⁷⁸ „Mich kann nur ein Weib besiegen, / Dem auch deine Kraft erliegen / Dürfte [...]” CALDERÓN 1817.

Máriát éppolyan rendkívüli asszonyként ábrázolni, mint az országa szabadságát a római császártól védő királynőt.

Mednyánszky bécsi köréhez tartozott Mailáth János is, akit vele és Gaal Györggyel közösen a „bécsi triász”-ként⁷⁹ tart számon a kutatás. Mailáth Mednyánszkyt követve kezdett mondákat publikálni az *Archiv*ban, sorozatának címe az *Aus einer Cyklus Magyarischer Sagen* volt, majd a folyóiratban megjelent mondákat és meséket 1825-ben *Magyarische Sagen und Märchen* címen gyűjtötte össze és jelentette meg. Mailáth mondái Mednyánszkyéihez képest nem történeti megalapozottságúak, inkább a rege műfajához állnak közelebb. Mailáth egyik mondájában szintén felbukkan egy rendkívüli nő: „nemének legelbűvölőbbje, bátor, mint egy férfi.”⁸⁰ A szóban forgó mű az *Ardó úrnője* (*Die Herrin von Ardó*) című történet, amelynek főhősnője a cselekmény több pontján is felülemelkedik nemén. Az eddig tárgyalt nőalakokhoz hasonlóan az ardói úrnő is harcedzett: „A kisasszony, akit általában csak a szép ardói úrnőnek neveztek, épp visszatért a várfalról, ahol még egyszer ellenőrizte a védműveket – volt már tapasztalata a háború terén és kész volt apja céljáért életét is adni”⁸¹ – olvashatjuk róla az elbeszélésben. Collin Biancájához és Széchy Máriához hasonlóan Mailáth hősnője is sisakban-páncélban jelenik meg, Calderón Zenobiáját pedig a háború istennőjéhez való hasonlítás idézi fel.

Olyan volt, mintha a háború istennőjét látnák, amint az előhadat harcra vezette. Fürtjeinek éjsötétje lobogott az ezüstsisak alatt, a napfény játszadozott csillogó pikkelyes páncélján, amely, akár háborgó keble, fel s alá hullámozott; sötét pillantásai egyszerre harag-

⁷⁹ VOIGT 1989.

⁸⁰ „die lieberezendste ihres Geschlechts, und tapfer wie ein Mann [...]” MAILÁTH 1825, 32.

⁸¹ „Das Fräulein, die man allgemein nur die schöne Herrin von Ardó zu nennen gewohnt war, kam eben vom Wall zurück, wo sie die Vertheidigungs-Anstalten nochmals überblickt – denn sie war des Krieges wol kundig und bereit, für ihres Vaters Sache ihr Leben zu lassen [...]” MAILÁTH 1825, 18–19.

vóan és szerelmesen villámlottak úgy, hogy csodálkozva fordul-
tak el, akik találkoztak vele, még ha acélja meg is kímélte őket.⁸²

A férfias nőalak világirodalomból ismert toposza mellett tehát ezek a Mednyánszky közvetlen közelében keletkezett szövegek is formálhatták azt a Széchy Mária-figurát, amely jelentősen eltért Gyöngyösi hősnő-ábrázolásától, s amely felváltotta azt a 19. századi magyar irodalmi hagyományban. Mednyánszky azzal, hogy a 18. század végi, 19. század eleji német koraromantikus-gótikus irodalom kereteiben formálta újra a figurát, olyan hagyományba illesztette, amely a 19. században folyamatosan tovább élt. Kisfaludy, Arany, Petőfi, Tompa és Jókai számára a Mednyánszky által átformált harcos nőalak felelt meg a hősnő eszményének, s nem az a Széchy Mária, akit Gyöngyösinél találunk: a hős udvarlót fortélyosan a várba juttató, udvari módra színlelő asszony.

⁸² „Wie die Göttin des Krieges war sie anzuschauen, als sie die vordersten Heerhaufen zum Kampf führte. Die Nacht ihrer Locken wallte vor unter dem Silberhelm, die Sonne spiegelte sich mit Lust im glänzenden Schuppenharnisch, der auf und nieder wogte wie die kriegsfreudige Brust, die dunkeln Blikke wetterleuchteten zürnend und minnig zugleich, so dass jeder, der ihr begegnete, sich verwundert abwandte, wenn ihn gleich ihr Stahl verschont.“ MAILÁTH 1825, 32.

2. A KÖZ- ÉS MAGÁNÉLET KÉRDÉSEI A MURÁNY-TÖRTÉNETBEN: KISFALUDY KÁROLY SZÉCSI MÁRIA-DRÁMÁJÁNAK PÉLDÁJA

Gyöngyösi *Murányi Vénusa* sem Mednyánszky, sem a 19. századi magyar nyelvű Murány-történetek többsége számára nem bizonyult követendő hagyománynak. Ez összefüggésben állhatott a Gyöngyösi-költészet 19. századi népszerűtlenségével,⁸³ de magyarázható pusztán a történeti távolsággal is: a 19. századi irodalomfelfogás számára a 17. századi poétikai elvek és a barokk történetformálási gyakorlatok korszerűtlenné váltak. Legalábbis erről tanúskodnak mindazok a 19. század végén született szaktanulmányok, amelyek együtt elemzik Gyöngyösi művét és a 19. századi feldolgozásokat. Viszota Gyula, Jeszenszky István és Kárpáti Károly dolgozataiból nemcsak magukról a művekről, de a korszak poétikai elvárásairól is képet alkothatunk.

Jeszenszky például minden költői értéket megvon Gyöngyösi munkájától, mert meglátása szerint szereplői nem maguktól cselekednek vagy éreznek, csupán bábok az istenek kezében. Széchy Mária szerelmének keletkezését indokolatlannak véli, mert nincs lélektanilag magyarázva: nem tartja lehetségesnek azt a szerelmet, amely egy soha nem látott személy iránt támad.⁸⁴ Hasonló okok miatt hibáztatja Gyöngyösit Kárpáti Károly, aki ügyetlennek tartja a szerelembe esésnél alkalmazott csodálatos elemet. Meggyőződése szerint a szerelem emberi dolog, létrejötté pedig kizárt Wesselényi és Széchy Mária között, hiszen nem ismerik, soha nem látták egymást. „Pedig két szív kölcsönös rokonszenve csak érint-

⁸³ Erről lásd bővebben a könyv 2. fejezetét.

⁸⁴ JESZENSZKY 1896, 11–13.

kezés útján képzelhető” – szögezi le álláspontját. Kárpáti szerint Cupido nyilából nem fakadhat szerelem, csakis a két személy szívéből.⁸⁵ Ezek a megnyilvánulások – azon túl, hogy ékes példái annak az irodalomtörténeti gyakorlatnak, amely saját korszakának poétikai elveit kéri számon egy két évszázaddal korábbi szövegen – jelzik a kívánatos elvárásokat a történet 19. századi újramondására vonatkozóan is: lélektani hitelesség, önálló jellemek, belülről fakadó érzelmek. E szempontok pedig nem csupán a poétikai normákat rögzítik, hanem állításokat tesznek a 19. század emberképéről, a szerelmi kapcsolat kibontakozásának és alakulásának 19. századi szabályairól is. Az irodalomra vonatkozó elvárások mögött érdemes látnunk mindazokat a társadalom- és mentalitástörténeti változásokat, amelyek a 17. és a 19. század között zajlottak le.

a. Társadalomtörténeti változások a 17. és a 19. század között

Jürgen Habermas vagy Niklas Luhmann szociológiai megközelítésű munkái egymáshoz hasonló társadalmi változásokat regisztrálnak a 17. és a 19. század között. Habermas *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*⁸⁶ című művében azt a folyamatot írja le, amelynek során az udvari világ reprezentatív nyilvánosságát felváltja egy új típusú, polgári nyilvánosság. Habermas állítása szerint a reprezentatív nyilvánosságot képviselő udvarok eltűnésével és a polgári társadalom létrejöttével alakul ki a modern értelemben vett magán- és közélet. Vaderna Gábor a 19. századi magyar költészeti hagyományok előzményeit vizsgáló tanulmányában utal arra, hogy Habermas angol, német és francia példáihoz képest Kelet- és Közép-Európában tovább élnek a reprezentatív nyilvánosság formái, a változást azonban a magyar környezetet illetően sem vonja kétségbe.⁸⁷

⁸⁵ KÁRPÁTI 1877, 50.

⁸⁶ HABERMAS 1999.

⁸⁷ VADERNA 2013, 471.

Luhmann *Gesellschaftsstruktur und Semantik*⁸⁸ című művében hasonló irányba történő elmozdulást regisztrál, amikor a 17–18. századra teszi a rétegzett társadalom funkcionálisan differenciált társadalommá való átalakulását. Luhmann megfogalmazása szerint az átalakulás következményeként a modern társadalom már nem származás szerint oszlik fel csoportokra, hanem politikai, gazdasági és más feladatkörök, funkciók szerint szerveződik részrendszerekbe. A részrendszerek Luhmann-nál köz- és magánélet kettősének létrejöttét jelentik: ezeken belül működnek a köz ügyei, praktikus kommunikációval és érdekekkel – ezt a világot ellensúlyozva viszont kialakulnak azok a privát közegek, amelyekben az ember nem társadalmi kötelezettségeinek tesz eleget, hanem személyes kapcsolatait ápolja. A személyes identitás megalapozásának terepe ez a közeg lesz.

A fenti elméletek tehát hasonló nagy léptékű folyamatot rögzítenek a 17–19. század közötti időszakra vonatkozóan. Arra mutatnak rá, hogy a változások az ember nagyfokú társadalmi (rendi) meghatározottságától a személyes szféra kialakulása felé haladnak; egyre élesebben válik külön a nyilvános és a magánszféra, s az utóbbi jelentősége egyre inkább felértékelődik. A továbbiakban ezt az átalakulási folyamatot szem előtt tartva vizsgálom a Gyöngyösi-művet és a 19. századi feldolgozásokat, először általánosságban a 19. századi Murány-történetekre érvényesen, majd részletesebben Kisfaludy Károly *Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása* című drámáját elemezve.

b. A Széchy Mária-ábrázolás változásai Gyöngyösitől a 19. századig

A murányi történet végkifejlete a 17. és a 19. század ábrázolásában ugyanaz: szerelmi házasság létrejötte két ellentétes politikai táborba tartozó személy, a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc és

⁸⁸ LUHMANN 1980, 9–71, idézi: LACZHÁZI 2014, 21–25.

az erdélyi fejedelmet, Rákóczi Györgyöt követő Széchy Mária között. A szerelem kialakulása és a várfoglalás mikéntje tekintetében azonban a 19. századi feldolgozások gyökeresen különböznek a Gyöngyösi-szövegtől. A történet irodalmi megvalósításainak eltérései Széchy Mária alakján keresztül szemléltethetők legpontosabban. Gyöngyösi művében a murányi vár nem Széchy Mária irányítása alatt áll, a tényleges hatalommal sógora, Illésházy Gábor bír. Illésházy juttatja Murányt Rákóczi kezére, a császárhű nézőpontú Gyöngyösi-mű szerint ráadásul nem is tisztességes módszerekkel:

Hanem Illyésházi elméje azonban
Császára hűségén nem járván egy nyomban,
Az fejedelemmel traktál alattomban,
Nem tudván az többi semmit e dologban.

Minthogy legtöbb népe néki volt Muránban,
Bízáván azért azok nem kevés számában,
Az több rész sem lévén kellő vigyázásban,
Muránt Rákóczinak adja hatalmában. (1, 94–95.)⁸⁹

Murány váráról a Gyöngyösi-szövegben kiderül, hogy a cselekmény idején csupán Illésházy Rákóczi-szimpátiája miatt tartozik a fejedelemhez; a várat ténylegesen birtokló Széchy család a múltban Habsburg-hűségéről volt híres. Széchy Mária és Wesselényi személyes találkozásán Murány fejedelempártiságát Wesselényi pillanatnyi eltévelyedésnek állítja be a Széchy család történetében, valamint azzal érvel a vár átadása mellett, hogy a Széchy-ősök társadalmi felemelkedésüket egyedül a királynak köszönhatték:

Az erős Muránban azkik férkeztetek,
S királyunk hűsége mellől eltértetek,
Tudjad, hogy ellene annak serkentetek,
Azki érdemlene háladást tőletek.

⁸⁹ GYÖNGYÖSI 1998, 24–25.

Ha jól meggondolod az régi dolgokat,
S öreg őseidnek tekénted sorsokat,
Nemdenem közrendbűl találod voltokat,
Úri méltóságra ki vitte azokat?

Ausztiai házbűl való fejedelmi
Nemes országunknak s királyi védelmi,
Kiknek sok országra mentek győzedelmi,
Voltak nemzetednek erre segedelmi.

Nemességre hozák paraszti voltokból,
Zászlósuraságra nemes állapotból,
Grófságra végtére zászlósuraságból,
Gazdag kővárakra az kis faházakból. (2, 302–305.)⁹⁰

Wesselényi érvei azonban nem nyomnak sokat a latban. Széchy Mária először tehetetlenségét fogalmazza meg: nincs hatalma a várban; ezt követően pedig a sorsra hivatkozik. Mintegy mellékesen említi meg, hogy ha az istenek elrendelte házasság létrejöttéhez erre van szükség, s ha Wesselényi tényleg szereti őt, segít Murány várának átjátszásában:

Ha úgy tetszik azért ez az jó Istennek,
Ebben is szolgálok vitézi fejednek,
Nem is kell kívüled más senki szívemnek,
Csak te vagy reménye árva életemnek.

Azon lészek: miként velem együtt Muránt
Te kezedben adjam, s tarts sajátod gyalánt,
Igaz szeretetünk csak legyen egyaránt,
Megadja az Isten, azmit szívünk kévánt. (2, 330–331.)⁹¹

⁹⁰ Uo., 77–78.

⁹¹ Uo., 81.

A Gyöngyösi-műben Széchy Mária nem rendelkezik saját politikai meggyőződéssel, s nem is célja hatalomra szert tenni; mindössze arról van szó, hogy a történet idején a fejedelem kezén lévő Murány lakója. Ennek következtében nem jelent áldozatot átállnia a Habsburg-párti Wesselényi mellé, sőt, érdeke (a házasság létrejötte) is ezt kívánja. A kutatás korábban is felfigyelt már arra, hogy Gyöngyösinél csak látszólag van szó két ellentétes politikai tábor egymással szembeni fellépéséről: Waldapfel Imre Gyöngyösi-tanulmányában leszögezi, hogy a változással Széchy Mária is csak nyerhet;⁹² Laczházi Gyula pedig hangsúlyozza, hogy Gyöngyösinél a kapcsolat mindkét fél érdekeivel egyezik.⁹³

Széchy Mária Gyöngyösi ábrázolásában az udvari viselkedés megtestesítője. Ferenc és Mária, vagyis a férfi és a nő viszonyát jól tükrözi személyes találkozásuk jelenete, amikor Wesselényinek le kell térítenie dicső harcban szerzett palástját a harmatos fűre, hogy le tudjon ülni. Gyöngyösi leírása az udvari-gáláns hagyomány férfi-nő kapcsolatának képét idézi fel:

Azért e palástot az földre teríté,
Édes asszonykáját arra leülteté,
Magát fél térgyére melléje ereszté,
Ilyen beszédekre az nyelvét függeszté: (2, 295.)⁹⁴

Mivel a *Murányi Vénus* értékrendszerét az udvari hagyomány szervezi,⁹⁵ Széchy Mária Gyöngyösinél sokszor jelenik meg eszményített és gyenge nőként, akinek a megfelelő férfi, vagyis Wesselényi Ferenc oltalmára van szüksége.

Mednyánszky elbeszélésében Széchy Máriát statikusan ábrázolja: tetteinek megértéséhez mindössze azt az információt kapja az olvasó, hogy a hősnő egyszerre rendelkezik „férfias” és „nőies”

⁹² WALDAPFEL 1935, 107.

⁹³ LACZHÁZI 2009, 190.

⁹⁴ GYÖNGYÖSI 1998, 77.

⁹⁵ A *Murányi Vénus* udvari világképéről lásd: R. VÁRKONYI 1987, 118; LACZHÁZI 2009, 180–208; FAZEKAS–LABÁDI 2008, valamint jelen kötet 3. fejezetét.

attribútumokkal. A cselekmény szintjén Mednyánszkyt követő magyar nyelvű drámai és epikus feldolgozások lényege azonban épp a jellem változásának folyamatában ragadható meg: Széchy Mária átalakulása „férfias” várparancsnokból szerelmes nővé. Viszota Gyula hasonlóképp gondolkodva e művek (Kisfaludy, Arany, Jókai átdolgozásai) közös alapeszméjének azt tartja, hogy a férfiként viselkedő nőt a szerelem visszahozza női „rendeltetése körébe”.⁹⁶

A Kisfaludy-dráma elején Széchy Mária férfias alakban lép színre. Murány várának tényleges úrnőjeként és parancsolójaként a férfiakra tartozó ügyekben, vagyis a közéletben is elkötelezett. Harcos meggyőződésből áll az erdélyiek és Rákóczi György oldalán, s ezt a meggyőződését hangoztatja is. Kisfaludy drámájában például a következőképp: „Barátim! [...] végső lehelletig védem Murány várát”; „mi, kiket itt gyülekezve látsz, el vagyunk tökével magunkat inkább Murány romladéki alá temetni, mint azt feladni.”⁹⁷ Átállása Wesselényi mellé így nem lehet zökkenőmentes: a Gyöngyösi-féle, mindkét szereplő érdekének megfelelő titkos szövetkezéssel ellentétben a 19. századi műveknél az jelenti a konfliktust, hogy Mária saját eszméinek árulójává válik, mert politikai állásfoglalását feláldozza a szerelem oltárán. E művekben Mária férfiasága felvett, ám le is vehető szerepként jelenik meg. Mária valódi identitása a nőiség, a feldolgozások tanulsága pedig az, hogy a férfi álarc csupán átmeneti, kényszerből fakadó állapot lehet. A köz- és magánérdek konfliktusát, vagyis azt, hogy Mária ne politikai árulóként tűnjön fel, a 19. századi feldolgozások azzal oldják meg, hogy Máriának neméből fakadóan kellett a Wesselényivel kötendő házasságot választania.

A fenti társadalomtörténeti változások fényében megállapítható, hogy Gyöngyösi *Murányi Vénusának* közege – Luhmann kifejezésével élve – a rétegzett társadalom, értelmezési kerete ezen belül is a nemesi réteg. Waldapfel Imre Gyöngyösiről írva kifej-

⁹⁶ VISZOTA 1892, 32.

⁹⁷ KISFALUDY 1893a, 380.

ti tanulmányában, hogy a 17. századi nemesi házasság más státuszú, mint a romantikus szerelem- és házasságfelfogás: „a házasság is a familia, a nemesi közösség életerejének fenntartását [...] szolgálja.”⁹⁸ Hasonlót hangsúlyoz Széchy Máriáról írott monográfiájában Acsády Ignác:

[Wesselényi] Széchy Máriát nem ismerte ugyan személyesen, de a házassági kombinációkban akkor a személyi mozzanatok még inkább háttérbe szorultak, mint ma. [...] A házasság az ország egyik legelső, legvagyonosabb főuri családjának ivadékával csak elősegíthette a carriériben, melyről dicsvágya mindenkor álmodott.⁹⁹

A házasság motivációja a 17. századi nemesség körében tehát más, mint a 19. században. Gyöngyösi művében Széchy Mária alakja egységes: grófi családból származó özvegyasszony, akit érdeke egy hasonlóan nemes figurához, Wesselényi Ferenchez fűz. Nincs külön köz- és magánérdeke, amely egymásnak feszülne; adott társadalmi rétegen belül mozogva házassága magától értetődő lépés, amellyel a Habsburg uralkodóhoz hű nemesség érdekeit is képviseli. A 19. századi feldolgozásoknál azonban Máriának több szerepe, s ezért több érdeke is van: Murány várának Habsburg kézre játszását közéleti meggyőződése miatt nem lenne célszerű támogatnia, magánérdeke, érzelmei szerint viszont engednie kellene Wesselényi hódító szándékának. Férfi és női szerep, a közügyek védelme és a magánérzések ellentétbe kerülnek egymással: ekképp értelmezte át a 17. századi tárgyat a 19. század megváltozott társadalmi berendezkedése.

⁹⁸ WALDAPFEL 1935, 116.

⁹⁹ ACSÁDY 1885, 104.

c. A köz- és a magánélet szétválasztása Kisfaludy Károly drámájában

Köz- és magánélet kérdései kapcsán a 19. század Murány-története közül leginkább Kisfaludy Károly drámájához fordulhatunk. A mű férfi és nő világban betöltött szerepéről saját kora fő ideológiájának megfelelően vélekedik: egyes szöveghelyek szerint férfinak és nőnek egyaránt megvan a kijelölt helye, saját szerepe a világban. „A férfiú vágya különböz nemednek csendes ösztönétől; ez magában él, annak létét a dicsőség intézi”¹⁰⁰ – általánosít Budaházy, a murányi várkapitány Széchy Mária barátnőjével, Lórával beszélgetve. Szintén ez a felfogás jelenik meg a dráma kezdetén, amikor Wesselényi az akkor még sosem látott Máriát női mivoltából fakadóan tartja gyengének. A murányi várról és asszonyáról így beszél: „Engem fő örje, nem birtokosa érdekel, a gyenge asszony szenvedő személyét ily állapotban számba se vehetem; sőt értékét mint lehet kíméljük. Nyilván engedni kellett neki a nagyobb erőnek és az erdélyieket befogadni.”¹⁰¹

Mindezek a szöveghelyek, általánosságban pedig a női és férfi szerepek ilyen típusú felfogása a 19. század elejének kontextusában Kisfaludy Sándor *Himfyjének* egy részletéhez utalja a drámát.¹⁰² A *boldog szerelem* versciklusból a 139. Dal húz szigorú háttérvonalat nő és férfi között:

Gyűlöllek én, asszony-férfi,
Ki kiléptél rendedből;
S téged, férfi asszony, aki
Kicsaptál lágy nemedből:
Herculest, ki rokkát pörget,
Nem lehet nem nevetnem;

¹⁰⁰ KISFALUDY 1893a, 377.

¹⁰¹ Uo., 360.

¹⁰² Kisfaludy drámája kapcsán a *Himfy* második részére, *A boldog szerelem* című versciklusra mint „a kor lelkeségét reprezentáló” alkotásra Nagy Imre hívja fel a figyelmet. Lásd: NAGY 1993, 180.

Minervát, ki fegyvert zörget,
Lehetetlen szeretnem.
Határa van a két nemnek:
S nem csak nem kecs az érdemnek,
Hanem hiba s csorbaság,
Ha ki ezen általhág.¹⁰³

A fentebb idézett szöveghelyek s a dráma végkicsengése (ti. hogy Széchy Mária helyes döntése egyedül a női nemhez való visszatérés lehet) ellenére a dráma mégsem hirdeti tisztán a férfi és női szerepek elválasztásának szükségszerűségét. Széchy Mária a szövegben ugyanis épp férfias tulajdonságai miatt kelt csodálatot; alakja az átmeneti férfias viselkedés miatt válik különlegessé, s ennek köszönhetően, neméből kiemelkedve válhat hősnővé. Mária egyszerre „férfias” és „nőies” karaktere köz- és magánélet elkülönülését, kettősségét példázza: közéleti viselkedése a férfi nemhez rendeli, magánéletében viszont megmarad nőnek.

Fontos dramaturgiai megoldás a drámában, hogy Mária viszonylag későn jelenik meg a színen, alakja a többi szereplő szavai nyomán körvonalazódik. Személyére vonatkozóan először neméből fakadó előítéletekkel találkozhatunk, amelyeket Wesselényi fogalmaz meg. Wesselényi előítéleteit a murányi vár emberei cáfolják, ilyen például Budaházy kiigazítása: „A harc után nevezd őt gyengének”,¹⁰⁴ vagy Vadászi jellemzése: „gyenge asszony kemény kézzel”.¹⁰⁵ Széchy Máriát legrészletesebben Kádas, Mária bizalmas embere mutatja be Wesselényinek. Kádas jellemzése szövegszerűen egybevág Mednyánszky korábban már idézett leírásával, Kisfaludy a természet tévedésének motívumát és a férfias erőnyeket egyaránt szerepelteti:

¹⁰³ KISFALUDY [évszám nélkül], 203–204.

¹⁰⁴ KISFALUDY 1893a, 363.

¹⁰⁵ Uo., 360.

Atyjának nagy tulajdoni réá is szállottak és a természet szinte hibázní látszott, midőn ily magas lelket egy asszonyi testbe zára, mintha nem akarta volna, hogy e bajnoki törzsök közönséges szü-lő asszonnyal végződjék. Bátorság, eltökéltség, dönthetetlen hív-ség és forró szabadságkivánás: ezen erkölcsök díszesítik őtet.¹⁰⁶

Külső megjelenésére vonatkozóan pedig a következő jellemzést adja Kádas:

Ércz sisak fején, súlyos kard oldalán, melle vaspánczél alá szorít-va; így jelenik meg katonái közt, szép és rettentő, mint egy isten-né hajdani időkből, a félnék szívében is bátorságot gerjeszt s tűz-szavaival, bájtekintetével a közleket is magas tettekre ingerli.¹⁰⁷

A csupa vasba öltözés és az istennőhöz hasonlítás szintén Med-nyánszkytól ered, a *közlélek* szó használatánál és jelentésénél azonban érdemes elidőznünk. Amint arra Vaderna Gábor tanul-mányában rámutat, a „köz lélek” a 19. század politikai terminusa, a kor republikánus politikai szótárának eleme.¹⁰⁸ Vaderna megfo-galmazása szerint a köz lélek olyan értékrendszerbe illeszkedik, ahol a közösségi és a közösségért való cselekvés az egyéni érdek fölé emelkedik. A tanulmány sorra veszi a köz lélek korabeli elő-fordulásainak szöveghelyeit, majd összegez: „a köz lélek egy társa-dalmat szervező erő, amely nélkül nincsenek törvények, megszű-nik az igazság, megbomlik a társadalmi rend.”¹⁰⁹ Vaderna említést tesz azonban egy másik jelentésről is, ráadásul éppen Kisfaludy Károly nyomán. Ennek értelmében a köz lélek a hitványak, kö-zönségesek gyűjtőneve. Erre a jelentésre a *Regélő* folyóirat 1835-ös számából idéz egy példát, egy „jeles mondást” Kisfaludy Károly nyomán S. Karolinától:

¹⁰⁶ Uo., 367.

¹⁰⁷ Uo., 367.

¹⁰⁸ VADERNA 2015b, 294.

¹⁰⁹ Uo.

Míg más érdemeit köz lélek alázni törekszik,
Fényre deríteni azt a' nemes elme buzog (Kisfaludy Károly után
S. Karolina)¹¹⁰

A „Kisfaludy Károly után” hivatkozás egy 1823-as Kisfaludy-epigrammára vonatkozik, a *Vád és tett* címűre, amely a következőképp hangzik:

Míg más érdemeit köz lélek alázni törekszik,
Fényre deríteni azt a' nemes elme buzog,
Míglen epés vádat nyomoz a' tehetetlen irígység,
Nyójtani szebb példát a' nemes elme buzog.¹¹¹

Az epigrammát egy másik Kisfaludy-szöveghellyel is kiegészíthetjük, a *Stibor vajda* című drámából, amelyben látszik, hogy a köz lélek kifejezés a közönséges, hitvány emberek jelölésére szolgál:

Az átok is szó, pusztá szó, mint / az áldás gyengesség szülötte / S
a megszorult kebelnek végső / Dagálya, végső bűnhődése; csak
/ a köz lélek keres benn értelmet / S együgyü elmével fél és örül
/ Mindennek.¹¹²

A kifejezést Vörösmarty is ebben az értelemben használja, kicsit később, 1834-ben, *A fátyol titkaiban*:

ha mi is úgy házasodnánk, mint köz lélek szokott [...] ¹¹³

A köz lélek kifejezés tehát a korban két különböző jelentéssel bír. Kisfaludy drámájában Széchy Mária jellemzésénél véleményünk szerint az utóbbi értelemben áll, egyrészt mert retorikailag logi-

¹¹⁰ REGÉLŐ 1835, 816.

¹¹¹ A vers Zordy álnéven szerepel, s egy Takáts Éva-szöveg mottójául is szolgált: TAKÁTS 1826, 73.

¹¹² KISFALUDY 1893b, 217.

¹¹³ AURORA 1835, 12.

kus, ha a félnék és bátor szembeállítását a közlélek (=közönséges emberek) és magas tettek ellentéte követi, másrészt mert Kisfaludy más szövegeiben is ebben az értelemben használja a kifejezést. A kor olvasói számára a köz lélek azonban egyúttal felidézhetette a politikai értelmű fogalmat is, így a jellemzés még inkább erősíthette Széchy Mária politikai szerepvállalását és közösségi elköteleződését.

Kádas jellemzése alapján tehát képet kaphatunk a közügyekben tüsténkedő és „férfias” Széchy Máriáról. Wesselényi azonban szemmel láthatóan nem elégszik meg a külső jellemzéssel; szavaiiban szövegszerűen is tetten érhetjük a fent általánosságban vázolt 19. századi különbségételt köz- és magánélet között. „Külső életét rajzolás, de belső mivoltát mutasd szememnek”¹¹⁴ – szólítja fel Kádast. Kádas válasza titokzatos: Széchy Mária belső életéről mindössze annyit mond, hogy „[m]agában él, szíve csendes titkait senkivel sem közli; különben jó és házának malasztja”.¹¹⁵

A „szív csendes titkai” tekintetében maga Mária sem nyilatkozik másképp, közéleti szerepét ő is elválasztja magánéletétől, női mivoltától. Amikor Wesselényi személyesen próbálja feltérképezni belső életét, ugyanazt a hártó feleletet adja, mint amit korábban Kádas is előrevetített: „Világi éltetmet bátran közre bocsátom, de nemem csendes titkát mértékre nem teszem”.¹¹⁶

Kisfaludy az egyes jelenetekben szerzői-rendezői utasításokkal is kifejezi a közéleti és magánéleti kettősséget Mária kapcsán: amikor Mária először lép színre a drámában, „tollas sisakkal, pánczélosan, kardosan” jelenik meg, míg egy későbbi jelenetben a vár egyik szobájában, házi ruhában beszélget bizalmas barát-nőjével. A különbség a terek különbözőségében is megjelenik: a „férfias” Mária színre lépése kültéren zajlik, a barátnővel való beszélgetés színhelye viszont belső tér, a murányi vár egyik szobája. A drámában további szöveghelyek is fellelhetők köz- és magán-

¹¹⁴ KISFALUDY 1893a, 368.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo., 382.

élet különállása tekintetében, nemcsak Széchy Mária, de Wesselényi esetében is. Wesselényi külön kezeli például a közéletben való boldogulást és a magánélet boldogságát, amikor párhuzamot von a vitézi kinevezése miatti érzés és a Széchy Mária szerelme által elnyerhető boldogság között: hasonló érzéséről számol be, „[m]időn az első harcz után győzedelmesen visszatértem és jó királyom aransarkantyús vitéznek ütött; és most midőn éltem belső javát keresem, hogy rettegve örülve várom mivoltát”¹¹⁷ A murányi küldetésről pedig a következőt állapítja meg: „Nem személyes ragyogtatás, de hazám lángoló szeretete óhajtata velem győzödelmet”¹¹⁸ Mielőtt pedig Széchy Mária kérésére Murányba indulna, kettős szándékát fogalmazza meg: „hazámnak hasznot, nekem boldogságot” kíván elérni.¹¹⁹

*

Mint láttuk tehát, Széchy Mária esetében a magánszféra az elrejtett nőiséget jelenti. Kisfaludy írói megoldása köz- és magánélet elkülönítésére az, hogy a drámában olyan alakokat is szerepeltet, akiknek közege egyedül a magánélet lehet. Széchy Mária magánéletéhez két szereplő kapcsolódik a műben: barátnője, Lóra, valamint Kürti Sándor, akit reménytelen ifjonti szerelem fűz Máriához. A két szereplő Kisfaludy saját leleménye; nem tűnnek fel sem Mednyánszky-nál, sem más 19. századi feldolgozásban. Saját egyéniséggel, önálló karakterrel a drámában nem rendelkeznek, szerepük egyértelműen az illusztrálás: Mária női oldalának láttatása.

Lóráról a drámában mindössze annyi derül ki, hogy régóta bizalmas barátnője Máriának. Lóra szerepe a darabban az, hogy teret engedjen Mária érzéseinek; a főhősnő belső vívódásai a Lórával való beszélgetés során tárulnak fel. Lóra Máriával szemben a tiszta nőiséget példázza. Alakja kulcsfontosságú a drámában, mert

¹¹⁷ Uo., 394.

¹¹⁸ Uo., 372.

¹¹⁹ Uo., 395.

Mária az ő biztatása nyomán ad esélyt Wesselényinek, a szerelemnek és saját nőiségének. Mária ugyanis határozott álláspontot képvisel a férfiakkal szemben: a házasságot rabságnak látja (ezt a típusú kapcsolatot a drámában Mária előző férje, Bethlen István példázta), a férfiakat pedig nemükből fakadóan elítéli. A következő férfiellenes kirohanás során már Wesselényiről beszél:

Őt gyűlölöm, mert férfiú. Jaj annak, ki ezen csalárd nemnek feláldozza legszebb érzését. Vak akarat, kérkedő uralkodás, mértékletlen kívánatok: az nálok szerelem, az nálok imádás, az készletlen öket szokatlan dolgokra, az kergeti őket a halál torkába. Csak az asszony ismeri a hívséget, az igaz szerelmet; annak keblében fakad tiszta forrása; a férfiak csak magukat szeretik és kényöket, szerelem nálok csak az erek játéka.¹²⁰

Lóra válaszul racionalitásra inti barátnőjét: úgy gondolja, hogy Wesselényivel megérkezett Mária életébe az az érdemes férfiú, akinek vissza kell térítenie őt a helyes útra, a nőiség útjára:

Hiszem, sokba kerül magadat megtagadni a világ előtt; de mi a dicsőség, ha a szerelem int? Mária! add meg magadat, látom eljött órád, félre ezen büszkeséggel, minek ez a szívbeli küzdés? [...] térj vissza természetes rendeltetésünk szerény körébe; mert ezen pálya, melyen szédelgesz, állandó nem lehet [...]!¹²¹

A Máriáért reménytelenül epedő Kürti Sándor szintén csak a magánélet terepén mozog: míg Lóra női volta miatt, addig Sándor fiatalága miatt nem szólhat bele a közéleti ügyekbe. Egy jelenetben Lóra és Sándor beszélgetéséhez Budaházy, a murányi várkapitány csatlakozik, aki így érdeklődik: „Már a szabadban vagytok? csak nem rég, midőn a fegyverek ropogtak, vastag falak között rejtőztek”. Lóra válaszul szabadkozik: „Ment gyenge nemem, Sán-

¹²⁰ Uo., 385–386.

¹²¹ Uo., 386.

dort ifjúsága”.¹²² E párbeszéd világosan jelzi, hogy nőnek és ifúnak nincs keresnivalója a harcban és a közéletben. Lóra és Sándor hasonló státuszára a külső és belső tér szimbolikája is utal: amíg a külső téren harc zajlik, addig a nő és a gyermekifjú a falak között tartózkodik. Alátámasztja ezt a gondolatot Budaházy is, aki katonaként a harcot és a közéletet képviseli: „Falak közé szorítva harcolni nincs kedvem; az ily győzelem nem is kedveltető. Künn, künn a szabadban, künn a mezőkön, hol a bajnoknak alkalm van magát kimutatni, ott kívánatos a harcz.”¹²³

Lóra a közügymentességet neme szerinti természetes állapotnak tekinti, Sándor azonban korlátként éli meg s lázadna ellene. „Hol férfiúnak tartom magam, hol gyermekké alacsonyítanak”¹²⁴ – fogalmazza meg életkorának gyötrő problémáját. Mária iránti szerelme az éretlen ifjú első meggondolatlan fellángolásaként jelenik meg a darabban. Érzéseivel kapcsolatban Lóra figyelmezteti Sándort: „az ifjúság tulajdona gondatlan hevülni”¹²⁵

Sándor Mária iránti vonzalma azonban minden ésszerűtlensége ellenére is kiemelten fontos szerepűvé válik. Az ifjú szerelmének megkérdőjelezése ugyanis a drámában együtt jár Wesselényi érdemeinek növekedésével. A mű szerelemfelfogásával kapcsolatban több szöveghelyet is idézhetünk. „Az égiek ecsetével fest az első szerelem, de gyorsan homályos színre borúl, ha az ész nem kölcsönzi világát”¹²⁶ – tanítja Lóra Sándornak. Eszerint a szerelemhez racionalitásnak is társulnia kell – egy jellemző, amely távol áll Sándortól, igaz viszont Wesselényire. Ugyanebben a beszélgetésben Lóra és Sándor között a szerelem egyéb kritériumaira is rábukkanhatunk. Sándor, hogy megindokolja szerelembe esését, Széchy Mária számos báját és erényét ecseteli Lórának, aki annak jegyében téríti jobb útra, hogy a tárgy méltó ugyan, de

¹²² Uo., 376.

¹²³ Uo., 376.

¹²⁴ Uo., 374.

¹²⁵ Uo., 375.

¹²⁶ Uo., 376.

csak „megérett elméhez” méltó.¹²⁷ Nem kétséges: ez a megérett elme Wesselényi lehet. Lóra mindezen kívül felhívja Sándor figyelmét a megszerzett tapasztalatok fontosságára is: „a tapasztalás a köz élet titkait jobban általlátja”.¹²⁸ A háttérben pedig ismét körvonalazódni látszik Wesselényi alakja, a méltó szerelmesé, aki tapasztalatai fényében megfelelő partnert jelentene Széchy Máriának. Racionalitás, érettség, tapasztalat – a dráma alapján e három tényező elengedhetetlen tehát a házassághoz, vagyis Wesselényi az a férfi, aki érdemes Széchy Mária szerelmére.

Kisfaludy Károly drámájának cselekménye és dramaturgiája tehát köz- és magánélet elválasztásán alapul. Széchy Mária alakjának Mednyánszky által is körvonalazott kettősségét a Kisfaludy-dráma részletesen kibontja: a darab a közélet által elvárt „férfias” viselkedést szükségszerűen idegen szerepként tünteti fel a hősnő számára, hiszen Széchy Mária „természetes nőiessége” csupán a magánélet terepén bontakozhat ki.

¹²⁷ Uo., 375.

¹²⁸ Uo.

V. SZÉCHY MÁRIA-TÖRTÉNETEK
A KISFALUDY TÁRSASÁG VONZÁSÁBAN

1. A KISFALUDY TÁRSASÁG 1847-ES SZÉCHY MÁRIA-PÁLYÁZATA

A Széchy Mária-alak 19. századi páratlan irodalmi karrierjéről aligha kaphatunk teljes képet a Kisfaludy Társaság 1847-es, a nőalakat középpontba állító pályázatának vizsgálata nélkül. A Társaság 1847 februárjában tette közzé meglehetősen lényegre törő pályázati felhívását: „Készíttessék költői beszély, melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma tizenkét darab arany Marczibányi-Motesiczky Vinczencia assz. alapításából.”¹ A felhívás előzményeinek vizsgálata azonban pontosabb képet nyújt arról, milyen célkitűzés munkált a pályázat hátterében, s miért épp Széchy Mária alakja részesült kiemelt figyelemben.

a. Marczibányi-Motesiczky Vincencia jutalomtétele

Amint a felhívás jelzi, a pályázat anyagi fedezetét szolgáló díjat egy nemesasszony alapította: Marczibányi Lajosné Motesiczky Vincencia két évvel a Széchy Mária-pályázatot megelőzően, 1845 áprilisában ajánlott fel a Kisfaludy Társaság számára évi tizenkét aranyat egy-egy pályamű díjazására. Levelét, amelyben támogatásának részleteit és céljait közli, a Társaság 1845. április 23-ai ülésén olvasták fel,² a *Pesti Divatlap* pedig közölte is a dokumentumot. Amint Motesiczky fogalmaz, „honleányi kötelességének” tartotta, hogy „a tekintetes Kisfaludy-Társaságnak a szépirodalom emelé-

¹ MSzSz 1847, 98.

² A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei, 1843–1848.

sére” évente tizenkét aranyat ajánljon fel. A pénzt olyan pályaművek díjazására akarta fordítani, amelyek

habár nem kizárólag, de leginkább némbéri tetteket és történeteket tárgyazó tartalmuknál fogva a némbér kedélyhez még közelebb szóljanak; [...] hogy a magyar hölgyvilág, melly eddigi idegen neveltetéséből oly nehezen emelkedik, oly nehezen simul a buzgó honfiak szelleméhez, a nemzeti nyelvre és érzésekre ne csak ébresztessék, hanem valahára abban meg is erősödven a honfiak nemes törekvéseiben buzgó részvétellel legyen, sőt a nemzeti közszellemnek ők is mind utóbb mind első nevelésben jó irányt adva e haza emelésére egy szívvel törekedjenek.³

A Társaság Évlapjai a felajánlásról a következőképp szólnak:

e honszerető hölgy élte napjáig egy, a Kisfaludy-Társaság által kezelendő, rendkívüli költői jutalmat alapít, melly különösen oly költői, akár elbeszélő, akár daljátéki, művek legjobbjának itélendő, mik [...] némbéri tetteket és történeteket tárgyazó tartalmoknál fogva a nő kedélyhez közelebből szóljanak.⁴

Az alapítványtevő tehát az elvárt művek témáját és jellegét is meghatározta: az általa a Társaság rendelkezésére bocsátott pénzösszeg olyan művek elkészüléséhez kívánt segítséget nyújtani, amelyek a nők hazafias gondolkodását mozdítják elő. Motesiczky Vincencia az alapítványtétellel együtt azt is kikötötte, hogy képviselője révén részt kíván venni „a pályázásra kitűzendő tárgy kijelölésében, úgy a pályázó munkák elítélésében”.⁵ Az első pályamunka tárgyát ennek megfelelően a Motiscezky Vincencia által képviselőül választott Ujváry Mihály ügyvéd közreműködésével határozták meg. A következő kiírás született, 1845. november 20-

³ PD 1846, 146.

⁴ ÉVLAPOK 1849, XII–XIII.

⁵ ÉVLAPOK 1849, XIII.

ai határidővel: „Kivántatik költői beszély, mely a hazai történetből vett jeles asszonyi tettben e' nemnek vala mely saját erényét dicsőíti.”⁶ A pályázatra összesen tíz költői beszély érkezett be,⁷ közülük Garay János *Frangepán Kristófné* című történeti műve bizonyult a legjobbnak.⁸

A következő évben, 1846-ban újra meghirdették a pályázatot, az előző évi általános jellegű kiírás helyett ezúttal konkrét alakot és konkrét műfajt helyezve a középpontba: Bosnyák Zsófiáról kértek legendákat. „Irassék kötött beszédü legenda Bosnyák Zsófiáról, Wesselényi Ferencz első hitveséről, ki 1644 ben meghalván, holtteste még most is épségben látható a teplicskai egyházban, Trencsény vármegyében.” A választás azért eshetett Bosnyák Zsófia személyére, mert (a kiírás szövege szerint) a Motesiczky család őse volt. A határidő 1846-ban is változatlanul november 20-a maradt, felhasználható forrásként pedig a Hormayr–Mednyánszky-féle *Taschenbuch* 1822-es évfolyamának Bosnyák Zsófiáról közölt történetét tüntették fel.⁹ A pályadíjat (hét pályázó közül) ismét Garay János nyerte el; legendája 1847-ben jelent meg a Kisfaludy Társaság kiadványában, Arany János szintén ebben az évben díjazott *Toldijával* együtt.¹⁰

Az 1847-es, Széchy Máriát középpontba helyező és fentebb már idézett pályázati kiírás tehát a harmadik volt a sorban. Gyengülő lelkesedés mellett erre összesen három pályamű érkezett, amelyek közül a jutalmat az ekkor mindössze tizennyolc éves Szász Károlynak ítélte oda a zsűri (Eötvös József, Garay János, Szemere Pál,

⁶ ÉVLAPOK 1849, XIII.

⁷ A pályamunkák címei: Erzsébet királynő, Izolda, Irinyi Ilona [], Perényi Imréné, Ilka, A vérpád, Szilágyi Erzsébet (ezzel a címmel két pályamű is érkezett), Frangepán Kristófné, Izabella. Közülük kettő is Vörösmarty-idézetet választottként: „Oh hölgy, az isten gyönyörül / Teremte tégedet! / S szerelmed üdvösséget is / Ad a gyönyör felett.” ÉVLAPOK 1849, XXVII. Ez azért említendő, mert később Arany is ugyanezt a négy sort választja a *Murány ostroma* mottójául.

⁸ ÉVLAPOK 1849, XXXIX.

⁹ „Adatokul használhatók, miket b. Mednyánszky Alajos Hormayrral kiadott ismeretes zsebkönyve 1822-ki évfolyamában (311-335. l.) találni e nevezetes hölgyről, kit ósanyjokul tiszteltek az Illésházyak, 's tisztelnek ma is a Motesiczkyakkal több nemes családok.” ÉVLAPOK 1849, XLVII

¹⁰ ARANY-TOMPA-GARAY 1847, 107-120.

Vörösmarty Mihály). Noha úgy vélték, hogy Szász alkotása minden szempontból felülmúlja a másik két pályaművet, „[e]gy kis-sé egyhangú s édeskés mű”-ként jellemezték, s nyomtatásra nem tartották érdemesnek.¹¹ Szász Károly pályaművét a kutatás sokáig elveszítettnek hitte; a közelmúltban azonban Bartalis Ágota rábukkant a kolozsvári Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban,¹² s egy kísérőtanulmánnyal együtt közre is adta a teljes szöveget 2020-ban.¹³ A másik két pályaművet az MTA Kézirattára őrzi.¹⁴

A következő, 1848-as pályázati kiírás visszatért a legenda műfajához, s Árpád-házi Szent Erzsébet történetét feldolgozó műveket várt: „Készíttessék legenda Sz. Erzsébet magyar királyi hercegasszonyról.”¹⁵ Erre is három pályamű érkezett, a Kisfaludy Társaság működése azonban a szabadságharc és annak bukása miatt évekig szünetelt, így az 1848-ban meghirdetett pályázatok értékelésére csak 1862-ben kerülhetett sor.¹⁶ A Kisfaludy Társaság 1860-as években újrainduló Évlapjainak tanúsága szerint az Árpád-házi Szent Erzsébetről beérkezett pályaműveket az 1862. január 30-ai ülésen bírálták el, a jutalmat azonban egyik alkotás sem nyerte el. A következő indoklás született: „a három legendái pályamunka nem csak irodalmi nyereségül nem tekinthető, de költészetünk színvonalán a mérsékeltbb igényeknek sem felel meg, a jutalom tehát egyiknek se adandó ki.”¹⁷ E döntés miatt a jelígés leveleket bontatlanul elégették, a pályázók névsora tehát nem ismert. A női történetek irodalmi megörökítésének pályázatait így összesen négyszer hirdették ki.¹⁸

¹¹ KÉKY 1936, 97.

¹² Szász Károly, Murány hölgye, 4° 51 f. (Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, jelzet: MS1714.)

¹³ BARTALIS 2020, Szász 2020.

¹⁴ A Kisfaludy Társasághoz benyújtott pályaművek, 1838–1940, MTAK Kézirattár, 5.3. doboz, 2. és 3. számú pályamű.

¹⁵ KÉKY 1936, 100.

¹⁶ KERÉNYI 2016, 14.

¹⁷ ÉVLAPOK 1868, 32.

¹⁸ Motiseczky Vincencia 1848-ban halt meg, a Kisfaludy Társaság újraindításakor tehát nem folytatták a pályázati sort.

A Kisfaludy Társaság Motesiczky Vincencia által alapított jutalomtétele tehát rendkívüli nőalakok megformálását várta el, ám nem kifejezetten férfias tetteket végrehajtó nőket: a sorban Széchy Mária az egyetlen, aki átlépi nemének határát. Az 1846-os, Bosnyák Zsófiáról szóló pályázati kiírás után a következő évben Széchy Mária alakja magától értetődően merülhetett fel: Wesselényi Ferenc első felesége után második feleségének alakja is érdekesnek bizonyulhatott, aki ráadásul máris hősnő volt az irodalmi hagyományban. A tárgy adott lehetett azért is, mert a Bosnyák Zsófia-kiírásnál forrásul megadott *Taschenbuch*-szöveg, a *Der Felskapelle an der Waag (A Vág-menti sziklakápolna)* nemcsak Bosnyák Zsófia, de Széchy Mária történetét is tartalmazta.¹⁹

b. A pályázat esete Arannyal, Petőfivel és Tompával

Míg az általános pályázat nem szabott témát, a Bosnyák Zsófia-kiírás pedig kevésbé ismert nőalak ábrázolását várta el, addig a Széchy Mária-pályázat 1847-ben már létező irodalmi hagyományra támaszkodhatott – úgy is mondhatnánk, hogy egy létező irodalmi hagyomány újragondolására, módosítására ösztönzött. A Kisfaludy Társaság 1847. február 6-ai pályázati kiírása Petőfi Sándor, Arany János és Tompa Mihály érdeklődését egyaránt felkeltette. A Széchy Máriáról szóló írásukat mindhárman el is készítették, az irodalomtörténeti kutatásokból azonban már régóta tudjuk, hogy a pályázatra végül egyikük sem nyújtott be pályaművet.

Petőfi és Tompa már 1847 nyarán eldöntötték, hogy nem fogják megméretetni magukat. Tompa augusztus 1-jén ír arról Arany-nak, hogy Petőfi és ő nem pályáznak – s hogy úgy hallotta Petőfitől, Arany sem tervezi ezt: „Petőfi azt mondá: ő nem fog pá-

¹⁹ MEDNYÁNSZKY 1822. Az 1829-es gyűjteményes Mednyánszky-kiadás már különválasztja a két történetet, s *A Vág-menti sziklakápolna* címen Bosnyák Zsófia történetét közli, *Brautwerbung* címen pedig Széchy Máriáét.

lyázni Szécsi Máriára, s hogy te sem, e szerint egyikünk sem.”²⁰ Hármójuk közül azonban mégiscsak Arany volt az, aki a legkomolyabban fontolgatta a pályázást, s akit egy Szilágyi Istvánnak írott levele szerint valószínűleg csak az tartott vissza, hogy inkább Tompát akarta érvényesülni hagyni – az előző évi pályázaton ugyanis ő nyert a *Toldival*, míg Tompát csak dicsérettel tüntették ki *Szuhay Mátvás* című költeményéért.²¹ Később, a leadási határidőhöz közeledve Tompa azonban újra ráerősít, hogy ő maga nem pályázik, Aranyt azonban kifejezetten biztatja, hogy mégiscsak küldje be a művét: „Én nem pályázok Szécsi Márián, annyi bizonyos, remélem Petőfi sem, azonban te miért ne pályáznál? boldogság volna egymást nyűgöznünk.”²² Az, hogy Arany végülis mindezek után mégsem indult a megmérettetésen, alighanem annak tudható be, hogy kicsúszott a pályázati határidőből. Petőfi-nek legalábbis a hátralévő idő szűkösségéről ír szeptember 7-én: „Maglehet, én nem leszek kész Szécsi M.-val, mert még hozzá sem fogtam, pedig belé akarok tenyerelni.”²³

Arany és Petőfi, mint leveleikből kiderül, mindketten rácsodálóztak arra, hogy a tárgy kapcsán egymástól függetlenül jutottak ugyanarra a felfogásra – aminek oka Petőfi szerint a köztük közti lélekkonkság volt, Arany szerint pedig az, hogy mindketten megtalálták „az egyetlen arkhimédészi pontot, melyből Szécsi Máriát művészileg felfogni lehet és kell”.²⁴ Arany mondatát Barta János 1984-es tanulmányában Voinovich Géza nyomán

²⁰ Tompa Aranyinak, Beje, 1847. augusztus 1., ARANY-TOMPA 2018, 7–9, 9. Petőfi nyár végén konkrétan is megírja Aranyinak, hogy nincsenek ilyen szándékai: „[É]n megírtam Szécsi Máriát... el ne ájulj ijedtedben, nem pályázok vele; az Életképekbe vagy a Szépek könyvébe adom.” Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Szatmár, 1847. augusztus 29., AJÖM XV, 127–128, 127.

²¹ „Mindazáltal megpróbálom Szécsi Máriát. Hiszen, ha előre tudom hogy Tompa ott lesz, most sem pályázok. Hátha... stb..” Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. április 2., AJÖM XV, 75–79, 77. Vö.: VADERNA 2020, 109.

²² Tompa Aranyinak, Beje, 1847. október 28., ARANY-TOMPA 2018, 9–10, 10.

²³ Arany János Petőfi Sándornak, Nagyszalonta, 1847. szeptember 7., AJÖM XV, 138–142, 139.

²⁴ Arany Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1848. január 27., AJÖM XV, 171–173, 172.

a következőképp magyarázza: „A maga igazi hivatására a szerelemben ráébredő nő – ez volna [...] az a bizonyos »archimédeszi pont.«”²⁵ Miként tehát az a Mednyánszky- és Kisfaludy Károly-hagyomány nyomán alakult, Arany és Petőfi munkái is azt a folyamatot ábrázolják, amelynek során Széchy Mária a férfiaskodó szerepet elhagyva végül visszatér nőiségének körébe, ún. „természetes hivatásához”. Tompa Mihály más utat választott: hármójuk közül egyedül ő volt az, aki nem pozitív szereplőként ábrázolta Széchy Máriát, hanem a pártját eláruló esküszegőként, és nem boldog házasságként írta le a Wesselényivel kötött frigyét, hanem rosszkedvű, a politikai árulás bűne által sújtott kapcsolatként. Tompa tehát nem a Mednyánszky–Kisfaludy Károly-féle hagyomány szálát viszi tovább, hanem drasztikusan szakít azzal, s egyúttal Széchy Mária pozitív alakként, rendkívüli nőként való ábrázolásával is. A továbbiakban ezeket a Kisfaludy Társaság által ihletett műveket vizsgálom részletesen: Petőfi és Arany esetében legfőképp arra koncentrálok, milyen társadalmi és irodalmi hagyományok formálhatták az általuk ábrázolt, „férfias” tulajdonságait a szerelem hatására levetkőző Széchy Mária-alakot, Tompa művében pedig a nőalak árulóként való megbélyegzésének hagyományát körüljárva.

²⁵ BARTA 1984, 298.

2. PETŐFI SÁNDOR ÉS A „FÉRFIAS NŐK”

Petőfi Sándor 1847 nyarán keletkezett epikus műve, a *Szécsi Mária* az életmű kevéssé kanonikus darabja. Tárgyalására a szakirodalomban többnyire csak a teljes Petőfi-életművet áttekintő vizsgálódásokban került sor (Horváth János²⁶ és Kerényi Ferenc²⁷ munkáiban), vagy tematikus alapon, a magyar irodalom más, szintén Széchy Mária alakját középpontba állító szövegeivel összehasonításban.²⁸ A következőkben azt vizsgálom, milyen funkciót tölt be Petőfi *Szécsi Mária*-ja a költői életműben, s milyen előfeltételek munkálhattak a mű irodalomtörténeti megítélésének hátterében.

a. „Mert csak szerep s nem más az asszonyvitéség”

Petőfi *Szécsi Mária*-jában más 19. századi feldolgozásokhoz képest is különösen markánsan jelenik meg a férfi és a női hatáskör szükségyszerű különbözősége: feltűnő lehet ez amiatt is, hogy a szöveg legfőképp a két főhősre koncentrálnak, a történeti háttér vagy a mellékszereplők pedig csak jelzésszerűen kapnak helyet a szövegben (Arannyal ellentétben, aki a korábban idézett levélhez híven a történeti és egyéb részletekre is nagy hangsúlyt fektetett). Petőfi művéből számos olyan szakaszt idézhetünk, amely a két

²⁶ HORVÁTH 1922.

²⁷ KERÉNYI 2008.

²⁸ Például: KÁRPÁTI 1880; JESZENSZKY 1896; RUTTKAY 1999; KOVÁCS 2013.

nem lényegi másságát teszi tárgyává. Például amikor Wesselényi megkapja a hírt, hogy Murány várát asszony védi, már előre azon zsörtölődik, hogy így nem lesz egyenrangú a harc, illetve leszögezi, hogy Széchy Mária kezében kard helyett főzőkanalat látna szívesebben:

„Ördög és boszorkány, még csak ez volt hátra,
Hogy fejkötő ellen szögezzem ágyumat;
Rá találok lépni, jó asszony, pártádra,
S majd pártáddal együtt fejed is leszakad.
Tán üres a konyhád, nincs mit kotyvasztanod,
Hogy főzőkanál helytt most a kardot fogod. [...]”²⁹

A szöveg egyik hangsúlyos pontja annak leírása, ahogyan Széchy Mária a szerelem hatására „visszaváltozik nővé”. Wesselényi szerelmes levelének elolvasása után a szobájába tér, ahol szó szerint is levetkőzi a férfi szerepet, a páncélt és a kardot sutba vágva:

Alig várta, alig várta, hogy benn legyen,
És midőn beére, páncélát ledobta,
Hogy könnyebb, szabadabb lélekzetet vegyen,
S zajló szíve meg ne repedjen alatta.
Sisakja sem kellett, messze félreveté ...
Elég súly most szíve; mért terhelje fejét?

És ha már nincs páncél sem sisak fölötte,
Mit csináljon a kard egyedül oldalán?
A kardot is többi fegyveréhez tette,
S olly kimélve, mintha félne tőle talán.
Igen, mellyet eddig kivonva forgatott,
Mostan félt a kardtól, bár hüvelyében volt.

²⁹ PSÖM 5, 143.

Marsból Venus termett. Így változik által
A haragos vihar bágyadt fúvalommá,
Igy változik át, melly gyujtott sugarával,
A tüzes nap, enyhe szelíd alkonyattá.
És a szem, melly elébb villámot lövelt szét,
Arca két rózsáját harmattal fürösztté.³⁰

A legdirektebb álláspont a férfi és a női nem át nem léphető határaitól a mű végén hangzik el, s az üzenetet tovább erősíti, hogy maga Széchy Mária fogalmazza meg, saját korábbi viselkedését elítélő kritikaként. A főhősnő utolsó megszólalása hosszú monológ arról, hogy férfinak és nőnek is megvan a maga hivatása, a kijelölt életpályáról letérni pedig fatális hiba. Széchy Mária végső tanulásként a szerelmet jelöli ki a nő életcéljául:

„[...]”
Mert csak szerep s nem más az asszonyvitézség,
Elhagyom a csata térét, a színpadot;
A kardot, a páncélt nem nekünk készíték,
Szégyenlem, hogy vele kezem kontárkodott.
Fölveszlek, szerelem eldobott rózsája,
Asszonyok fegyvere, királyi pálcája!³¹

b. Szendrey Júlia mint Széchy Mária

Petőfi *Szécsi Máriáját* különösen érdekessé teszi, hogy művének értelmezéstörténete szorosan összefonódik saját, Szendrey Júliával kötött házasságával. Erdélyi Károly vetette fel először 1884-es tanulmányában, hogy Wesselényi Ferenc alakjában Petőfi volta-képpen saját magát ábrázolja, Széchy Máriaként pedig a szerelmes Szendrey Júliát örökíti meg: „Juliskája rajongó szerelme min-

³⁰ Uo., 147–148.

³¹ Uo., 153.

den nőben csak ezen érzelmet kerestette akkor vele; s Juliskájára tekintve, mintegy kiengesztelődött Széchy Mária szerelmének győzedelme iránt.³² Később, 1922-ben megjelent Petőfi-könyvében ezt a meglátást formálta azóta is érvényben lévő irodalomtörténeti konszenzussá Horváth János, aki a művet „a Júlia-korszak személyessé fejlődött líraiságának [...] epikai kiképződése”-ként értelmezi, s úgy ír a Kisfaludy Társaság által felvetett témáról, mint amelyben Petőfi

fogódzóra [talált] akkori lírai szükséglete számára is. A férfi-hivatást vállaló Szécsi Mária esete tapintatos leckéül szolgálhatott a szintén nyilvános szereplésre vágyó Júliának, a költőnek pedig alkalmul arra, hogy a női hivatásról való gondolkozását az anekdota felfogásában tárgyi kifejezésre juttassa.³³

Kerényi Ferenc 2008-as monográfiájában egyetértőleg idézi Horváth szavait; összefoglalóan pedig így ír: „a *Szécsi Mária* a két szuverén személyiségű jegyesnek és a korban újszerű, kiküzdött házassági kapcsolatuknak történelmi példázata.”³⁴ A „Mert csak szerep, s nem más az asszonyvitézség...” kezdetű, általunk is idézett szövegrész Kerényi értelmezésében Szendrey Júliának szánt figyelmeztetés, hogy le ne térjen a „női hivatás” útjáról.

Az életmű ekkortájt keletkezett részén belül (1847 nyara) mind Horváth, mind Kerényi talál olyan verseket, amelyek felfogásukban kapcsolódnak a *Szécsi Mária*hoz. Horváth a művet a *Válasz, kedvesem levelére* című verssel rokonítja, amelynek beszélője egy nagyszabású szerelmi vallomást követően arra inti kedvesét, ne vágyjon a nyilvánosságra, elégedjen meg a háttérben való meghúzódással. Horváth a versből a következő sorokat idézi: „Maradj, maradj el a csaták teréről; / Nem lesz kevésbé kedves én előttem... / Sőt kedvesebbé téssen a tudat, / Hogy aki mély és nagy tenger

³² ERDÉLYI 1884, 168–169.

³³ HORVÁTH 2008, 472–473.

³⁴ KERÉNYI 2008, 328.

lehetnél, / Csak mint kicsiny harmatcsepp ragyogsz / A szerénységnek rózsalevelén.”³⁵

A szövegpárhuzamot Kerényi Ferenc további, szintén 1847 nyarán írt Petőfi-versekkel egészíti ki, a *Szép levél*, a *Megbántott a rózsám* és a *Valahogy* címűekkel. Ezek közül a *Valahogy*-ból a következő részt idézi: „Menyasszonyom akaratos kisleány, / Én sem hajtok fejet minden szó után, / Tüzes patak a mi vérünk, / Hanem azért csak megférünk / Valahogy.” Kerényi értelmezésében ez a szöveg a következőképp kapcsolódik a *Szécsi Máriához* (és az abban megjelenő, Szendrey Júliának szánt figyelmeztetéshez):

Petőfi már július-augusztusban tisztában volt azzal, hogy azok az apróbb személyiségvonalak (konokság az alapkérdésekben, szeszélyesség az apróbb ügyekben), amelyek eddig Júlia részéről szerelmi szabadságharcuk sikerét hozták, a továbbiakban házassági konfliktusok forrásai lehetnek [...].³⁶

Fontos azonban látni, hogy a Kerényi által említett három vers voltaképpen már nem kapcsolódik a két nem határának diskurzusához, hanem általánosságban, ráadásul régi irodalmi toposzokat is felhasználva szólnak egy szerelmi viszonyban megjelenő ellentmondásos érzésekről (szerelem által okozott seb, amelyet a szerelemnek kell begyógyítania is; megbántottság és kiengesztelődés; két ember összecsiszolódásának nehézségei). Kerényi tehát jócskán kitágítja a *Szécsi Mária* értelmezési kontextusát: a Szendrey Júliához szóló versek közül mindazokkal kapcsolatot lát, amelyekben a szerelmi viszony nem tiszta idillként jelenik meg.

A jelenleg érvényben lévő irodalomtörténeti értelmezés szerint tehát a *Szécsi Mária*, karöltve Petőfi más verseivel, egyfajta lecke Szendrey Júliának: viselkedjen kevésbé öntörvényűen, engedelmesebb feleséghez méltóan, valamint ne akarjon irodalmi babérokra törni, ne vágyjon a nyilvános szereplésre, hiszen az a fér-

³⁵ Idézi: HORVÁTH 2008, 473.

³⁶ KERÉNYI 2008, 329.

fiak területe. De hogyan és miért lett Széchy Máriából ennyire egyértelműen Szendrey Júlia? Milyen előfeltevések munkálhatnak ennek az értelmezési hagyománynak a háttérében?

c. Szendrey Júlia, a normaszegő nő

Az utóbbi években Gyimesi Emese kutatásai alapján kaphattunk képet arról, milyen képzetek kapcsolódtak Szendrey Júlia alakjához a 19. és 20. század kulturális emlékezetében. Amint Gyimesi megfogalmazza, a 19. századi, kortársi visszaemlékezések kifejezetten férfias attribútumok hangsúlyozásával rajzolták meg Szendrey Júlia alakját.³⁷ Azok a Szendrey Júliáról szóló 19. századi jellemzések, amelyekkel Gyimesi könyvében hosszabban foglalkozik, *különlegesnek*, akár *furcsának* láttatják ugyan Szendrey alakját, ám nem radikális nemiszerep-áthágóként jelenítik meg, s nem is ítélikze nek felette. Ilyenek például Jókai Mór vagy Jámbor Pál visszaemlékezései. Jókai Szendrey férfias arcvonásait emeli ki, s leginkább meghökkentő jelenségként jellemezte Szendrey Júliát 1886-os írásában:

Én megvallom, hogy nem találtam olyan szépnek, mint a minőnek Sándor versei megörökíték: alacsony termete volt, egészséges arcszine, de férfias metszésű szája; [...] a mellett rövidre nyírott hajat viselt; s épen úgy tudott ember nem viselte divatokat kitalálni, mint Sándor. Egyszer főkötő helyett egy nemzeti színű csigaalakú phrygiai sipkát csinált magának, abban ment színházba; Sándor el volt ragadtatva tőle; nekem pedig torkomon akadt a szó, mikor azt kérdezte tőlem a főkötőrül: hát hogy tetszik?³⁸

Jámbor Pál pedig főként intellektuális tekintetben hangsúlyozza Szendrey Júlia „férfiasságát” 1880-as leírásában:

³⁷ GYIMESI 2021, 42.

³⁸ JÓKAI 1886, 230, idézi: GYIMESI 2021, 42.

Szendrey Júliában volt valami férfias, ami az embert nem érzelemre, hanem eszmékre ébreszté [...]. Alig volt tárgy, miben ott-hon nem volt. Férje tisztelettel hallgatta őt mindig, és csak néha szólt bele a vitába, de korántsem, hogy ellentmondjon, hanem hogy neje állításait megerősítse.³⁹

A kortársi visszaemlékezéseknek azonban van egy másféle, a fent idézettektől eltérő csoportja is. Ezekben a (jellemzően nők által írott) szövegekben Szendrey Júliának leginkább a külsőségeiben: a társasági viselkedésben, az öltözködésben vagy a szivarozásban megjelenő „férfiassága” egyértelműen nemiszerep-áthágásként értelmeződik, emellett pedig hangsúlyos bennük az elhatárolódás, néhol kifejezetten a negatív megítélés gesztusa.

Kánya Emília, a monarchia első női lapszerkesztője *Réges-régi időkről* című emlékiratában például a következőképp mutatja be a társaságbeli Szendrey Júliát:

Az előszobába nyitottunk, amelyben hangos beszédet és nevetést hallottam. Kocogásunkat a zajos beszéd miatt senki se hallotta és így léptünk hát be: egy füsttenger fogadott. A szobában 6-8 férfiú volt, a háziúr elénkbe jött egypár lépéssel, a fekete borpamlagról, mely a két ablak közt állt, felemelkedett egy női alak, aki ott feküdt. Ez volt a híres szép Júlia, a feleségek felesége, akinek feje fölött ott ragyogott a halhatatlanság fényes koronája! Nyájasan üdvözölt, kezét fogtunk, aztán elvezetett a szomszéd szobába, az urak csak mulassanak egyedül, nekünk jobb lesz a másik szobában, mondá, és itt hagyta szivarját is, amely ajkai közt füstölt. [...] Mert megvallva az igazat, tartózkodással viseltem mindig a fesztelenül viselkedő nők iránt, és Júlia olyan rövid, pajtáskodó hangon szólt egypárszor át az urakhoz, ami előttem egészen új volt és megdöbbenett.⁴⁰

³⁹ BEREGNYEI 2007, 59, idézi: GYIMESI 2021, 43.

⁴⁰ KÁNYA 1998, 87–88, idézi: BOZSOKI 2020, 154.

Amint látszik, a szövegrészben megjelenő szivarozás és a férfiakal való fesztelen társasági viselkedés határozottan megdöbben-
tik az elbeszélőt. Bozsoki Petra értelmezése szerint Kánya Emília ezen a szöveghelyen „a felsőbb társadalmi státuszú nők számára előírt társalgási normákat áthágó magatartás”-ként érzékeli Szendrey Júlia viselkedését.⁴¹

Vachottné Csapó Mária szintén emlékiratában idézi fel Szendrey Júlia alakját.⁴² Vachottné iskolatársnője volt Szendrey Júliának, s a legfőbb tulajdonság, amelyet kiemel mind diákkori, mind fiatalasszonykori jelleméből, a rendkívüli dicsvágy, a kiemelkedésre törekvés – az emlékirat leírása szerint ez egyúttal a Szendreyt övező általános iskolatársi ellenszenvnek is oka volt:

A dicsvágy, Petőfiné kedélyének már az intézetben is jellemzője volt, hol mint kor- és tanulótársnék, együtt voltunk. – Kétségkívül a legkiválóbb tanulók közé tartozék, de ő legkitűnőbb óhajtott volna lenni. Bántá őt, szemlátomást elkedvetleníté, ha más leánya is kitűnt, s dolgozatait a világ minden kincséért sem mutatta volna meg előre egyik tanuló társnőjének sem, nehogy talán valamelyik átvegyen tőle valamit, vagy épen meghaladja, – sem útba nem igazítá, ha valamelyik elfelejtett valamit, – úgy hogy míg engem például, ki vele ellenkező kedélyű s természetű valék, s a legszívesebben segítettem, ha lehetett, a gyöngébbeknek, – valamennyien szerettek, őt kivülem, egyetlen egy sem tűrheté.⁴³

Vachottné Szendrey külsejét tekintve is a feltűnésre való törekvést hangsúlyozza, s a Szendrey megítélésében gyakran felbukkanó George Sand-analógiára is utal: „Petőfiné szerette öltözeteiben is a feltűnőt, s eszményképe a nők között Sand György lévén, a nagy francia író nő mintája szerint, első teendője volt férjhez

⁴¹ BOZSOKI 2020, 154.

⁴² VACHOTT 1935. Az emlékirat először folytatásos formában jelent meg, 1886 és 1889 között adta ki a *Figyelő* irodalomtörténeti közlöny.

⁴³ Uo., 75–76.

menetele után, szép gazdag barna haját köröskörül leváogatni”⁴⁴ Egy későbbi, már Petőfi eltűnését és Júlia második férjhezmenetelét követő találkozóra pedig így emlékszik vissza Vachottné, hangsúlyozva Júlia excentrikusságát, sajátos öltözetét és a cigarettázást, egyúttal a George Sand-motívumot sem felejtve ki:

Kényelmes kereveten pihent Petőfi Sándor álmainak képe, úgy elmélyedve Sand egyik regénye olvasásába, hogy pillanatokig észre sem vette közelítésemet. – Öltözete, mint később szemügyre vettem, fekete selyem szoknyához, mintegy térdig érő sajátos szabású kaftán volt, tarka virágokkal elhintett foulardból, nyitott, bő ujjakkal s meglehetősen pongyola derékkal; – fején, rövidre vágott körhajához kis piros szerb sapkát viselt, hosszú sötét kék bojtjal, – míg szájában cigaretta füstölgött, kedves, gyöngyvirág illattal töltve be a szobát. De korántsem az ő excentrikus lénye döbbsentett meg úgy, hogy valóban mindenem remegett, – hiszen azt jól tudtam, hogy szereti a feltűnőt, azt, mi nem hasonlít máséhoz –, hanem a kép a kerevet felett, mely Petőfit ábrázolta olajfestményben [...].⁴⁵

A dohányzásra és a sapkára a kettejük között zajló párbeszéd is reflektál az emlékiratban. A Vachottné által rekonstruált dialógusban Szendrey maga szabadkozik miattuk: „Ma azonban, amikor téged oly óhajtván vártalak, ha nem önkéntelenül történik, semmi esetre elő nem veszem sem e sapkát, sem a szivart, – mert tudom, hogy te az eféle kedvteléseket nem igen helyesled asszonyoknál.”⁴⁶ A szivarozás és a különc öltözködés tehát itt is a női nem határait átlépő motívumokként jelenik meg; Vachottné saját szólama ellenben azt is rögzíti, melyek a szokványos, a normát jelentő viselkedésbeli és megjelenésbeli elvárások – ezeket az emlékiratban természetesen mindig ő maga képviseli.

⁴⁴ Uo., 77.

⁴⁵ Uo., 94.

⁴⁶ Uo., 96.

Különösen érdekes Szendrey Júlia 19. századi férfias megítélésének szempontjából Dékániné Vadadi Berta visszaemlékezése, amely először a *Petőfiána* című, Kolozsváron kiadott évkönyvben látott napvilágot 1889-ben, majd a *Fővárosi Lapok* külön is közreadta ugyanezen év októberében.⁴⁷ Vadadi Berta *Visszaemlékezés Petőfi nejére* című írásában azt az időszakot örökíti meg, amikor Szendrey Júlia és fia 1849 nyarán néhány hetet az Erdélybe betörő oroszok elől menekülve a családjuknál töltött, Kolozsváron. Vadadi leírásában a férfias öltözködés és viselkedés egyértelműen vádként jelenik meg: szövege ráadásul folyamatként ábrázolja, ahogyan a náluk töltött idő során Szendrey Julián egyre inkább eluralkodtak a férfias vonások, ebből következően pedig egyre jobban elzüllött.

Vadadi szövegének elején Szendrey külseje kapcsán szintén a feltűnőséget hangsúlyozza, s itt expliciten is megjelenik a „férfi-ruha” motívuma: „Öltözetében szerette a feltűnőt, kihajtott, széles fehér inggallért viselt, széles nemzeti vagy piros színű szalagcsokrokkal. Ruhái hasonlítottak a férfiruhákhoz s magyaros zsinórzatot hordott rajtuk.”⁴⁸ Később azonban már nem csak *hasonlít* a férfiruhához Szendrey öltözete:

A különködés iránti hajlama mind fokozódott. Így készítettett magának férfiruhát, okul azt hozva fel, hogy így könnyebben mehet férfiak társaságába. Mintha most is látnám; igen kis fiúnak látszott, lehajtott inggallérával és pörge kalapjával.⁴⁹

Az excentrikusság vádja szintén egyre súlyosbodik, ahogyan haladunk előre a szövegben. Kezdetben:

Excentrikus természete lassanként társaságot vont maga köré. Látogatták: Lendvai Márton, Balázs Sándor és a Stelfi fiuk, ez utób-

⁴⁷ VADADI 1889.

⁴⁸ Uo., 2155.

⁴⁹ Uo., 2156.

biak ritkábban. Idejüket fölolvassal, költemények szavalásával s a szomorú események megbeszélésével töltötték el, vagy néha sétálni mentek.⁵⁰

Később pedig:

Mind vadabb és excentrikusabb mulatozásokat rendezett s ha jó anyám intette, hogy tettei nem illők sem neméhez, sem pedig nagynevű férje nejéhez s hogy a politikai viszonyok következtében bajt szerezhet magának is, szüleimnek is, ilyenkor kitört egész szenvedélylyel. Ő tetteiért csak férjének felelős s ő mint Petőfiné, fölül áll minden bírálaton.⁵¹

A férfitársaságban és férfiként való mulatás, az italozás persze megtette a hatását, s Vadadi visszaemlékezése szerint egy idő után szükségszerűen bekövetkezett a „nőiesség” minden erényének levetkőzése is:

így Julia, ki oly magasan állónak hitte magát, mindinkább elveszte a nőiség nimbusát. Saját szobájában is gyakoriabbak lettek a mulatozások, mire mindig kimerültség és nagy levertség következett. Többi között elment egy mulatságba, melyre kizárólagosan csak férfiak szoktak járni, s onnan szaladva jött haza lakására, mert ráismervén a férfiruhába öltözött nőre, kísérőjét tőle elszakították és őt kapunkig üldözték. Szüleim intették, szüntesse meg életmódját, mert különben nem tűrhetik házuknál ilyen magaviselettel, de ő korlátozást nem akart tűrni, felköltözött a ház második emeletébe, hol aztán kitört féktelen szenvedélye. Kisfiát elhanyagolta és egész orgiákat rendezett.⁵²

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

Vadadi a visszaemlékező cikk végén megbocsátóbb és részvételibb hangnemet üt meg; úgy látja, Szendrey Júlia jellemében az anygal és az ördög vonásai keveredtek egymással. Diagnózisa szerint Szendrey romlását lényegében az okozta, hogy férje nélkül kibillent a normális kerékvágásból, utat hagyva az „ördög” felülkerekedésének:

Benne két nő lakott: az egyik méltó a nagy költőhöz, eszes és férjéért rajongó; a másik ennek ellentéte és elnyomója. Lelke elveszté az egyensúlyt s a meredek lejtőn alászállt. Petőfivel meghalt az ő Juliskája is. Az a Julia, ki túlélte a nagy költőt, már nem az ő Júliája!⁵³

*

Vadadi Berta írása azért tölt be különösen érdekes szerepet a Szendrey Júlia-émlékezetben, mert cikkének imént idézett tanulsága szinte egy az egyben került át a 19. század végi irodalomtörténet-írás elemzéseinek közé. Gyimesi Emese hívta fel rá a figyelmet, hogy Ferenczi Zoltán irodalomtörténész 1896-ban megjelent háromkötetes Petőfi-életrajzában szemmel láthatóan ezt a Vadadi Berta-féle narratívát hagyományozza tovább, egyes helyeken szó szerinti egyezések formájában:

a férfias hajlamú és férfi mulatságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai [...] mindinkább kihozták szelid nőiességéből és a lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csíráik már most fejledezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is.⁵⁴

Szendrey Júlia mint férfias, különönc, a nemi szerephatárokat áthágó nőalak tehát a kortárs, főként társaságbeli benyomásokat

⁵³ Uo.

⁵⁴ FERENCZI 1896b, 294–295, idézi: GYIMESI 2021, 38.

megörökítő (és természetesen egymásra is ható, egyre inkább közhelyesülő elemeket tartalmazó) szubjektív emlékezetben született meg. Ferenczi Zoltán Petőfi-monográfiájában azonban ez a Szendrey-kép irodalomtörténeti tényné rögzült. Így nyerhet magyarázatot az, hogy Horváth János és nyomában Kerényi Ferenc miért látják olyannyira hasonlóknak Szendrey Júlia és Széchy Mária alakját. Szendrey Júlia ugyanis a kulturális emlékezetben és az irodalomtörténetírásban ugyanazokkal a meghatározó tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek Széchy Mária 19. századi, fikatív alakját is jellemzik: normaszegés, férfias külsőségek, a nemi határok átlépése. Horváth és Kerényi, amikor a *Szécsi Mária* példája alapján Szendrey Júliát öntörvényű, zabolázásra szoruló, a kellenél autonómabb személyiségként láttatják, azokra az előfeltevésekre támaszkodnak, amelyek Szendrey Júlia alakját a 19. századi hagyományban meghatározták. A határátlépő, férfias nő alakja nagyhatású 19. századi toposz volt: fikatív és valós nőalakok leírására egyaránt kiválóan megfelelt. A különbség csak anynyi, hogy míg Széchy Máriát a sisak, a kard és a páncél, addig Szendrey Júliát a rövid haj, a furcsa fejfedők és a szivar tették férfias, normaszegő nőalakká.

3. ARANY JÁNOS ÉS A MURÁNY OSTROMA

A Széchy Mária-történet kidolgozásához Arany János számára is a Kisfaludy Társaság 1847-ben kiírt pályázata adta az ötletet. A *Murány ostroma* keletkezéstörténete részletesen rekonstruálható az Arany-levelezésből. Eszerint a Széchy Mária-pályázatra Szilágyi István is felhívta Arany figyelmét, sőt, irodalmi mintákat is ajánlott neki a mű megírásához (Byron költői beszélyeit); Arany nagy kedvvel fogott hozzá a munkához, ám nem készült el időre, s Tompa Mihályhoz és Petőfihez hasonlóan ő sem vett részt a pályázaton.⁵⁵

A Széchy Mária-történet Aranyban precíz kidolgozóra lelt; a mű megírásának jelentős művészi törekvésekkel vágott neki. Amint 1855-ben Gyulai Pálnak írt önéletrajzi levelében fogalmaz, az irodalmi nyelv új stílusregiszterével való kísérletezés terepé-ként tekintett rá:

Murányban oly nyelvet akarék megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv közt mintegy középet tartson – erős legyen, de ne czikornyás; oly nyelvet, mely szélesebb olvasó körrel bírasson, mint csupán a művelt közönség, így akarván egy részről a költészi nyelvnek nagyobb népszerűséget szerezni, más részt a népet egy fokkal magasabb olvasmányhoz szoktatni. A cél úgy hiszem megjárja – sikerült-e nekem, az már más.⁵⁶

⁵⁵ A keletkezés- és fogadtatástörténetet részletesen ismerteti a legújabb kritikai kiadás: AJM 2019, 819–847.

⁵⁶ Arany Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7., AJÖM XVI, 554–565, 562 [kiemelés az eredetiben].

A kortárs kritika mindenesetre nem ítélt(hetett) a célkitűzés sikerességéről vagy épp sikertelenségéről. A mű 1848-ban Petőfi közreműködésével megjelent ugyan nyomtatásban, ám kritikai visszhang nélkül maradt. Amint azt Arany megfogalmazza Gyulainak: „jobb fogadtatást érdemelt volna, mert 1848-ban jelenvén meg, a politikai rajongás miatt teljesen ignorálták, – soha senki meg nem bírálta, tudtommal”.⁵⁷ A műről a figyelmet feltehetően nemcsak az vonta el, hogy a szabadságharc és következményei általánosságban véve hátráltatták az irodalmi élet működését is. Széchy Mária alakját, mint a korábbiakban láttuk, a 19. század elején a Habsburg birodalmi ideológia teremtette újra: Mednyánszky történetének kezdetén még az erdélyi függetlenség lelkes harcosaként lép fel, a végén azonban „természetes női” szerepéhez visszatérve, Wesselényi Ferencnek kezét nyújtva a Habsburg oldalra pártol. 1848-ra, a mű megjelenésének idejére tehát az így elbeszélt történet politikailag is problémássá vált.

A továbbiakban két szempont alapján tárgyalom a *Murány ostromát*: egyrészt Gyöngyösi *Murányi Vénusának* a műben való megidézése felől, másrészt pedig Széchy Mária alakját az Arany által ismert világirodalmi hagyományban elhelyezve.

a. A *Murány ostroma* Gyöngyösi felől

Gyöngyösi *Murányi Vénusának* költői hagyománya a 19. századi átdolgozások többségében nem játszik különösebb szerepet, Arany esete azonban kivétel: ő a mű történeti hátterének megjelenítéséhez kifejezetten a Gyöngyösi-szövegre támaszkodott. Az Arany-levelezés tanúsága szerint sokáig azért nem kezdett hozzá a *Murány ostromához*, mert nem tudta megszerezni Gyöngyösi *Murányi Vénusát*, márpedig, amint Szilágyi Istvánnak írott levelében fogalmaz: „annak olvasása nélkül nem szeretnék pályaműhöz fogni. Mellék személyek kellenének, a fő dologra dicsőséges ter-

⁵⁷ Uo.

vem van, úgy hiszem kedvvel fogok rajta dolgozni, s bár az időbül már is kifogytam, kidolgozom, ha el késik kiadom külön.”⁵⁸ Hasonlóképp ír Petőfinek is arról, hogy a Gyöngyösi-műre a „locale és mellék-személyek végett” lenne szüksége, s utal arra, hogy a Mednyánszky-történetet inkább csak valamiféle váznak tekinti, amelyhez mindenképp szükséges a kiegészítés: „historiai mellék-személyek kellenének, mert ezek nélkül az egész úgy áll, mint egy kútágas a pusztában, – ezekről pedig Mednyánszki azt sem mondja: pipa!”⁵⁹

A *Murányi Vénus* felhasználása összefüggésbe hozható Arany-nak az *eposzi hitel*ről alkotott teoretikus meggyőződésével is: eszerint az epikai mű csak akkor lehet meggyőző és hiteles, ha olyan témát dolgoz fel, amely már valamilyen formában része a nemzet köztudatának, az irodalmi emlékezetnek.⁶⁰ Gyöngyösi műve tehát kora újkori előzményszöveggként hasonló funkcióban is értelmezhető, mint Ilosvai Selymes Péter históriája a *Toldi* esetében: egyfajta történeti-mondai alapként, a mű epikai hitelességének biztosítékaként.⁶¹ A Gyöngyösi- és Arany-mű közötti folytonosságot emeli ki Szilágyi Márton is, aki a *Murányi ostromát* „a korábbi magyar irodalmi hagyomány átértelmezésének és megnevesítésének kísérlete”-ként felfogva állítja párhuzamba a *Toldival*: „csak ezúttal nem egy Ilosvai Selymes Péter-féle elbeszélő költemény”, írja, „hanem egy 17. századi, szabálytalan eposz, Gyöngyösi István közismert műve kínálja föl az újrafogalmazás lehetőségét”.⁶²

⁵⁸ Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. szeptember 6., AJÖM XV, 136–138, 136.

⁵⁹ Arany János Petőfi Sándornak, Nagyszalonta, 1847. szeptember 7., AJÖM XV, 138–144, 139–140.

⁶⁰ MARGÓCSY 2020, 170. Az eposzi hitel fogalmáról és értelmezéséről lásd: DÁVIDHÁZI 1994, 165–183.

⁶¹ Így értelmezi például Ruttkay Arany-nak azt az eljárását, amikor egy sort szó szerint is átvesz a *Murányi Vénusból*: „A történeti hitelnél tágabb fogalom: az epikai hitel elve teszi szükségessé, hogy Arany szó szerint is beemelje és megnevezze Gyöngyösit mint forrást (ugyanígy járt el a *Toldiban* is Ilosvai szövegével).” RUTTKAY 1999.

⁶² SZILÁGYI 2017, 127.

Arany Murány-történetének Gyöngyösiből inspirálódott szövegheyeit részletesen összegyűjtötte már a kutatás. Legelőször Moiret Gusztáv 1913-as tanulmánya tett erre kísérletet, újabban pedig Ruttkay Veronika gyűjtötte össze Arany Murány-történetének Gyöngyösi-allúzióit.⁶³ Ruttkay a történeti hitelességet szolgáló Gyöngyösi-átvételek mellett kitér arra is, hogy Arany szó szerint is hivatkozik Gyöngyösire mint forrásra: a magas, sziklára épült murányi vár bevehetlenségét hangsúlyozó a „Hová felrepülve a madár is fárad” sorhoz Arany lábjegyzetben azt a megjegyzést fűzi, hogy „Gyöngyösi szavai”-ról van szó.⁶⁴ Ruttkay elemzi azokat a motívumokat is, amelyeket Arany a Gyöngyösi-szövegből emel át: ilyen például a Széchy Mária Wesselényi Ferencnek írt levelén szereplő sárga viaszpecsét, vagy a Wesselényi által Máriának ajándékba küldött óra, amelynek díszítése Mars és Venus alakját ábrázolja, utalva Gyöngyösi művének címére.⁶⁵

Ruttkay további párhuzamokat is regisztrál, például hogy a Murányba tartó Wesselényi mindkét műben viharba keveredik, vagy hogy az arcszínváltozások leírása Aranynál is éppoly fontos dramaturgiai elem, mint Gyöngyösinél. A legkézzelfoghatóbb allúziónak Ruttkay a Wesselényi hírnevről szóló részt tartja. Gyöngyösinél a következő strófáról van szó:

Érzi Eger, Hatvan, Szolnok, Vác és Heves,
Fegyvered élettől hány török test eves,
Élet nélkül maradt miattad nem keves,
Kiknek nem kell többé az reggeli leves. (1, 63.)⁶⁶

Aranynál pedig erről:

Nézzük ám a dicső Veselényi nevet:
Retteg ettől Eger, Hatvan, Szolnok, Heves,

⁶³ RUTTKAY 1999.

⁶⁴ AJM 2019, 68.

⁶⁵ RUTTKAY 1999.

⁶⁶ GYÖNGYÖSI 1998, 21.

Reszket mig kimondja a pogány nép ajka,
Csecsemőket ijeszt véle török dajka.⁶⁷

A konkrét egyezéseken túl Ruttkay felhívja a figyelmet, hogy közös a strófa íve is: a fennkölt-komoly hangnem mind Gyöngyösinél, mind Aranynál ironikusan torkollik kicsinyességbe.⁶⁸ Az idézett Gyöngyösi-strófa egyúttal azt a véleményt is példázhatja, amelyet maga Arany fogalmaz meg Gyöngyösiről írott (későbbi, 1860-as) esszéjében: „ő lelkesedik írása közben; színt, életet ad a szónak, szárnyat fűz a gondolatnak és sokszor repül jóval magasabban a közönségesnél, noha, tapasztalás után, mindig féltünk kell a lepottyanástól.”⁶⁹ Ennek tudatában Arany részéről a hangnem kizökkenetésének ez a típusa szintén Gyöngyösi-imitációnak tartható.

Ruttkay meglátása továbbá, hogy Arany Gyöngyösihez hasonlóan utal a mitológiai történetekre, bár nem a cselekmény egyes részeinek analógiáiként, hanem a szereplők mondataiként vagy gondolataiként megjelenítve. Ruttkay erre a következő strófát hozza példaként (a *Murány ostromának* arról a részéről van szó, amikor Wesselényi vacillál, eleget tegyen-e Széchy Mária invitálásának a murányi várba):

A vezér habozott egy kevés ideig,
Megfordult eszében, hogy törbe ejthetik,
Gondolt ó mesékre, szomorú példákra,
Férfiaknak ártott női ravaszságra.

Sokkal ébrebb volt ám szörnye szerelmének,
Hogysem elringassa régi mesés ének,
Sokkal kívánatosb vére kiomlása,
Hogysem gyávaságát szive hölgye lássa.⁷⁰

⁶⁷ AJM 2019, 66.

⁶⁸ RUTTKAY 1999.

⁶⁹ AJÖM XI, 431.

⁷⁰ AJM 2019, 138.

Ruttkay értelmezésében ez is Gyöngyösi-allúzió: szerinte Arany mintegy korszerűsítve utal Gyöngyösi mitológiai példáira, Wesselényi gondolataiba szöve, ám anélkül, hogy részletesen elősorolná azokat.⁷¹ Ruttkay itt nem hoz konkrét Gyöngyösi-versszakot példaként, ám a leginkább hasonló talán az lehet, amikor a murányi vár elfoglalására indulva Wesselényit egyik embere, Solymosi Ferenc Kírké- és Pandora-példáját felidézve figyelmezteti Széchy Mária lehetséges csalárdságára:

Círce mennél kedvesb éneket indított,
Legtöbb tündérségét akkor szaporított,
Sok kedves orcákat rút bőrral borított,
S emberi szép személt baromra fordított.

Italjának oly ízt Pandora is csinált,
Száj kényességének mellyel kedvet talált,
De mikor gyomort ért, fojtó méreggé vált,
S mézzel színlett íze nevelt soknak halált. (3, 121–122)⁷²

E párhuzam mellett is lehetségesnek tűnik azonban, hogy az idézett Arany-versszakban feltűnő „ó mesék” és „szomorú példák” nem feltétlenül Gyöngyösi hagyománykezelési technikáira törtenő reflektív utalások, hanem tágabb mitológiai-világirodalmi hagyomány megidézéséről tanúskodnak. A „férfiaknak ártott női ravaszság” Gyöngyösitől függetlenül is számos nőalakot idézhet fel – annál is inkább, mert a versszakban szereplő „rég mesés ének” jelentése nem pusztán az lehet, hogy régi történetről van szó, amely ma már, legalábbis a cselekmény „valóságában”, nem komolyan vehető, hanem utalhat azokra a csábító női szirénénekekre, amelyek férfiak foglyul ejtésében rendkívül hatékonyak.

Ebből a szempontból figyelemre méltó még egy szöveghely a *Murány ostromában*, ahol Széchy Mária önmagát *varázslóként* ne-

⁷¹ RUTTKAY 1999.

⁷² GYÖNGYÖSI 1998, 102.

vezi meg. Miután Wesselényi Ferenc Széchy Mária üzenete nyomán megjelent a várban, a murányi katonák pedig foglyul ejtették, Kádas viszi a hírt a(z általa örömtelinek gondolt) fejleményekről úrnőjének. Széchy Mária azonban kifejezetten kétségbeesik a hír hallatán, legfőképp azért, mert megretten, hogy a külvilág szemében mindez úgy tűnik fel, hogy ő orvul lépre csalta az ellességes tábor vezérét, s fogságában tartja:

„Ah! a világ előtt – ilyen úton győzve –
Engem kárhuzatos árulás szeplőz be,
És míg őt dicsővé teszi a szerelem,
Én varázsló névnek átkait viselem.”⁷³

Arany Széchy Máriája tehát attól tart, hogy varázslónő hírébe kerülhet, aki várába csábítja a férfiakat, s fogva tartja őket; Arany mintha Wesselényi női családságról alkotott előzetes félelmeire („férfiaknak ártott női ravaszság”) rímeltetné ezt a strófát. S noha mindez csupán halvány utalásként tűnik fel, talán mégsem éreketlen Széchy Mária alakját a varázslónőkkel párhuzamba állítva elgondolni.

b. Széchy Mária mint varázslónő

Arany világirodalmi tájékozottságához nem fér kétség: nemcsak műfordítói és értekezői munkássága tanúskodik erről, de számos tanulmány tárta már fel műveinek világirodalmi kapcsolatait is.⁷⁴ Férfiakat csábító (és fogva tartó) varázslónőkkel találkozhatott Homérosznál (Kirké), Ariosto *Eszeveszett Orlandójában* (Alcina) és Tasso *Megszabadított Jeruzsálemében* is (Armida) – arról nem is beszélve, hogy az alak mindezen művek olvasásától

⁷³ AJM 2019, 166. A nagyszalontai emlékmúzeumi kéziratban a varázsló szó alá van húzva.

⁷⁴ Legutóbb lásd: KOROMPAY 2017.

független toposzként is működhetett. A világirodalmi példák közül meglátásom szerint Tasso Armidája állítható leginkább párhuzamba Széchy Máriával – a továbbiakban ezt a párhuzamot tárgyalom.

Filológiaiailag is adatolható, hogy Arany már egészen fiatalon olvasta Tasso *Megszabadított Jeruzsálemét*: korábban említett önéletrajzi levelében ugyanis egykori olvasmányaira visszaemlékezve az 1831-es évhez köti (számos más magyar és világirodalmi szerző mellett) Tasso művének olvasását: „Megismertem Tassót, persze rossz magyar prózai fordításban” – írja.⁷⁵ E rossz prózai fordítás Tanárky János háromkötetes munkája volt, amely *Torquato Tasso' Megszabadított Jerus'áleme* címen jelent meg Fűskúti Landerer Mihály nyomdájában 1805-ben.⁷⁶ A Tasso-mű (és Tasso-hagyomány) korai ismeretét Arany 1845-ös vígeposza, *Az elveszett alkotmány* is mutatja, amelyben a konzervatív tábor támogató istennőt ugyanúgy Armidának hívják, mint Tasso művének a keresztes lovagok ellen ármánykodó varázslónőjét. A *Megszabadított Jeruzsálem*, illetve *Az elveszett alkotmány* Armidáinak kétségtelenül vannak közös pontjai: mindketten (ördögi) varázserővel bírnak, mindketten egy-egy párt vagy eszme elkötelezett védelmezői, amely minőségükben mindketten alávaló cseleket vetnek be az ellentábor képviselőivel szemben. Ráadásul mindkét karakter esetében meghatározó, hogy míg a cselekmény során következetesen küzdenek választott táboruk mellett, addig a cselekmény legvégén váratlanul elfordulnak pártjuktól, és harcias, karakán jellemük is megszelídül. Tasso Armidája a *Megszabadított Jeruzsálem* egész cselekményén keresztül mindent latba vetve áll a pogányok oldalán, csábítja kastélyába a keresztény harcosokat, akiknek harci sikereit számos más fondorlatos tervvel is próbálja akadályozni. A mű legvégén azonban az egyik keresztes vitéz, Rinaldo iránt érzett reménytelen szerelme és bosz-

⁷⁵ Arany Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1855. június 7., AJÖM XVI, 556.

⁷⁶ A kritikai kiadás adatai szerint Arany később Streckfuss német fordítását is olvasta: *Torquato Tasso's Befreites Jerusalem*, übersetzt von Karl Streckfuss, Halle, Schwetschke und Sohn, 1840. Vö.: AJÖM VI, 236.

szűterveinek sikertelensége miatt összeroppan, s már épp öngyilkosságba menekülne, amikor megjelenik Rinaldo, és segítségét kínálja neki. Végül saját korábbi elveivel már mit sem törődve fel-tétlen szolgálatát ajánlja fel Rinaldónak:

Ahogy megolvad a havas hegyoldal,
ha nap tüze vagy lágy fuvalom éri,
a nőből a düh úgy tűnt el azonnal,
csak többi érzése maradt a régi,
„Itt állok” – szolt, – „szolgálódom szegődvén,
mit jónak tartasz, az nekem a törvény”. (20, 136.)⁷⁷

Hasonló történik *Az elveszett alkotmány* Armidájával is: a cselekmény során az 1840-es évek magyar közéletében egymással viaskodó politikai ellenfelek közül végig a „maradi” tábor tagjait támogatja minden (varázs)erejével, s ármánykodik a férje, Hábor által pártfogolt haladó szelleműek ellen. Miután azonban végső összecsapásukban mindkét istenalak megsemmisül, Armida az utolsó énekben új, békés szellemű istennőként, a Lelkesedés allegorikus alakjaként ölt új alakot (Háborral egyetemben, aki Erélyként születik újjá). A mű legvégén tehát a gonosz Armida mintegy megtisztulva jelenik meg: Hábor és ő most már nem pártoskodnak, hanem lerántják a leplet mindkét tábor fogyatékoságairól, és a közjó, a haza érdekében való igaz munkálkodásra buzdító szónoklatot tartanak. Amint Hábor jellemzi újjászületett párosukat:

Halljátok szavamat mindnyájan: ERÉLY nevem és e
Hölgyé LELKESEDÉS. Mi az éter tiszta patakját
Isszuk, a hajnalnak fürödünk bíbor mederében:
Földi salak nincsen szellemlényünkre tapadva.⁷⁸

⁷⁷ TASSO 2013, 514.

⁷⁸ AJÖM II, 94.

Armida pedig a következőképp fest új alakjában, vérét áldozva a hon oltárán:

Társa pedig, tünödér deli hölgye a *Lelkesedésnek*,
Drága nyakékeit és peregét a habnemű karból
Föltépvén, teneked szentelte, o hon, teneked, hajh!
Gyéren látogatott oltárodon. Annak utána
Jobb keze kékes erét fölnyitván, tiszta piros vért
Áldozva, hullatván a fehér márványterületre,
S ujjait esküszzerű helyzetben az égre mutatván.
Most pedig égi mosoly, millyent csak e hölgy mosolyoghat,
Súgárzik szemiből, enyeleg képén, derül ajkin
S int az egész népnek feljöni, csinálni szerinte.⁷⁹

A mindkét Armidánál megjelenő váratlan átváltozás motívumára már Szörényi László is felhívta a figyelmet: sőt, egyenesen úgy véli, hogy Arany azért nevezte Armidának *Az elveszett alkotmány* szereplőjét, hogy ezzel már előre jelezze olvasóinak a mű végén bekövetkező csodás átváltozást.⁸⁰ Szörényi arra is utal, hogy az átváltozás egyúttal a negatív hősnő pozitívvá válását is magával vonja: amint megjegyzi, korábban mindkét Armida „céljának megfelelően hazudozott és ámitott”, a mű legvégén azonban mindkettő „elveszíti ezeket a negatív jellemvonásait”, s korábbi önmagából mindössze érzékiségét őrzi meg.⁸¹

Tasso Armidájával azonban meglátásom szerint nemcsak *Az elveszett alkotmány* Armidája rokonítható, de a *Murány ostroma* Széchy Máriája is. Mindaz, amivel korábban a két Armidát jellemeztük, éppúgy igaz Széchy Mária alakjára is. Elkötelezetten véd egy politikai tábort (Rákóczi György pártját), olyannyira, hogy ármánykodástól és cselettől sem riad vissza: az ellenfelet megtéveszti azzal kapcsolatban, mennyi élelem van még a vár-

⁷⁹ Uo., 94–95 [kiemelés az eredetiben].

⁸⁰ SZÖRÉNYI 2018, 386.

⁸¹ Uo., 385.

ban, és *eredeti* szándéka szerint Wesselényit azért hívja a várba, hogy csapdába csalja. A mű legvégén pedig nagy átváltozáson megy keresztül: férfias külsőségeitől megszabadulva „nővé válik”, s Wesselényi Ferencnek kezét nyújtva feladja mindaddig szigorúan képviselt Rákóczi-hűségét, hogy a Habsburg császár hívéül szegődjön. S éppúgy, ahogyan Tasso Armidájánál a szerelem motiválja az átváltozást, úgy Széchy Máriában is a Wesselényi iránti szerelme kerekedik felül politikai meggyőződésén – illetve teszi jelentéktelenné azt, mert a „férfiasságát” levetkőző, a szerelem hatására végre „igazi nőként” viselkedő Széchy Mária számára a politika terepe már nem számít sokat. Armidához hasonlóan ráadásul Széchy Mária is az ellenfelébe szeret bele, akarata ellenére. A szerelembe esés mindkét nőalak esetében hirtelen történik: Armida épp bosszút akar állni Rinaldón, amiért az kiszabadította kastélyából a foglyul ejtett keresztény társait, de megpillantva arcát váratlanul szerelmes lesz;⁸² Széchy Márián pedig a magát követnek álcázó Wesselényivel való első találkozás alkalmával szintén kiütköznek a szerelem jelei. Egyrészt észreveszi, hogy a szónokló Wesselényi különös hatást tett rá;

Mária csak mostan vette magát észre,
Hogy ráfeledkezett lelke a beszédre,
Más felé tekintte elpirult az arcza,
Vérrel hintve azt meg pillanatnyi harcza.⁸³

⁸² „Armida, bűvőhelyéről kilépve,
bosszút szomjazva hajlik most fölébe.
De mikor arcába tekintve látja,
hogy vonásai mennyire nyugodtak,
mily édesen mosolyog, noha zárva
két szép szeme (mi lesz, ha felragyognak?),
meglepődik előbb, majd oldalára
ül szorosan, s minden dühe elolvad;
s úgy csügg a szép fejen, mint a patakban
magát Narcissus szemlélgette hajdan.” (14, 65–66) Tasso 2013, 355.

⁸³ AJM 2019, 110.

másrészt Wesselényi szerelmet valló levelét kezébe véve zavartá válik:

S mintha háboritná különös sejtelem,
Tétovázott keze a feltört levelen.

Átfutá, s az alatt ollyanná lön arcza,
Mintha vére mindjárt csöppenni akarna,
Zavartan tekintett Veselényi után,
Aki épen eltűnt a várnak kapuján.⁸⁴

Tasso *Megszabadított Jeruzsáleme* és a *Murány ostroma* között további párhuzamokra is bukkanhatunk. Különösen érdekes az a jelenet Tassónál, amikor a kereszties vitézek kiszabadítják társukat, a varázslónő által fogva tartott Rinaldót Armida tündérmézőjéből. A keresztiesek kísézőjüktől azt az instrukciót kapják Armida bübájának megtöréséhez, hogy egy gyémántpajzsot tartsanak Rinaldo elé, aki ily módon majd magához tér, és felszabadul Armida varázssereje alól:

De mikor, elhagyva egy kis időre,
a nő nem vigyáz drága kedvesére,
ti, felfedve magatokat előtte,
egy gyémántpajzsot tartsatok elébe
hogy megjelenjék benne tükrözödvé
élveteg arca s puha öltözéke
hogy haragtól égön s megszegyenülve,
hitvány szerelmét kebléből kiűzze.⁸⁵

A kereszties vitézek eszerint is járnak el; a jelenet, amelyben Rinaldo megpillantja saját arcképét a tükrözödvé pajzsban, a következőképp zajlik:

⁸⁴ Uo., 118.

⁸⁵ TASSO 2013, 358.

Ubaldo most a tükörsima gyémánt
pajzsot arcához fordítva, eléállt.

Ő rámered a fénylő pajzsra, melyben
tükörkép gyanánt láthatja mivoltát:
öltözetében mennyi puha kellem,
buja illatuk fürtjei hogy ontják;
s ott lóg a kard, a kard is vele szemben,
melyből túlcifra, nőies dolog vált:
úgy elborították fölös díszekkel,
hogy műtárgy inkább, semmint harci fegyver.

Mintha nehéz álomból, ájulásból
ébredve eszmél valaki magára,
akképp döbbsent meg a hős önmagától,
s a szembenézést magával nem állja⁸⁶

Rinaldo tehát a tükörbe nézve hirtelen ébred rá arra, Armida fog-
ságában mennyire megváltozott, s mennyire eltávolodott egyko-
ri önmagától, a legdicsőbb kereszties vitéztől. Lényeges eleme a le-
írásnak, hogy Rinaldo a pajzsban *nőiesnek* látja önmagát („puha
kellem”, buja illatú hajfürtök, cifra díszként funkcionáló kard): at-
tól rémül meg hirtelen, hogy igazi valóját, vitézségét elfeledve el-
puhult, nőies alakká vált.

Széchy Mária pálfordulása a *Murány ostroma* végén hasonló
módon zajlik. Széchy Mária Wesselényi iránti érzései és politi-
kai meggyőződése között őrlődve pillantja meg önmagát szobá-
ja tükrében:

Szeme véletlenül egy tükrén megakadt,
Hirtelen megállta, mintegy felijedve,
S monda, képmására mérges szemet vetve:

⁸⁶ Uo., 383.

„Ez hát az a kép, mit szépnek tart a világ,
Mellyet, mint egy csudát, kikürtöl és kiált?
Ez hát az a termet – e nyúlánk, pongyola –
Mit tőlem irígyel fél ország asszonya?

Rúttá tesz a páncél... nehéz is: levetem.
Benne olly férfiás zordon a termetem,
Olly visszataszító... hideg mint a halál:
Illy nőtül a férfi iszonyodik talán.”⁸⁷

Rinaldóhoz hasonlóan tehát Széchy Mária is a *tükörbe nézve* döbben rá arra, hogy harcias viselkedésével kifordult önmagából, s megtagadta „valódi énjét”. A valódi éntől való elfordulás pedig Aranynál is nemi sztereotípiákhoz kapcsolódik, csak épp fordított irányú: Széchy Mária nőiségét ismeri fel igazi, természetes létmódjaként, és efelől nézve érzékeli visszataszítóként tükörképén a páncélt, amely férfiasá teszi őt.

A Tasso-eposz kapcsán nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem, hogy benne férfiás nőalak is található: Chlorinda karakterében, aki nőként nemcsak hogy teljes természetességgel harcol férfi módra, de fegyverforgatásban legtöbb férfi társát is felülmúlja. S bár a Murány-történethez Mednyánszky Alajos feldolgozását követően magától értetődően kapcsolódott a férfiás nőalak topozsa, ettől függetlenül Arany Széchy Máriájára Tasso Chlorindaalakja is hatással lehetett. A Tasso- és Ariosto-hagyománynak egyaránt részét képezik a férfiás nőalakok, valamint a varázslónők is: azonban mind a *Megszabadított Jeruzsálemben*, mind az *Eszeveszett Orlandóban* ez mindig két külön női karaktert jelent; a férfiás, illetve a csábító-varázsserejű tulajdonságok ugyanazon nőalakon belül nem találhatók meg.⁸⁸ Széchy Mária alakját azonban a férfiasnő-toposz mellett varázslónőként is elgondolva Aranynál e két karakter sajátos ötvöződését figyelhetjük meg.

⁸⁷ AJM 2019, 188.

⁸⁸ Ezt a meglátást Takáts Józsefnek köszönöm.

A *Murány ostroma* értelmezéstörténetében többé-kevésbé konszenzus van arról, hogy Arany művének leginkább sikerült eleme a női lélekrajz árnyalt ábrázolása, Széchy Mária vívódásainak bemutatása. Barta János azonban azt is hangsúlyozza, hogy érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk Arany korabeli, a Széchy Mária-történet írása kapcsán mutatott lelkesedésének: például amikor leveleiben arról ír, hogy nagy kedvvel lát neki a munkának,⁸⁹ hogy *beleszeretett* a témába (félreteszi miatta a *Toldi estéjét* is, amin épp dolgozott).⁹⁰ Barta főként azzal összefüggésben tartja sokatmondónak e megnyilvánulásokat, hogy például a *Toldi szerelmével* Arany sokat küszködött, mert azt a témát úgymond csak „rádisputálták”, nem ő maga akarta megírni.⁹¹ A *Murány ostroma* eszerint tehát a pályázati kiírás ellenére is „spontán alkotás”, ahol „a téma maga fogta meg Aranyt, maga kerítette hatalmába”.⁹² Barta ebből kiindulva keres választ arra a kérdésre, hogy mi ragadhatta meg Aranyt ennyire a témában, s arra jut, hogy minden bizonnyal a nőalak varázsa vonta Aranyt a hatása alá, hiszen Széchy Mária volt az első nagyszabású női karakter Arany életművében, az első lehetőség, ahol a női lélek rejtelseibe pillanthatott: „Nagy alkalom ez, szóra bírni szépségélményét s mindazt a csodálatot, amely egyéniségében a női nem varázsa iránt ott lapangott. A *Murányban* ő is meghozta áldozatát az örök nőiség, az »ewig Weibliche« oltárán.”⁹³ Barta tehát, anélkül, hogy varázslónőkkel vagy más világirodalmi nőalakokkal hozta volna kapcsot

⁸⁹ „A földolgra dicsőséges tervem van, úgy hiszem, kedvvel fogok rajta dolgozni”. Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. szeptember 6., AJÖM XV, 136–138, 136.

⁹⁰ Szilágyi Istvánnak írott levelében: „beleszeretvén a tárgyba, ötszáz s egynéhány négy soros strófában abszolváltam azt”. Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1848. január 27., AJÖM XV, 171–173, 172–173.

⁹¹ BARTA 1987, 43.

⁹² Uo., 46.

⁹³ Uo., 46.

latba Arany Széchy Máriáját, sajátos módon mégis varázslónőként tekintett Széchy Mária alakjára: olyan igéző nőként láttatta, aki bűverejével mintegy elcsábította Aranyt.

Arany egy Szilágyi Istvánnak írott levelében a *Murány ostroma* kapcsán azt hangsúlyozza, hogy ő a tárgyat sajátos, egyedi, mi több, meglepő módon fogja fel, ami aligha fog eszébe jutni másnak: „Már gondolkoztam is róla, s olly szempontból fogtam fel a történetet, millyen nem hiszem, h[ogy] valakinek eszébe is jusson. Legalább meglepő lesz, mert különös lesz. És, véleményem szerint, csak így elérhető e tárgyban a kifejezés igazsága.”⁹⁴ Első ránézésre nehezen tűnhet érthetőnek, miért tartja Arany saját megközelítésmódját ennyire egyedinek, hiszen már Mednyánszky elbeszélése is tartalmazza az Arany által is követett alapötletet (amely szerint a férfias nőt a szerelem vezeti vissza nőieségéhez), de Kisfaludy Károly drámájára is erre épül, és Petőfi is (bár Aranytól függetlenül) ugyanehhez a megoldáshoz nyúl. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy Arany – minden valószínűség szerint – nemcsak a Gyöngyösi-művet tartotta szem előtt a *Murány ostroma* kidolgozásakor, hanem *Az elveszett alkotmány*-hoz hasonlóan (akár tudatosan, akár tudattalanul) világirodalmi művekből is inspirálódhatott, akkor elmondhatjuk, hogy Arany valóban egyedi módon járt el: a vélhetően Tasso és Ariosto szereplőiből átvett varázslónő-motívummal gazdagította Széchy Mária alakját.

⁹⁴ Arany János Szilágyi Istvánnak, Nagyszalonta, 1847. április 2., nagypéntek, AJÖM XV, 75–79, 77 [kiemelés az eredetiben].

4. AZ ESKÜSZEGŐ SZÉCHY MÁRIA: TOMPA MIHÁLY TÖRTÉNETVÁLTOZATA

Tompa Mihály (Petőfihez hasonlóan) szintén *Szécsi Mária* címmel dolgozta ki a maga Murány-történetét 1847-ben, a pályázat apropóján; amint azonban arról fentebb már szót ejtettünk, Petőfi és Arany munkáihoz képest ő más hangsúlyokat adott a történetnek, ami mindenekelőtt a főhősnő ábrázolásában és megítélésében mutatkozott meg. Noha Tompa ugyanúgy Mednyánszky elbeszélését használta fő forrásként, az általa megformált Széchy Mária egyrészt nem rendelkezik „férfias” attribútumokkal, másrészt nem pozitív alakként jelenik meg. Tompa költeményében a főhősnő legfontosabb jellemzője, hogy esküszegővé, árulóvá válik. Széchy Mária a cselekmény szerint apja, Széchy György halálos ágya mellett esküt tett arra, hogy továbbra is hű marad a Rákóczi-párthoz; a Wesselényi iránt kibontakozó szerelemmel, majd pedig a házasságkötéssel azonban megszegi apjának tett fogadalmát, és hűtlenné válik a család politikai meggyőződéséhez. Ez pedig a Tompa-költemény beszélőjének szemében a legnagyobb bűn, ami elkövethető. Mi több: a szöveg (19. századi) jelenben megszólaló első versszaka kifejezetten az „eskütörés” következményének látatja, hogy a murányi vár az évszázadok során rommá változott: „Rendületlen sziklán álltál, Murány vára! / Mélység s magasság volt körüléd a bástya; / És mégis rom levél! rom, mert az átkozott / Eskütörés súlya omladékká nyomott!”⁹⁵ Tompa tehát markánsan eltér a történet korban bevett fősodrától, amely Széchy Máriát csodálatra méltó, rendkívüli nőalakként, nemének kiemelkedő

⁹⁵ TOMPA 1885, 16.

képviselőjeként ábrázolta. A következőkben a nőalak esküszegőként való ábrázolásának lehetséges okait térképezem fel, a művet szorosabban a Tompa-életmű kontextusában tárgyalva.

a. Tompa és Petőfi kapcsolata

Tompa és Murány kapcsán alighanem egy anekdota a legismeretesebb az irodalomtörténeti kutatásban: Petőfi és Tompa 1847 júliusában közösen jártak Murányban és keresték fel a várat, Petőfi pedig Kerényi Frigyeshez írott úti leveleiben arról számol be, hogy míg ő maga csodálta a várromot és inspirálódott belőle, addig Tompa elaludt a neves helyszínen: „Míg én a táj páratlan fönségén s a mult idők nagyszerű eseményein a legköltőibb ábránddal merengtem: addig Tompa Mihály aludt és hortyogott. Ha halálos ágyam előtt térdelve kér, hogy bocsássam meg ezt neki, még sem bocsátom meg. Nem.”⁹⁶ Ez a Petőfi-levél talán mélyebben is meghatározta Tompa *Szécsi Mária*jának recepcióját, mint azt elsőre gondolnánk: bármennyire is szórakoztatóan élcelődő hangvételű szöveg, egyrészt ellentétet állított fel Petőfi és Tompa között, természetesen az előbbit tüntetve fel jobb színben, másrészt Tompát költői tárgyahoz nemtörődomséggel viszonyuló, sőt, a költészet iránt közömbös szerzőként láttatta.

Noha ekkor, 1847 júliusában a Petőfi-levél hangneme összességében inkább csak barátilag élcelődő, a következő hónapokban már komoly indulatokat, sértettséget olvashatunk ki az Arany–Petőfi–Tompa-levelezésből Tompával kapcsolatban. Ez azonban már nem a murányi hortyogásban gyökerezett. Petőfi azt szerette volna, hogy a „triumvirátus” mindhárom tagja, Petőfi, Arany és Tompa is az 1847 júliusától Jókai által szerkesztett *Életképek* kizárólagos szerzőjévé váljon. Tompa azonban nem működött közre (vagy legalábbis nem a Petőfi által egyedül helyesnek tartott módon) Petőfi irodalompolitikai törekvésében, s dolgozott ugyan az *Életké-*

⁹⁶ PETŐFI 1987, 43.

pekbe, mellette viszont Vahot Imre *Pesti Divatlap*jában is publikált. Petőfi és Tompa nem váltanak ugyan személyes leveleket ekkortájt, de Aranynak mindketten elpanaszolják sérelmeiket, aki ily módon közvetítővé is válik kettejük között. Tompa Aranynek fejtette ki 1847 októberében, anyagi okokból is rá van szorulva arra, hogy több folyóiratban közöljön verseket párhuzamosan:

Petőfiről egy betűt sem tudok, semmit, semmit – nem ír, haragszik; pedig biz’ isten, nincs oka. Én ígértem, hogy Életképekbe is dolgozom, szavamat meg is tartom; s van-e panaszkodás? Látd, Jancsikám! én elég verset csinállok, amelyet olyat; ha az Életképeknek kizárólagos dolgozótársa leszek, minden hónapban *egy* verset adhatok *csak*; nem nyűgözése-e ez a szabadságnak? aztán én adósságba vagyok süllyedve, minden szabados eszközöket használnom kell, hogy pénzem legyen, miért hát ez a kapcáskodás? Add az ördögnek kisujját: egészen elkap.⁹⁷

A Széchy Mária-pályázat leadásának időszakában mérgesedik el tehát a viszony Petőfi és Tompa között, s aztán maguk az elkészült (bár be nem küldött) pályaművek is apropót szolgáltatnak Petőfi számára, hogy táplálják a Tompa iránt érzett haragot. 1848 legelején erről tanúskodik Petőfi egy Aranyhoz írott levele:

Hát Tompa Szécsi Máriáját olvastad? nem is Szécsi Mária az, hanem Panyó Panni. Isten látja lelkemet, nem irigységből beszélek, nem is kárörömből... de ő velem akart versenyezni és olyat bukkott, amelyet csak a Rotschild-ház volna képes bukni, noha az én Marcsám is csak, amint Miska mondta Adorján Bódinak, „nagyon középszerű”. Meglásd, Tompát a versenyzés öli meg; ő velem akar mindenáron futtatni, adja isten, hogy elhagyjon, de at-

⁹⁷ Tompa Aranyhoz, Beje, 1847. október 28., ARANY–TOMPA 2018, 9–10, 10 [kiemelés az eredetiben].

tól tartok, hogy megszakad. [...] Vége van annak, kit csak a versenyzési vágy kerget, s nem lelke viharja ragadja!”⁹⁸

Arany alighanem túlzásnak tarthatta ezt a kitörést; ezt követően inti is Petőfit, ne legyen ennyire indulatos Tompával szemben, hiszen Tompa is csak „középszerű história”-ként hivatkozik saját *Szécsi Máriájára*, vagyis nincsenek vele nagyra törő céljai.⁹⁹ Ismert, hogy Tompa is igazságtalannak tartotta Petőfi ítéletét, így ír Aranynak:

Fáj nekem végtelenül, hogy murányi utunk emlékéből tudhatná Petőfi: hogy Sz. Máriát nem versenydühből írtam; hiszen a várban is mondtam neki: Hallgasd. Csak mint fogtam fel én Máriát! s ő mondá: No, nekem ne mondd! Megvallom, hogy itt Sándor igazságtalansága irányomban jobban fáj, mint rágalmazóim ugatása.¹⁰⁰

b. Bosnyák Zsófia és Széchy Mária

Ha a „versenyzési vágy” vádja (a Petőfivel való versengés értelmében) talán túlzás lehetett is, mindazonáltal Tompa kétségtelenül rendszeres pályázója volt ekkortájt a Kisfaludy Társaság felhívásainak – valószínűleg szorult anyagi helyzetétől sem függetlenül (lásd a fentebb idézett levelezésrészleteket). 1846-ban megmérgette magát mind a „nép ajkán élő hősről” szóló költői beszély pályázatán (amelyen Arany *Toldija* győzedelmeskedett), mind pedig a Marczibányi-Motesiczky Vincencia-féle Bosnyák Zsófiáról szóló verses legendapályázaton. Az előbbire beküldött pályaművét, a *Szuhay Máttyást* dicsérettel jutalmazta a Társaság, s meg is jelentették 1847-es kiadványukban,¹⁰¹ a Bosnyák Zsófia-pályázat nyertese viszont Garay János lett, Tompa pedig csak pár évvel ké-

⁹⁸ Petőfi Aranyinak, Pest, 1848. január 2., ARANY-TOMPA 2018, 13.

⁹⁹ Arany Petőfinek, Nagyszalonta, 1848. január 8., ARANY-TOMPA 2018, 13.

¹⁰⁰ Tompa Aranyinak, Beje, 1848. február 7., ARANY-TOMPA 2018, 14.

¹⁰¹ ARANY-TOMPA-GARAY 1847.

sőbb publikálta saját pályaművét. A jutalom nélkül maradt *Bosnyák Zsófiát* eredetileg az 1851-es, Vahot Imre által szerkesztett *Losonczy Phönix* című, a szabadságharcban elpusztított Losonc város megsegítésére készülő antológiába szánta.¹⁰² A verses legenda azonban végül nem itt jelent meg, hanem egy másik, szintén 1851-ben Vahot Imre által szerkesztett kiadványban, a *Remény* című folyóiratban.¹⁰³

Hogy Tompa *Bosnyák Zsófiája* a Kisfaludy Társaság pályázata született, azt a Tompa halála után barátai által sajtó alá rendezett összes költemény-sorozat Lévy József által készített 3. kötetének jegyzete is rögzíti:

E költemény a Kisfaludy-társaságnál 1847-ben, ugyanakkor, mikor Garay ugyanezen tárgyú költeménye jutalmat nyert. Hogy mi volt rá a bírálók véleménye, sehol nincs közölve, de Tompa maga elég értékesnek tartotta arra, hogy gyűjteményébe felvegye s az 1852-i miskolci kötetben ott is áll.¹⁰⁴

A Kisfaludy Társaság pályaművei között, az MTA Kézirattárában azonban napjainkban nem található meg Tompa Mihály *Bosnyák Zsófiája*: Tompa az írást alighanem visszakérhette a másutt való publikáláshoz, majd nem került vissza a gyűjteménybe. Ha más nem is, üres helye detektálható: a Bosnyák Zsófia-pályaművek közül a 2. számú szerepel hiányzóként a Mázi Béla által ösz-

¹⁰² Ezt egy Aranyinak írt levélből tudjuk, amelyben Tompa érdeklődik, Arany mit adott a szóban forgó kötetbe: „Hát a Losonczy Phönixbe mit adtál? Én egy avas verset adtam a többek közt; mikor Toldyd nyert, akkor pályáztam neked egy Bosnyák Zsófia nevű legendám, ezt adtam neki, egy regét a Selyembogárról, egyet az alkalomra a Phöenixről.” Tompa Aranyinak, Kelemér, 1850. október 27., ARANY-TOMPA 2018, 27.

¹⁰³ VAHOT 1851, 182–188. Ezt az eljárást Tompa sem helyeselte, Aranyinak panaszkodik erről: „Fülhegyel hallom, hogy a Phönix 2-ik kötetébe küldött és acceptált verseimet most adogatják ki a Reményben. Az ő dolgok! majd csak kifogynak egyszer magokhoz csikart verseimből! Nincs örömem az ilyen eljárásokban!” Tompa Aranyinak, Hanva, 1851. október 4., ARANY-TOMPA 2018, 47–51, 49.

¹⁰⁴ TOMPA 1885, 408.

szeállított pályamű-jegyzékben.¹⁰⁵ A pályázat korabeli sajtótudósításából is valószínűsíthető, hogy ez lehetett Tompáé: ezekben a 2. számú pályamű „Legenda Bosnyák Zsófiáról, 1644” címmel tűnik fel,¹⁰⁶ Tompa *Bosnyák Zsófiájának* később megjelent változataiban pedig éppígy szerepelt a címet kiegészítő 1644-es évszám.

Eszerint Tompa Mihály volt a „triászból” az egyetlen, aki a Széchy Mária-történet mellett Bosnyák Zsófiáét is megírta a korábbi pályázatra, vagyis aki nemcsak Wesselényi Ferenc második, de első feleségével is költői munkában foglalkozott. Érdeemes tehát szemügyre venni a két nőalak különbségeit, illetve megformálásuk eltérő lehetőségeit. A Bosnyák Zsófia-pályázat verses legendát kívánt: a 17. században élt istenfélő asszony, a sztrecesényi vár úrnőjének életét kellett feldolgozni, akinek mumifikálódott holtteste 1644-ben bekövetkezett halála után évszázadokkal később is épen maradt fenn a teplicskai templomban. A pályázatnál forrásul megadott, Mednyánszky által jegyzett történet Bosnyák Zsófia szinte teljes életét elbeszéli: Wesselényi Ferencsel kötött, eleinte boldog házasságát, a férj gyakori távollétei miatt érzett magányt, két gyerekük születését, Wesselényi elhidegülését, illetve a közte és felesége között egyre inkább megmutatózó vérmérsékletbeli különbségeket, majd pedig Zsófia Istenhez való megtérését, s a Vág folyó menti sziklakápolnában bekövetkezett csodálatos jelenést, amelynek hatására Wesselényi is bűnbánóan visszatér feleségéhez.

Tompa a megadott forrástól eltérően egyetlen konkrét szituációban ábrázolja a Wesselényi Ferenc és Bosnyák Zsófia közti ellentétet. A balladaszerű refrénekkal operáló szöveg központi konfliktusa a holtak eltemetése körül zajlik: a történet cselekményének idején épp éhínség pusztít, amiért Wesselényi Ferenc Istent hibáztatja, s úgy véli, ha Isten képes a gyilkolásra, akkor képes a temetésre is: „Gyilkolni aki tud: / A temetést se bizza másra...! / S legyen bár a halott kísérete, / Hollók s farkasok éhes

¹⁰⁵ MÁZI 2006, 14.

¹⁰⁶ Például: *ÉLETKÉPEK* 1846. december 5., [oldalszám nélkül].

serege! / Mit bánom én! / De embernek, ki a holtakhoz ér, / Halál fején!¹⁰⁷ Bosnyák Zsófia azonban Tompa történetében ellenszégül az istenkáromló férj parancsának, s éjszakánként újra és újra eltemeti titokban a halottakat – amely tettéért minden egyes alkalommal bejegyzik nevét a jók közé a mennyországban („S ki ül gyémánt-tollal kezében / A »jótett könyvénel« mennyégben: / Jegyzett az úrnak angyala”).¹⁰⁸ Végül Bosnyák Zsófiának álmában látomása támad, amelyben az istenfélő asszony megpillantja önmagát halottként, méghozzá „[r]omlatlanul, mosolygva, szépen” évszázadokon át; a költemény pedig a látomás megvalósulásának leírásával zárul.

Bosnyák Zsófia mint szent életű, a 19. században már vallásos kultusszal övezett asszony természetesen eleve jóval magasabb helyet foglal el az erkölcsi ranglétrán, mint (a bármilyen jó tulajdonságokkal is felruházott) Széchy Mária alakja; Tompa Mihály *Bosnyák Zsófiáját* és *Szécsi Máriáját* együtt olvasva azonban különösen feltűnő az ellentét, amennyiben az előbbi nőalak tökéletes, angyali tisztaságú teremtesként jelenik meg, az utóbbi viszont alávaló és romlott esküszegőként. A két mű kapcsán azonban nemcsak az erkölcsös vs. erkölcstelen nőalak ellentétpárja vehető figyelembe, hanem az örökkévalóság és a *mulandóság* szembeállítás is. A *Szécsi Mária* felütését ugyanis, amint arra már utaltunk, a rommá lett, az enyészetnek átadott murányi vár motívuma adja, azzal a magyarázattal kiegészülve, hogy a várúrnő, Széchy Mária egykori büntette miatt pusztult el az évszázadok során a murányi vár. A mű végén pedig Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságot kötnek ugyan, ez a boldogság azonban Tompa leírásában rendkívül illékony: „S ölelték az uj párt boldogság karjai, De teljességéből hiányzott valami; Olyan volt az, mint a pohárba tett virág, Mely szép, mosolyg, de már veszíti illatát!”¹⁰⁹ Elképzelhető tehát, hogy Tompa, amint ő maga jellemezte, „le-

¹⁰⁷ TOMPA 1885, 41.

¹⁰⁸ Uo., 42.

¹⁰⁹ Uo., 25.

hordó”¹¹⁰ *Szécsi Máriájában* a Bosnyák Zsófiával való ellenpontozás szándéka is munkált: Tompa két költeménye a két nőalak ábrázolásán keresztül az égi örökkévalóság és a földi romlandóság példázataként olvasható.

c. A *Szécsi Mária* és a regehagyomány

Tompa *Szécsi Máriája* összefüggésbe hozható egy az életműben meghatározó műfaji hagyománnyal is: a rege műfajával. Patonai Anikó Ágnes említi egymással rokonítva a Murány-történet Tompa által is használt 19. századi forrását, a Mednyánszky Alajos által jegyzett *Brautwerbungot*, illetve Tompa nem sokkal a Széchy Mária-pályázat előtt, 1846-ban megjelent nagy sikerű könyvét, a *Népregék, népmondák* című¹¹¹ versgyűjteményt.¹¹² Patonai utalása, úgy vélem, termékeny szempontot nyithat a *Szécsi Mária* értelmezésében: ehhez érdemes megvizsgálni a két szöveg közös műfaji gyökerét, illetve azt, hogy Tompa *Szécsi Máriája* milyen hasonlóságokat mutat a szerző korábbi népregéivel-népmondáival.

Mednyánszky műve a magyarra 1832-ben *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból* címen fordított, eredeti német címen az *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* című kötet részét képezte. S noha a szóban forgó történet éppúgy tartozhat az elbeszélés kategóriájába is, mint a regéébe, e műfajok korabeli egybetartozását jól jelzi a közös kötetbe való csoportosítás. A 'rege' elnevezés 19. század eleji használatát és történeti kontextusát Szajbély Mihály elemzi részletesen tanulmányában,¹¹³ a

¹¹⁰ „Egy Szécsi Máriát én is írtam, de minthogy a pályázásra, »dicsérő« kell, sőt kötetet ki világosan, enyém pedig inkább »lehordó«, nem küldtem fel; és ugyan szűken írtak, három pályáirat! Boldog lesz valami patvarista vagy diákember! Az én Máriám is valami 50-60 strofa; középszerű história, jó lesz, valamelyik lapba.” Tompa Aranynak, Beje, 1847. december 1., ARANY-TOMPA 2018, 11–12, 12.

¹¹¹ TOMPA 1846. A kötet korabeli recepciójáról lásd: GULYÁS 2008.

¹¹² PATONAI 2020, 314.

¹¹³ SZAJBÉLY 1999.

műfaj első magyar képviselőjeként (és elterjesztőjeként) Kisfaludy Sándor regéit nevezve meg (*Regék a' magyar elő-időből*). Amint arra Greguss Ágost nyomán utal, a 'rege' műfaja speciálisan magyar fejlemény: a magyarul mondának vagy regének hívott műfajt a német nyelv összegzően a 'Sage' szóval jelöli,¹¹⁴ miként Kisfaludy művének közvetlen előzménye, Veit Weber gyűjteménye is a *Sagen der Vorzeit* címet viseli. Mednyánszky regéi, valamint a Tompa által írt és publikált népregék-népmondák között vitathatatlanul akadnak hasonlóságok (annak ellenére is, hogy az előbbiek prózai, az utóbbiak verses formában íródtak): mindkét szövegtípus darabjai egy-egy földrajzi helyhez, Magyarország különböző tájegységeihez kötődnek, s mesélnek el egy-egy történetet, amely az adott helyszínen történt az „előidőkben”. Tompa emiatt a Mednyánszky-féle forrásszövegből kiindulva tulajdonképpen joggal közelíthette (akár önkéntelenül is) saját *Szécsi Mária*-ját ahhoz a regetípushoz, amelyet azt megelőzően már sikerre vitt. Tompa regéit Gulyás Judit közösségi eredetmondáknak nevezi, amelyek jellemzően egy-egy természeti vagy kulturális objektum (tó, árok, templom, forrás, vár, település, hegy, bánya stb.) eredettörténetét beszélik el.¹¹⁵ Tompa voltaképp a *Szécsi Mária*-ban is ezt a hagyományt követi: amint arra Patonai is felhívja a figyelmet, a *Szécsi Mária* „főhőse” valójában a murányi várrom.¹¹⁶ Éppúgy, ahogyan a regékben, a *Szécsi Mária*-ban is egy „objektum” történetét olvashatjuk tehát, amely a régmúltban történt események hatására vette fel jelenkori formáját – a murányi vár, ahogyan arra már utaltunk korábban, Tompa művének magyarázata szerint az „esküszegés súlya alatt” változott omladékká.

Gulyás Judit továbbá a narráció jellegzetes módját emeli ki Tompa népregéiről és népmondáiról írva. A szövegek fontos szerkezeti elemének tartja, hogy minden esetben három részre tagolódnak: egy bevezető és egy zárórész fog közre egy beágyazott

¹¹⁴ Uo., 427.

¹¹⁵ GULYÁS 2010, 160–161.

¹¹⁶ PATONAI 2020, 313.

narratívát, vagyis a tulajdonképpeni regét. Gulyás leírásában a verset bevezető rész „az adott objektumhoz kötődő kérdésfelvetést vagy az adott tereptárgy szituálását és leírását tartalmazza”, a középső, legterjedelmesebb rész „a tereptárgy létrejöttét, nevének eredetét magyarázó, múltban játszódó történet”, a zárórész pedig „az elbeszélte történetből kilépve, visszatérésként expliciten kifejti a névadás vagy az adott jelenség okát [...], emellett pedig majdnem mindig kontrasztot teremt a meghatározott vagy a háttérrel szembeállított múltban lejátszott történet, illetve a jelenidejű narrációs helyzet között”.¹¹⁷ Ez a hármas tagolódás a *Szécsi Mária* esetében is megfigyelhető: az első két versszakban a szöveg keletkezésének jelen idejében ismeri meg az olvasó a murányi várat, amelyről az is rögtön kiderül, hogy az esküszegés bűne tapad hozzá; ezt követi a várfoglalás eseményeinek, Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságának története; végül az utolsó versszak újra visszatér a múltból a jelenbe, s ismételten rögzíti a történet végkimenetelét („S omladék lőn a vár a büszke bércz felett!”).¹¹⁸

Gulyás könyvének a *Szécsi Mária* szempontjából fontos megállapítása továbbá Tompa regéiről, hogy azok többsége „kifejezetten bűn (kapzsiság, irigység, lopás, gyilkosság, istenkáromlás, nemi erőszak, hamis esküvés) és bűnhődés témája köré épül”.¹¹⁹ Hasonlóképp elmondható ez a történetet az esküszegés motívuma mentén kibontó *Szécsi Máriáról* is – ahol a címszereplő bűne világosan megjelenik, bűnhődnie azonban nem neki, hanem magának a várnak kell. Ennek alapján pedig elképzelhető, hogy Széchy Mária esküszegő, bűnös nőalakként való ábrázolásában Tompa népregéinek műfaji hagyománya élt tovább.

*

¹¹⁷ GULYÁS 2010, 162.

¹¹⁸ TOMPA 1885, 25.

¹¹⁹ GULYÁS 2010, 175.

Tompa Mihály *Szécsi Máriája* sajátos szerepet tölt be a Murány-feldolgozások sorában. Noha a korabeli recepció nem különösebben méltatta, s nemcsak Petőfi, de Arany is elhibázott munkának tartotta,¹²⁰ a Murány-diskurzus utóéletében nagy jelentőségűnek bizonyult. Esküszegőként való ábrázolásával ugyanis Tompa voltaképpen a Széchy Mária-alak erkölcsi bukásának elindítójává vált: a 19. század második felének kritikai-irodalomtörténeti hagyománya rendre az ő megítéléséhez hasonló álláspontot fogalmazott meg a történettel kapcsolatban.

A 19. századi Murány-szövegek befogadástörténetének ugyanis a század második felében általánosságban véve központi problémájává vált Széchy Mária politikai pálfordulásának kérdése – vagyis nemcsak a Tompa-szöveg, de Petőfi és Arany Murány-átolgozásainak irodalomtörténeti értelmezéseiben is megjelentek azok a vélemények, amelyek Széchy Mária pálfordulását következetlennek vagy épp hiteltelennek tartják.¹²¹ Néhány példát említve: Kárpáti Károly „árulás”-ról, „bűn”-ről, „rút esküszegés”-ről beszél Széchy Mária esetében, s azt vizsgálja Petőfi és Arany feldolgozásaiban, hogy azok milyen költői eszközökkel tudták e bűnt lehetőség szerint eltakarni.¹²² Erdélyi Károly a következőképp reflektál Széchy Mária megítélésére: „A méltatlankodó patriotizmus nyomorult árulónak mondja Széchy Máriát s rosálja, hogy gaz tettét annyi, részben nagy költő feldolgozta”.¹²³ Riedl Frigyes 1887-es Arany-könyvében úgy vélekedik, hogy mindazok az eszközök,

¹²⁰ Lásd Arany Petőfinék írott levelét: Arany Petőfi Sándornak, Nagyszalonta, 1848. január 8., AJÖM XV, 166–169, 167.

¹²¹ Aranyt illetően valamivel hangsúlyosabban, mint Petőfinél: valószínűleg azért, mert ő kiemelt figyelmet fordít a történeti hitelességre és a „várfoglalás” során felmerülő politikai kérdések érzékeltetésére egyaránt; részletesen kibontja a szembenálló felek álláspontja közti különbségeket, méghozzá oly módon, hogy azzal együtt saját kora közéleti dilemmáinak is hangot ad. Petőfi ellenben, amint fentebb láttuk, jobbra elhagyta a politikai kontextust, és csak a szerelmi szálra koncentrált.

¹²² KÁRPÁTI 1880.

¹²³ ERDÉLYI 1884,162.

amelyekkel a költő tárgya kényes voltát iparkodik eltakarni, nem bírják velünk elfelejtetni, hogy Mária, midőn a vérpadjelenetben annyira bámulja Wesselényi hűségét, mely a halálánál erősebb, maga lesz árulóvá: az olvasó is, mint az eposz végén Illyésházi, némiképp „keseredve néz föl” a kapitulált várra. A főeszme: a nőiség diadala a férfiaszkodáson, Szécsi Mária iránti rokonszenvünk rovására van keresztülvive.¹²⁴

Moiret Gusztáv 1913-as tanulmányában (talán Riedltől nem függetlenül) hasonlóképp ítél a *Murány ostromáról*; furcsának nevezi Széchy Mária hirtelen átpártolását, sőt, úgy látja, hogy hiába minden ellenkező törekvés, a nőalak végeredményben Aranyánál is ugyanúgy árulóvá válik, mint Tompa Mihály művében. Amint fogalmaz: „Széchy Máriát az árulás vétsége alól teljesen felmenteni nem tudja a költő s mi úgy érezzük, hogy hiába volt az a sok gond, melyet lelkének elemzésére, tettének kimagyarázására fordított.”¹²⁵

Tompa Mihály *Szécsi Máriája* tehát mintha közvetlen előzménye lenne annak a 19. század második felében népszerű, de a 20. század első éveiben is elterjedt toposznak, amely szerint Széchy Mária hitvány áruló, esküszegő volt; továbbá megalapozza azt a korai történettudományi kutatások által is közvetített képet, amely Széchy Máriát erkölcstelen, kifogásolható életű nőnek láttatta.¹²⁶

¹²⁴ RIEDL 1982, 208.

¹²⁵ MOIRET 1913, 26–27.

¹²⁶ Erről részletesebben lásd jelen könyv Acsády Ignác Széchy Máriájáról szóló fejezetét.

VI. A MURÁNY-TÖRTÉNET A KOMIKUS MŰFAJBAN

1. „KOMIKAI ELEMEEK” A MURÁNY-TÖRTÉNETBEN

Jókai Mór *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című nagyszabású, háromkötetes vállalkozásának 1884-ben megjelent második kötetében prózai formában írta meg a murányi várfoglalás történetét: *A murányi Venus* című epizódban emellett Wesselényi Ferenc és Széchy Mária további, a várfoglalást követő életéről is beszámolt.¹ Írását a következőképp kezdi, a „Murányi Venus”-t, azaz Széchy Máriát jellemezve: „A jó Gyöngyössy poémája után, s a vígjátékírók komédiáiból ismeri ezt a nevet mindenki.”²

Jókai bevezetése több szempontból is érdemes a figyelemre. Amint azt a korábbi fejezetekben is láttuk, a murányi történetnek számos irodalmi feldolgozása ismert ugyan, ezek azonban egyáltalán nem tartoznak a komikus műfajba – de Kisfaludy Károly művét leszámítva még a drámai műnembe sem. A század második felében ugyan újra divatba jönnek a Murány-drámák, közülük azonban az 1884-es kötet mindössze kettőt ismerhet: Jókai *saját vígjátékát*, *A murányi hölgyet*, valamint Szigeti József drámáját, a *Szécsi Mária: vagy Murányvár ostromát*. Jókai valószínűleg erre a két darabra utalhat itt: annak ellenére is, hogy saját vígjátékának színpadra állításáról nincs adatunk, a valóban „vígjátékíróként” jellemezhető Szigeti József sikerrel futó Murány-drámája pedig nem komédia, hanem (színlapjai szerint) zenés-táncos népszínmű volt.

A Széchy Mária ismertségét a komédiáknak tulajdonító megjegyzés ugyanakkor csatlakozik egy a Murány-történetről ekkortájt kiala-

¹ JÓKAI 1969, 121–127.

² Uo.

kult véleményhez, amely a tárgy 20. századi recepciójában vált hangsúlyossá. Gyulai Pál Szigeti József 1863-ban a Nemzeti Színházban bemutatott Széchy Mária-drámájáról írt kritikát, amelyben a darabot annak melodramai jellemzői miatt kifejezetten sikerületlennek tartja:

ez a Szécsi Mária, ez a Wesselényi majdnem beteggé tőn. A mű jobb és derültebb részei sem tudtak felvidítani. Az émelygős sentimentalismus, politizálás, szerelmeskedés és hazafiaskodás még folyvást üldöz. [...] Nincs e műben sem hősködő, sem szerelmes Mária, csak a szerző mesterkélt reflexiója jár-kel szoknyáson és sisakosan.³

Gyulai a darab kapcsán általánosságban is beszél a Széchy Mária-történetéről. Véleménye szerint ez „oly tárgy, mely első pillanatra nagyon alkalmasnak látszik a költői feldolgozásra, de valósággal nem épen a legalkalmasabb”;⁴ majd felsorolja a „komoly alapon” született feldolgozásokat (Gyöngyösi, Kisfaludy, Arany, Petőfi, Tompa műveit), amelyekről megállapítja, hogy közülük egyik sem elsőrendű munka. Emiatt leszögezi, hogy „[I]enni kell valaminek a tárgyban, hogy ily kitűnő költők sem tudták kitünőbb művé megalkotni”.⁵ Végül, bár bizonytalankodva, de arra jut, hogy a komoly feldolgozások talán azért nem vezettek sikerre, mert a téma sokkal több komikai elemet rejt magában, mint azt korábban bárki gondolta volna: „Úgy látszik, hogy a tárgy regényes külszine nagyon megkapja a phantasiát, de bensője nem elég gazdag, hogy az alkotást nagyon előmozdítsa, és sokkal több komikai elem van benne, mint egyelőre látszik”.⁶ Gyulai a Szigeti-darabot általános tanulságok levonására használja fel: a darab kapcsán a melodráma káros térnyerését kárhoztatja a magyar színházi életben, a klasszikus drámai műfajok, a tragédia, a vígjáték és a bohózat rovására; Szigetiről mint szerzőről pedig azt az

³ GYULAI 1863, 404; 405.

⁴ Uo., 405.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

állítás teszi, hogy tehetsége szerint inkább a komikai műfajokban kellene alkotnia, nem melodráját írnia. Amint kifejti: „csodálkozom, hogy ő [Szigeti], ki inkább a komikum terére van hivatva, nem komikailag fogta föl Máriát. Meg vagyok győződve, hogy Szécsi Mária legalkalmasb vígjátékra, amolyan Scribe-féle vígjátékra, minő a »Pohárvíz«.”⁷

Gyulai kritikájának legfőbb, a Széchy Mária-téma komikus vonásairól szóló állítása az eredeti színháztörténeti kontextusból kikerülve a későbbiekben fontos szerepet töltött be. Voinovich Géza Arany Jánosról írt életrajzában a *Murány ostromáról* szólva teljes mértékben átveszi Gyulai érvelését. Abból kiindulva, hogy magával a tárggyal lehet valami probléma, ő is eljut (Gyulaira is hivatkozva) odáig, hogy a történet valójában vígjátékra lenne igazán alkalmas:

e tárgynak valami eredendő hibája van. Mióta az idő megtépte a romantika köntösét, pörébben ütköznek ki e tárgy benső fogyatkozásai: Veselényi önzése; a gyors lélek-csere, mely párosával még felöltöbbs; a vérpaddal űzött ízetlen játék, mely egyszerre tréfába zökken. Indokolás, kidolgozás csak lankasztja az események fűrgességét: inkább hinnénk, ha rá sem érnék gondolkozni s nem kelene komolyan venni. Cselekvényben és alakokon van valami komikai; Gyulai Pál célzott is erre. Fogadkozó amazon, ki egyszerre szerelembe szédül; tehetetlen lovag, ki röstell egy nőtől meggyőzetni, cselből mégis szerelmet színlel, álúton lopózik a várba s végre is házassággal szerzi meg, hogy mindketten azt nyerjék, mit nem kerestek: valódi vígjátéki figurák, vígjátéki történet. Ezért nem tehet e tárgy komoly feldolgozásban zavartalan hatást.⁸

Horváth János alighanem Voinovich nyomán vélekedik hasonlóképp a *Murány ostromáról Nemzeti klasszicizmusunk irodalom-szemlélete* című tanulmányában, egyúttal arra is utalva, hogy a

⁷ Uo.

⁸ VOINOVICH 2019, 119.

Kisfaludy Társaság pályázati kiírása is korlátozta Aranyt: „A költemény tárgyát nem maga választotta: a pályatétel tűzte ki. Az a tárgy azonban eleve megköti a költő kezét: a hozzáfűződő hagyomány miatt komolyan kell venni, holott anekdotikus jellege komikai felfogásra tenné alkalmasabbá.”⁹

A Murány-történet komikus-anekdotikus jellegét hangsúlyozó vélekedést Barta János kérdőjelezte meg Arany János *Murány ostromáról* szóló tanulmányában. Elemzésében voltaképpen értetlenül áll az előtt, hogy az Arany-mű kapcsán miképp merülhetett fel ez az (általa minden bizonnyal légből kapottnak értékelt) felvetés:

A két nagy elemző furcsa módon megegyezik abban, hogy a téma (mondának alig lehet nevezni, esetleg történeti anekdotának) inkább szatirikus vagy humoros kidolgozást igényelne: Voinovich egyenesen komikus magot emleget. Nem gondolom, hogy ezzel egyet lehetne érteni [...]¹⁰

Barta explicit módon nem indokolja ugyan véleményét, tanulmányának fő súlypontjaiból azonban az tűnik ki, hogy a *Murány ostroma* kapcsán olyan értelmezési lehetőségeket lát megvilágító erejűnek, amelyek a „komikus” értelmezéssel semmiképp sem összeegyeztethetők.

Voinovich Géza és Horváth János értelmezései nyomán tehát központi kérdéssé vált a Murány-történet kapcsán, vajon „komoly” vagy „komikus” elemeket tartalmaz. Értelmezéseik eredője Gyulai Pál kritikája volt, amelyről azonban eredeti kontextusa már lekopott. Gyulai azért keresett (és talált) komikai elemeket a tárgyban, mert meg akarta szabadítani a magyar színházat a melodramák aggasztó fejleményétől, s a komédiára akarta nevelni az ez irányú tehetséget mutató drámaszerzőket. Voinovich és Horváth esetében inkább csak arról lehetett szó, hogy neves irodalomtörténészek menteni próbálták legnagyobb nemzeti költőink sikerületlennek tartott műveit: ehhez pedig Gyulai érvei épp kapóra jöttek.

⁹ HORVÁTH 2008, 889.

¹⁰ BARTA 1984, 302.

2. JÓKAI MÓR A MURÁNYI HÖLGYE ÉS A 17. SZÁZADI IRODALMI HAGYOMÁNY

Miután a század első felének Murány-átdolgozásai „komoly”, emelkedett stílusban mutatták be Széchy Mária és Wesselényi Ferenc szerelmét, s Gyulai ítélete szerint Szigeti József melodramája sem tartalmazott elegendő vígjátéki elemet, mindössze egyetlen Széchy Mária-mű marad a magyar irodalmi hagyományban, amely ténylegesen kiaknázza a sokak által emlegetett komikai lehetőségeket, s amelyen keresztül vizsgálhatóvá válik, vajon alkalmas-e a tárgy a komikai műfajban való ábrázolásra. Ez a mű pedig Jókai *A murányi hölgy* című, 1860-ban keletkezett vígjátéka.

Jókai átdolgozása a korábbi 19. századi művektől nemcsak hangvételében különbözik. Bár az általa is szerepeltetett „férfias” nőalak a Mednyánszky-hagyomány terméke, a darab sok tekintetben a 17. századhoz nyúlik vissza. Ez jelenti egyrészt a Gyöngyösi-hagyomány felhasználását: Viszota Gyula megfogalmazásában Jókai „letért elődei ösvényéről s azon hagyományból merítette tárgyához az indokokat, a melyeknek nyoma Gyöngyösinél is van”.¹¹ Jókai számára azonban nemcsak Gyöngyösi műve szolgált közvetlen forrásul, hanem egy Wesselényi Ferenc és Széchy Mária házasságát elbeszélő 17. századik századi francia mű is, Jean de Laboureur *Histoire des Amours du Comte et de la Comtesse Wesselényi* című szövege. Valószínű ez azért is, mert a történet Jókai kedvelt külföldi anekdotagyűjteményében, a *Dictionnaire de*

¹¹ VISZOTA 1892, 19.

*l'amour*ban is szerepelt.¹² A szöveg eredetileg, 1647-ben sem önmagában jelent meg, hanem a francia származású lengyel királyné utazását elbeszélő hosszabb *Laboureur*-munkában, a *Rélation du voyage de la Reine de Pologne* című műben.¹³ A kutatás álláspontja szerint Gyöngyösi behatóan ismerte *Laboureur* munkáját, mert a cselekmény részletei jórészt megegyeznek a két műben; Gyöngyösi a *laboureur*i vázat egészíti ki a mitológiai apparátussal és a barokk elmélkedésekkel.¹⁴ Amikor tehát Jókai *Laboureur* és Gyöngyösi alapján építi fel a történetet, egyazon hagyományra támaszkodik. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy a *Laboureur* és Gyöngyösi-hagyomány elemeinek beemelése hogyan válik *A murányi hölgy*ben a komikum forrásává.

a. Széchy Mária mint komikus hős

Jókai feldolgozásának egyik legfontosabb jellemzője az, hogy megfosztja a történetet teljes történelmi-politikai kontextusától. A szereplők felsorolásánál megtudjuk ugyan, hogy a cselekmény 1644-ben játszódik Murányban, a Habsburgok és I. Rákóczi György konfliktusa azonban sehol nem kerül elő. A történetből csupán annyi derül ki, hogy Wesselényi felesége halála után menekült a harcba, így találkoztak Máriával, „[m]int egymásnak ellenségi”. A darab lényege egyedül a szerelmi szál: ez akkor válik teljesen világossá, amikor a Murány ellen harcoló Wesselényi közli Széchy Máriával, hogy: „Nem kívánom én a várat; De kívánom azt a szívet, S ostromolni nem szünök meg, Hogyha jól nem véded azt.”¹⁵ Mivel tehát aktuális politikai célok és érdekek nem játszanak szerepet a cselekmény alakulásában, *A murányi hölgy* bármely vár bevételének története lehet. Ebből fakadóan Jó-

¹² JÓKAI 1971, 946. Jókai és a *Dictionnaire de l'amour* írásainak kapcsolatáról bővebben lásd: HANKISS 1928, 1–2.

¹³ LABOUREUR 1647, 83–99.

¹⁴ ACSÁDY 1885, 93; R. VÁRKONYI 1987, 13; GYÖNGYÖSI 1999, 200.

¹⁵ JÓKAI 1971, 698.

kainál, más 19. századi feldolgozásokkal ellentétben, szóba sem kerül köz- és magánérdek konfliktusa.

A kontextustól megfosztottság következménye lehet az is, hogy *A murányi hölgy* Széchy Máriaja közelebb áll a Gyöngyösi által megképzett alakhoz, mint 19. századi társaihoz. Ha ugyanis nincs politikai meggyőződés, nincsenek elvek, amelyeket képviselni kell, semmi sem indokolja a női nemtől való eltávolodást. Viszota Gyula is felhívja a figyelmet arra, hogy Jókai Máriaja nem veszi komolyan saját harcias tevékenységét, hiszen amikor anyósa, Kriska megdorgálja, hogy nem való asszonynak a hadakozás, azt válaszolja, hogy ő sem viselkedett így, amíg férje élt. Hozzáteszi azt is, hogy szívesen átadja anyósának a feladatkört. Viszota az alábbi strófát idézi a műből (Széchy Mária szavai):

S hogyha te, ki kor szerint
Volnál itt parancsoló,
Ellenállni gyöngé vagy, hát
Mégis csak kezembe kell
Vennem azt a kardot, a mit
Értünk férfi nem visel:
Átadom, mihelyt kívánod.¹⁶

Jókai Máriaja tehát nem maga választja a nemétől való eltávolodást, így a férfias nő szerepével nem tud azonosulni. Jól látszik ez a következő, Borongóval folytatott párbeszédből is, amely szerint épphogy nőiségének erejével akarja megvédeni a várat:

MÁRIA Szólj, való-e, nem hiúság,
A mit nékem mondanak:
Hogy én most is szép vagyok?
BORONGÓ Kecskébéka minden angyal,
Hogyha melléd állni mer.

¹⁶ VISZOTA 1892, 21.

MÁRIA Hogy szememben oly búbáj van,
Mely elámit és varázsol?
BORONGÓ Itt vagyok rá példa én.
MÁRIA Mit gondolsz, ha Wesselényi
Látna engem: egy szavammal
Nem nyernék-e oly csatát,
Melyre fegyver nem segít?
S a helyett, hogy ő e várat
Elfoglalva győzne rajtunk,
Én fognám el őt magát,
S vége lenne háborúknak.¹⁷

Amint azt Jeszenszky is megállapítja, a darab alapvető mozgatórugója a női hiúság: ez lesz legyőzve és nevetségessé téve, amikor Mária a találkozón véletlenül beleszeret Wesselényibe.¹⁸

Jókai 1857-ben a gróf Ráday-féle jutalomra pályázó vígjátékokat jellemezte a következőképp:

Az ilyen apró vígjátékoknak van egy alapul felvett adomájuk, egy jó ötlet, melynek meséjét egy distichonba be lehet foglalni, nem több; a körül fordul meg az egész dialóg; jellemrajzokkal, motivációkkal mind nem törődik a szerző; mi történt azelőtt, mi fog történni azután alakjaival? – nem köti senki szívére, – azt sem bánja, ha a néző egyik-másik jelleme felől kétségben marad, csak az ötlet jó legyen, a bemutatás érdeket gerjessen, a végzés kielégítő, az egész mulattató legyen.¹⁹

Mindez *A murányi hölgyre* is jellemző; s az idézet egyúttal lehetséges magyarázatot adhat arra is, miért marad el a történeti környezet: a vígjáték Jókai által meghatározott műfaji követelményei számára ez nem fontos kérdés.

¹⁷ JÓKAI 1971, 693.

¹⁸ JESZENSZKY 1896, 45–47.

¹⁹ *Magyar Sajtó*, 1857, 193. sz., idézi: VNUTSKO 1914, 60.

Mivel *A murányi hölgy* esetében vígjátékról van szó, a kutatástörténet magától értetődő kérdése, hogy mi hozza létre a komikus hatást a darabban. Jeszenszky például felveti, hogy egy olyan nő, aki nem elégszik meg hivatásával, már önmagában is komikus lehet, megállapítja azonban, hogy itt nem erről van szó.²⁰ A komikumot nem Széchy Mária jellemével hozza összefüggésbe, hanem a mellékszereplőkkel, Kriskával és Borongóval: meglátása szerint azok a darab komikus részei, amelyek az ő megtréfálásukra szolgálnak.²¹ Vnutsko Berta a mellékszereplők közül is Kriskát tartja a leginkább vígjátékba illő alaknak, humoros és groteszk vonásai miatt.²² Viszota szerint Jókai érdekes és komikus helyzetekbe hozza szereplőit, felröj a darabnak, hogy a komikum nem a szereplők jelleméből fakad, hanem csak külsőségekből.²³ Jelen elemzés új szempontot javasol: meglátásom szerint a komikum jelentős része abból a módszerből fakad, amellyel Jókai a *Laboureur*- és a Gyöngyösi-hagyomány elemeit beemeli a szövegbe.

b. *A murányi hölgy* mint Gyöngyösi-paródia

A Murány-feldolgozások esetében a szakirodalom egyik gyakori kérdése, hogy egy adott szöveg hogyan teremti meg a szerelmet Wesselényi Ferenc és Széchy Mária között; hiteles és hihető-e a két főhős egymás iránti vonzalma. Jókai e kérdésben Gyöngyösihez fordul: a *Murányi Vénus* egy utalását bontja ki s teszi meg a darab alapjává. A vonatkozó rész a *Murányi Vénus* harmadik énekében, a sikeres várfoglalás után szerepel, ahol egy szakaszban az elbeszélő a Wesselényi Ferenc és Széchy Mária házasságáról való előzetes jóvendöléseket idézi fel. Ezek között tűnik fel az az epizód, amelyben Wesselényi első felesége elmeséli férjének, hogy Murányban járt, s az ott lakó három lánytestvér közül Máriát ta-

²⁰ JESZENSZKY 1896, 42.

²¹ Uo., 47.

²² VNUTSKO 1914, 62.

²³ VISZOTA 1892, 21.

lálta a legszebbnek. Méghozzá annyira, hogy eljátszik halálának gondolatával, s előrevetíti, hogy ez esetben Wesselényi Máriaért epedne:²⁴

Mondván: Tudom, nékem ha holtom történne,
Énutánam özvegy szívedben ez tűnne,
Fáradságod érte addig meg sem szűnne,
Míg hideg nyaszolyád attúl nem hevülne. (3, 368.)²⁵

Jókai ezt az epizódot gondolja tovább. Darabjában Wesselényi Ferenc a személyes találkozón azzal lágyítja meg Széchy Mária szívét, hogy elmeséli, első felesége halálos ágyán kérte tőle: a továbbiakban Széchy Máriaát szeresse. Jókai itt egyszerre parodizálja a Gyöngyösi-féle és a romantikus hagyományt. Wesselényi első feleségének nevét Zsófiáról Máriaára változtatja, így a haldoklása közben is praktikusán gondolkozó első feleségnek eszébe juttatja, hogy Wesselényinek nem kell majd új nevet megtanulnia:

[...] „Szécsi Mária:
Őt szeresd, hisz így szivednek
Uj nevet sem kell tanulni,
És a régit elfeledni;
S hogyha mondd egykor: édes,
Édes édes Máriám!
Azt hiszem, hogy engemet
Szólitasz, s mély sírhelyemben
Megdobban reá szívem.”²⁶

²⁴ Uo., 19. Már Viszota Gyula megemlíti ezt a Gyöngyösi-átvételt. Mindazonáltal Viszota hibásan foglalja össze: leírásában Bosnyák Zsófia halálos ágyán veti fel Széchy Máriaát mint Wesselényi következő feleségét, ez azonban csak Jókainál van így; a *Murányi Vénus*ban nem kerül szóba halálos ágy.

²⁵ GYÖNGYÖSI 1998, 133.

²⁶ JÓKAI 1971, 700–701.

Wesselényi, miután a találkozón tolmácsolja első feleségének kérését, bevallja azt is, hogy e kérésről bizony sokáig elfeledkezett, míg valamelyik éjszaka álmában meg nem jelent újra a feleség alakja, emlékeztetve őt a halálos ágyán tett ígéretre:

A mult éjek egyikén
Sátoromban fekke árván,
A midőn egy zengő zajra
Csendes túlvilági fény
Terjedett el sátoromban,
És egy ábra-tümemény
Szállt le halkan a magasból:
Az én régi Máriám volt.
Liljom-koszorú fején,
És kezében pálmaág.

[..]

Halkan így szólta meg:
„Lásd, felejtet, a mit egykor
Haldokló kezem szorítva
Felfogadtál; Máriának
Tőled — én nem ezt izentem;
Emlékezzél vissza rá.”²⁷

Ez a motívum Gyöngyösit és Laboureur-t is felidézi. Gyöngyösinél Cupido jelenik meg Wesselényi-nek, szintén éjszaka és szintén fénnel beborítva a helyiséget:

Az egész föld táját nagy csendesség tartja,
Ki-ki fáradtságát holnapra halasztja,
Az egy Wesselényi hogy magát fárasztja,
Éjjel sem nyughatik, csak Muránt forgatja.

²⁷ Uo., 701.

Azonban hogy ezért búját így árasztja,
Ihol az Cupido szárnyát csattogatja,
Bécsinált ablakit házának álthatja,
S nyilát máris fölfont idegében tartja.

Minthogy ez magával égő tüzet hozott,
Az egész háztája majd mintegy lángozott,
Kin rettenvén Ferenc, színében változott,
Nem tudván, ez újság honnét találkozott. (1, 194–196.)²⁸

Laboureur elbeszélésében pedig egy öregember jelenik meg Wesselényinek álmában, aki elmondja neki, hogy bármily valószínűtlennek is tűnik a küldetés, a várban tartózkodó özvegy segítségével meg fogja tudni szerezni a várat.²⁹

A személyes találkozó jelenete, ahol Wesselényi a fentieket elmeséli Széchy Máriának, alapjaiban kapcsolódik a Gyöngyösi-hagyományhoz. A Mednyánszky-féle történet variációiban ugyanis a találkozáson Wesselényi nem fed fel kilétét, hanem saját követének álcázza magát; valós és nyílt eszmecserére így nincs lehetőség. Jókai ezzel szemben visszatér a két egyenrangú fél találkozásának ábrázolásához, egyúttal pedig ahhoz a hagyományhoz, amelyben a várfoglalás Wesselényi és Széchy Mária közös szövetségén alapszik.

²⁸ GYÖNGYÖSI 1998, 37.

²⁹ LABOUREUR 1647, 85. Acsády Ignác fordításában: „Wesselényi folyton azon töprengve, hogyan szerezheti meg Murányt, egy ízben embereivel egy közeli faluban hált meg. Alvás közben úgy rémlett előtte, mintha egy nagy öreg ember felébresztené. Az aggastyán mellére tette kezét, mondván: Álmodjál minden jót Murány elfoglalásáról; tudd meg, bármennyire bevezethetlen, te mégis elfoglalod egy özvegy segítségével, ki a várban lakik! Ezzel a látomány eltűnt. Wesselényi fölkel és utána futott. A zajra fölébredtek hadnagyai, kik vele egy szobában háltak s mindenütt keresték az öreg embert, de nem találták. Wesselényi fejből azonban ki nem ment többé a gondolat, hogy az özvegy segítségével fogja a várat megszerezni.” ACSÁDY 1885, 100. Wesselényi levele: 102; Mária levele: 103; a találka elbeszélése: 109–110.

A találkozót már a körülmények is komikussá teszik: a két főhős a murányi vár alatti palánknál fut össze, amelynek murányi oldalára Wesselényi a Máriába szerelmes mellékszereplő, Borongó hátára kapaszkodva jut át. A komikum azonban nemcsak ebből ered, hanem a jelenetbe beillesztett Laboureur- és Gyöngyösi-utalásokból. A Laboureur-szövegben jelenik meg először az az epizód, hogy Wesselényi leteríti a palástját a fűbe Széchy Mária számára. A mozzanat a találkozó előkészületeként tűnik fel, az események sorrendje ugyanis a következőképp alakul: Wesselényi Széchy Mária érkezésére előbújik egy bokorból, csodálkozva nézik egymást, hiszen még soha nem találkoztak, Wesselényi leteríti a palástot, sürgölődik, majd visszavonulást int embereinek – s csak mindezeket követően kezdődik meg a beszélgetés ketten között.³⁰ A palást leterítésének motívumát a *Murányi Vénus* is átveszi, Laboureurhoz hasonlóan szintén Wesselényi és Széchy Mária találkozásának legelején kerül rá sor. Gyöngyösi egyúttal jelentéssel is felruházza a gesztust: a jelenet Wesselényi lovagiaságát és vitézségét demonstrálja, hiszen azzal a palásttal gondoskodik hölgyéről, amelyet sikeres harcaival érdemelt ki:

S minthogy Wesseléni viselt sok dolgokat,
Felső hadakban is forgatott kardokat,
S tartott sok helyeken nyertesén harcokat,
S vett az ellenségén szép diadalmokat:

Maga kezeivel nyert volt egy palástot,
Melyet eső ellen véle hordoztatott,
S bocsátott volt az köd akkor kis harmatot,
Mely megnedvesíté az gyenge pázsitot;

Azért e palástot az földre teríté,
Édes asszonykáját arra leülteté,

³⁰ ACSÁDY 1885, 90.

Magát fél térgyére melléje ereszté,
Ilyen beszédekre az nyelvét függeszté: (2, 293–295.)³¹

A *Murányi Vénusban* a palást szó többször kapcsolódik a színleléshez, például a következő szöveghelyeknél:

Az okosság talál mindjárt fogásokat,
S tudja oly paláستtal földni az dolgokat (3, 30.)

[...]

Ugyanis palástolt titkok ha kinyílnék,
Ily praktikájokat mely dolgok nem érnék! (3, 41.)³²

A jelenetben leterített palást így utalhat arra is, hogy a várfoglalás színlelés segítségével megy majd végbe, az események a valós szándékot elfedve, palástolva zajlanak majd.

Mindezek után nézzük, Jókai hogyan alakítja át a jelenetet. A *murányi hölgyben* szintén a két főhős személyes találkozásán kerül elő a palást, azonban nem az elején, hanem a Wesselényi feleségéről szóló érzelmes történet elbeszélését megszakítva. Amikor Wesselényi felesége halálos ágyát felidézve sírni kezd, Mária pedig biztosítja, hogy sírásáért nem ítéli el őt, Wesselényi hirtelen így szól:

Kérlek, ülj le; terhes itten állnod én miattam annyit. Itt palástom,
(*leteríti palástját egy dombra*) Erre ülj.³³

Ennél a pontnál Borongó is, aki a palánk túloldaláról hallgatja végig a beszélgetést, közbeszól kérdésével:

Valjontén reá ül-e?³⁴

³¹ GYÖNGYÖSI 1998, 76–77.

³² Uo., 90, 92.

³³ JÓKAI 1971, 699 [kiemelés az eredetiben].

³⁴ Uo.

Ekkor Mária leül, Wesselényi pedig eléje térdel, s folytatja meghatározó beszámolóját felesége haláláról. A palást Jókainál tehát ironikusan villantja fel a Laboureur- és Gyöngyösi-hagyományt, az érzelemdús elbeszélés megtörésével és a hangnem kizökkentésével érve el komikus hatást.

A jelenet további részét is a Laboureurhoz és Gyöngyösihez való kapcsolódás jellemzi. Miután Wesselényi Laboureur elbeszélésében felvázolja a császár által kiszabott feladatot, Murány elfoglalását, Széchy Mária kétkedésének ad hangot: elmondja, hogy számára reménytelennek tűnik a Rákóczival való szembeszállás, neme pedig nem is tenné lehetővé, hogy ilyesmit kíséreljen meg. Wesselényit is figyelmezteti: Murány elhelyezkedése és a várórság éber figyelme miatt is bevehetetlen.³⁵

Széchy Mária a *Murányi Vénus*ban is kifejezi aggályait a vállalkozás sikerével kapcsolatban, szintén az erős védelemre, illetve arra hivatkozva, hogy Murány várával nem ő rendelkezik:

Mond Mária: Nincsen az ő hatalmában,
Hogy feladja, s vigyen valakit Muránban.

Köteles ott minden Rákóczi pártjára,
Nagy vigyázás vagyon erős kapujára,
Öccse visel, nem ő, gondot az kulcsára,
S annak az kezében viszik éjtszakára. (2, 310–311).³⁶

Laboureurhoz és Gyöngyösihez hasonlóan Jókainál is megjelenik Széchy Mária kétkedése korlátozott lehetőségei miatt:

Én itten magas Muránynak
Nem csak úrnéja vagyok,
De egyúttal rabja is,
A kit minden ember őriz.

³⁵ LABOUREUR 1647, 91.

³⁶ GYÖNGYÖSI 1998, 78–79.

Ennek záros ajtaján
Én hozzáam te nem jöhetsz;
S én azt meg nem nyithatom.
Zárva néked, mint nekem
Minden ajtaja Muránynak;
S esküszó köt, hogy soha
Őreimnek tudta nélkül
Senki azokon be nem jön.³⁷

Különösen Gyöngyösinél jelenik meg részletesen, hogy a problémán Széchy Mária az okos színlelés segítségével emelkedik felül: tervet készít, a megvalósításához szükséges eszközöket titokban készíti elő, s ha kell, rosszullétet tettet, nehogy a vár többi lakója gyanút fogjon. Ehhez igazodva a mű több helyen hangsúlyozza Mária okosságát, előrelátását. Jókainál mindez szintén kiforgatva jelenik meg. Mária Jókainál is talpraesett okossággal talál megoldást, ám nem fortélyos tervet kieszelve, hanem a bonyolultnak tűnő problémát a lehető legbanálisabb módon megoldva:

WESSELÉNYI Megriasztasz; a mit adtál
Egy szavadban, azt a másik
Szóban ismét visszaveszed.
Mit tegyek, ha minden ajtó
Zárva lesz Murányban?
MÁRIA (*tétovázva*) Nincs-e –
Ablak?
WESSELÉNYI (*örömmel*) Oh szerelmes
Asszonyszivek szelleme!
Milyen ötlet!³⁸

Wesselényi Laboureurnél és Gyöngyösinél is kötéllhágcsón kapaszkodik fel a murányi várba. Laboureurnél Mária már a ta-

³⁷ JÓKAI 1971, 702–703.

³⁸ Uo., 703 [kiemelések az eredetiben].

lálkozón megígéri, hogy szerez létrát, a *Murányi Vénusban* pedig hosszú strófákon keresztül, gondosan készíti elő a szükséges kötélletrát Wesselényi érkezésére:

Azért mint Dædalus viaszos szárnyokat,
Készít Mária is titkon lajtorjákat,
Melyekkel győzhesse az nagy kösziklákot, (3, 55.)³⁹

[...]

Az mondott lajtarját azért elhozatja,
S elhozatván, titkon az padra tolatja,
Serénkedik, kezdett dolgát nem múlatja,
Készítetteti, s talám maga is forgatja.

Sok mesterember van mivelhogy Muránban,
Mint valami céhes mezei városban,
S lát ki-ki dolgához különb hivatalban,
Kötélcsináló is lakik vala abban.

Ezzel köteleket gyarsan visszáltatott,
Melyeket titkosan párnákban dugatott,
Hogy eszre ne vegyék, padra úgy hordatott,
Létrakészítéshez ezekkel fogatott. (3, 68–70.)⁴⁰

A Jókai-darab ennek a hagyománynak a segítségével ér el komikus hatást egyetlen kötélhágcsó-utalással, amikor – az ablakhoz hasonlóan – ezt is Széchy Mária egyedülálló leleményeként jeleníti meg. Ezt láthatjuk abban a részben, ahol Mária és Wesselényi a feljutás részleteit tisztázzák:

³⁹ GYÖNGYÖSI 1998, 94.

⁴⁰ Uo., 95.

MÁRIA Lásd, szobámnak
Ablakát nem őrzi senki;
Ott világít: látod-e?
WESELENYI Bár magas és szédítő az,
Hő szerelmem szárnyat ad.
Bárha játsszam életemmel,
Én azon hozzád jutok.
MÁRIA (*szemérmes vonakodással*) Hisz lehetne onnan — épen
Egy kötél-hágcsót — — —
WESELENYI (*elragadtatással*) Imádott
Gyöngye minden asszonyoknak!
Drágább szived minden várnál,
Melyet férfi birni vágyott.
A legelső holdtalan
Éjszakán jelen leszek.⁴¹

A találkozó végén az elbúcsúzás is Gyöngyösit kifaragva történik. Wesselényi a *Murányi Vénus*ban nem tud elszakadni Máriától, s heves indulatait követve legszívesebben visszarohanna hozzá:

Hánszor tekintet vissza, míg őtet láthatja,
Vigyázó szeméit, óh, mint nem jártatja!
S mikor továbbmenvén ezt nem vigyázhatja,
Megkedvelt személyét, gondold, mint óhajtja.

S vissza akar térni, nem bírhat tüzével,
Azmint meg is indul fellobbant szívével,
Kéri Vadászi Pál, s inti beszédével:
Hogy ezt ne mívelje, s majd tartja kezével.

Tészen vala nagy kárt visszamenésével,
Máriának jutván szemben cselédével,

⁴¹ JÓKAI 1971, 703 [kiemelések az eredetiben].

Elárulta volna magát személyével,
Mely lett volna dolga hamar veszélyével. (2, 347–349.)⁴²

Jókai szintén hasonló helyzetben ábrázolja Wesselényit, aki az elköszönés után is csókolná Mária kezét. Ahogyan Gyöngyösinél Vadászi Pálnak, úgy Jókainál Borongónak kell visszarántania: Vadászi Pál racionális érveit Jókainál a Borongó hátán fejjel lefelé lógó, elvonszolt Wesselényi képe váltja fel.

WESSELÉNYI (*Borongó vállán állva, még egyszer visszahajol Mária kezét megcsókolni*)
Még egy csókot szép kezedre,
Még egy édes búcsucsókot.
BORONGÓ Szállj le már, mert majd ledoblak.
WESSELÉNYI Áldjon Isten annyiszor,
Hányszor gondolok reád.
(*Mária kezét csókolja*)
BORONGÓ (*dühbe jön, nyakába kapja Wesselényit lábainál fogva s elviszi erővel*)
Már elég volt, jer haza. (*elfut vele*)⁴³

A találkozót a történetben a murányi vár bevétele követi. Gyöngyösi a *Murányi Vénus*ban részletesen taglalja a várba feljutás nehézségeit: a történéseket a létra megtalálásától a sziklamászás megpróbáltatásain keresztül az isteni gondviselés segítségéig követhetjük nyomon.

De elég már, azkit, Wesselén, szenvedtél,
Az sok tövis után rózsát érdemlettél,
Készen van az létra, melyről kételkedtél,
Megadja az Isten, azmit reméltél.

⁴² GYÖNGYÖSI 1998, 83.

⁴³ JÓKAI 1971, 704 [kiemelések az eredetiben].

Mikor azért ilyenképpen fáradnának,
Az létrára hamar nem találhatnának,
S azon nem csak kiseded búval aggódnának,
S az kedves remények bús gondra jutnának. (3, 240–241.)⁴⁴

[...]

Másszák az kösziklát, sokan elesnek is,
Alkalmatlansága nagy az setétnek is,
Alig hogy nem juta ebben Ferencnek is,
Majd vége lett volna szép életének is.

Mert úgy csuszamodék az völgyek mélyére,
Hogy történik vala élte veszélyére,
De megkapák mégis jó szerencséjére,
Csak az Isten viselt gondot életére.

Érvén az lajtorját, kezdnek az hágáshoz,
Az szerencsétlenség itt is akadált hoz.
Ugyan sok tövisen jutsz, Ferenc, rózsádhoz,
Így jut az arany is az szép ragyagáshoz. (3, 293–295.)⁴⁵

Jókai ezzel szemben a tényleges várba jutásról egyáltalán nem számol be. Helyette annál többször idézi vissza, amint Wesselényi Borongó hátára állva mászik át a palánkon, hogy Széchy Máriával találkozhasson. A főhős várhódító mászása Jókainál tehát erre a motívumra fokozódik le. Mi több, a jelenetre való utalás a vígjáték fő csattanójává növi ki magát: amikor Borongó rádöbben, hogy nem az ő elképzelései szerint alakultak az események, s Széchy

⁴⁴ GyöNGYÖSI 1998, 117.

⁴⁵ Uo., 123–124.

Mária Wesselényi felesége lesz, újra és újra szomorúan ismételteti (a darab zárómondata is ez): „Az én hátam volt a lépcső!”⁴⁶

*

Jókai művét a Murány-történetek között tehát komikus hangvétele, a vígjáték műfaji jegyeinek alkalmazása teszi egyedivé. Jókai, miközben a Mednyánszky-történet „férfiás” Széchy Máriáját szerepelteti, azzal teremti meg művében a komikus hatást, hogy a történet 17. századi, Gyöngyösi-féle hagyományának elemeit figurázza ki. Hogy a dráma befogadói vevők voltak-e a komikus Murány-történetre, nem tudjuk. Jókai drámáját ugyanis valószínűsíthetően soha nem adták elő színpadon, csupán nyomtatásban jelent meg.⁴⁷ Ennek okát illetően természetesen csak találgathatunk. A történet népszerűségének mindenestre aligha áldozott még le, mert Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságának történetét a következő években-évtizedekben többször is színpadra is állították: Szigeti József 1863-as népszínművén kívül Dóczy Lajos 1885-ös történeti színművét (*Széchy Mária*) is a budapesti Nemzeti Színház mutatta be, és vidéki színpadokon is többször műsorra tűzték őket.⁴⁸ E későbbi darabok, amint az a korabeli recepcióból kitűnik, nagyszabásúbb törekvésekkel készülhettek, mint Jókai vígjátéka: Szigeti népszínműve egyúttal zenés-táncos darab volt, amelyhez Erkel Gyula írta a kísérőzenét, Dóczy Lajos pedig fajsúlyos, a történeti részletekre koncentráló drámát írt a történetből. A fenti elemzés nyomán (a Szigeti- és a Dóczy-darabbal szemben) Jókai *A murányi hölgye* alighanem sokkal inkább tartható az irodalmi-történelmi hagyománnyal történő szó-
rakoztató játéknak, semmint színházi babérokra törő alkotásnak.

⁴⁶ JÓKAI 1971, 720.

⁴⁷ Uo., 946.

⁴⁸ Ezekről lásd: VISZOTA 1892, 23–32.

VII. TÖRTÉNETI NŐALAK SZÜLETIK:
ACSÁDY IGNÁC SZÉCHY MÁRIA-ÉLETRAJZA

Míg a 19. század során Széchy Mária elsősorban irodalmi hősnőként volt ismert, a század végén a történetírás is érdeklődéssel fordult alakjához. Széchy Mária történeti szerepével szaktudósként Pauler Gyula foglalkozott elsőként a Wesselényi-összeesküvést vizsgáló kutatásaiban,¹ első életrajzírója pedig Acsády Ignác volt, aki 1885-ben megjelent Széchy Mária-életrajzában a teljesség igényével kívánta bemutatni hősnője életét egykorú, 17. századi források, legfőképp levéltári dokumentumok alapján. A nőalak irodalmi népszerűségére Acsády is reflektált, amikor 1885-ös könyvének előszavában az irodalmi alakhoz képest „a valóság Széchy Mária-jának” megjelenítését tűzte ki célul, vagyis szándékolta *történeti* kép megalkotására törekedett.² E fejezetben egyrészt az életrajz korabeli kontextusát és az Acsády által megrajzolt Széchy Mária-kép jellemzőit vizsgálom, arra a kérdésre fókuszálva, milyen viszony tételvezhető fel a 19. század utolsó évtizedeiben szaktudományá váló történetírás, valamint a korszak népszerű, női olvasóközönséget célzó irodalma között. Másrészt hosszabban foglalkozom a Kisfaludy Társaságnak a Széchy Mária-életrajz megjelenését megelőző években, 1882-ben és 1883-ban kiírt, történeti nőalakokról szóló pályázataival: Acsády Ignác Széchy Mária-életrajzában vizsgálata ugyanis fontos adalékokkal szolgál nemcsak a szépirodalom és a történetírás 19. század végi kapcsolatáról, de a szépirodalmi és történettudományos mező korabeli összefonódásairól is.

¹ PAULER 1876.

² ACSÁDY 1885, 5.

1. ACSÁDY IGNÁC ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

Acsády Ignác a századforduló korszakának történésze volt; a modern magyar történettudomány képviselői főként a gazdaság- és társadalomtörténet területén kifejtett tevékenységét tartják jelentősnek.³ Több összefoglaló történeti munka szerzőjeként és közreműködőjeként vált ismertté: részt vett a tízkötetes, 1894 és 1898 között megjelenő *Millenniumi történelem* néven ismert vállalkozásban, valamint önállóan jegyezte az 1903-ban és 1904-ben megjelenő *A magyar birodalom története* című kétkötetes szintézist. Legnagyobb hatást kiváltó munkájának alighanem utolsó műve tekinthető, az 1906-ban megjelent, a magyar jobbagyság történetéről írott könyv, amely a megjelenését követően viták kereszt-tüzébe került, szemlélete azonban a szocializmus korabeli történetírás számára könnyen adaptálhatónak bizonyult.⁴ Acsády a historiográfiai kutatások szerint az utolsó olyan történészgenerációhoz tartozott, akik még nem részesülhettek szakszerű történettudományi képzésben – munkássága a történetírás szaktudománnyá válásának időszakára esik, s nyilvánvalóan hozzá is járult annak folyamatához.⁵

Az 1885-ben megjelent Széchy Mária-életrajzot megelőzően, az 1880-as évek első felében Acsády elsősorban újságíróként, másodsorban szépművészként tevékenykedett: aktív munkatársa volt többek között a *Századunk* és a *Pesti Napló* című lapoknak; 1880-

³ GUNST 2000, 212; HORVÁTH 2004, 83.

⁴ Vö.: GUNST 1961, 209–235, 248–252.

⁵ Vö.: ROMSICS 2011, 109–110.

ban vígjátékot írt *Aranyországban* címmel, 1882-ben jelent meg a *Fridényi bankja* című regénye, amelyet 1883-ban a *Pénzházasság* című regény követett. A regények nem kapcsolódtak történelmi érdeklődéséhez: saját korában, a 19. század második felében játszódtak, s leginkább a kapitalista keretek között való pénzhez jutás módozatait állították középpontba.

Acsády monográfiusa, Gunst Péter a *Széchy Mária* című életrajzot úgy tartja számon, mint Acsády első nagyobb történelmi munkáját, amelynek témaválasztása „még az irodalom aktív műveléséből fakadó igen erős hatásokra mutat”.⁶ A *Széchy Mária* egy, a korabeli történész szakma intézményei által gondozott könyvsorozat részeként jelent meg. A Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága közös vállalkozásként indította útjára 1885-ben a Magyar Történelmi Életrajzok című könyvsorozatot; ennek egyik első darabja lett még az indulás évében Acsády Ignác munkája. Noha a Magyar Történelmi Társulat már megalakulásától, 1867-től kezdve úgy képzelte el tevékenységét, hogy ne csak a szaktudósokhoz, hanem az érdeklődő nagyközönséghez is szóljanak,⁷ Hites Sándor kutatásai szerint az 1880-as években újra napirendre került a szélesebb társadalmi elérés és támogatás kérdése.⁸

A vállaltan népszerűsítő jellegű életrajzi sorozat 1885-ös elindítása is a nagyobb társadalmi legitimáció elősegítése érdekében tett lépésként értelmezhető. A Magyar Történelmi Életrajzok ugyanis saját feladatértelmezése szerint a történettudomány eredményeinek szélesebb körű hozzáférhetőségét és terjesztését tűzte

⁶ GUNST 1961, 61.

⁷ A társulat egyik alapító tagja, Horváth Mihály az alakuló ülésén mondott beszédében is hangsúlyozta a nagyközönség történelmi érdeklődésének fontosságát: „Csak két feltétele alatt lehet virágzó állapotban a nemzet történelmi irodalma: ha ti. a kútfogyűjtemények gazdagok, a nemzeti élet minden ágazataira kiterjedők és – mi nem kevésbé lényeges –, ha a nagyközönségben érdekltség létezik azok iránt, és élénk a történelmi érzék. [...] Evégett a legszélesebb alapokra indítványozzuk fektetni társulatunkat, oly formán, miként három évtized előtt a természetvizsgálók társulata megalakult.” Idézi: ROMSICS 2011, 105.

⁸ HITES 2003, 250.

ki céljával, fogadtatása szerint pedig sikeresnek is bizonyult ebben. A *Budapesti Hírlap* 1884 októberében harangozta be a Magyar Történeti Életrajzok indulását: az első kiadványok előfizetésére a sorozat szerkesztője és a történelmi társulat titkára, Szilágyi Sándor biztatta az olvasókat. Előfizetési felhívásában sajnálattal állapítja meg, hogy noha a hazai történetírás a korábbi évtizedekben nagy lendületet vett, eredményei jórészt hozzáférhetetlenek és unalmasak az olvasók számára; indoklása szerint ezért „[m]ódról kellett gondolkodni, mely tetszetős alakba öntve, átszivárogtassa a hosszas fáradoalmak eredményét a nemzet fiai lelkébe”.⁹ A vállalat Szilágyi leírásában „az olvasni szerető művelt közönség” igényeit szolgálja ki, a sorozat egyes darabjai pedig ígérete szerint „élvezetes olvasmányt nyújtó, gondos földolgozásban”¹⁰ jelennek majd meg. A sorozat válogatott erényeinek ecsetelése során Szilágyi a történettudomány társadalmi hasznára is hivatkozik, amikor célként a hazaszeretet előmozdítását és az erkölcsi nevelést is megjelöli: „Könnyű s kellemes olvasmányt nyújtani az olvasó közönség kezeibe, hogy abból tanulja szeretni a hazát, hogy lelkesüljön az ősök magasztos példáin s undorodjék a bűn fertelmeitől: – ez célja a »Magyar Történeti Életrajzok« kiadásának.”¹¹

Már az előfizetési felhívás is nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a könyvsorozat kiadványaiban a szöveget illusztrációk fogják kísérni, mi több, a közölt életrajzok képanyaga Szilágyi jellemzésében a szöveggel egyenrangúként tűnik fel; megfogalmazása szerint az életrajzi sorozat „szép és jó történeti munkákat akar a közönség kezébe adni, melyekben egyforma súly lesz fektetve a jó szövegre és a szép képekre”.¹² Az illusztrációkkal történő népszerűsítés az 1880-as évekre jól bevált recept lehetett a hazai sajtóban és könyvkiadásban; már az 1850-es évektől kezdve tömegesen jelentek meg képes újságok, amelyek szintén az olvasóközönség

⁹ BH 1884. október 25., 2.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

szélesítését célozták.¹³ Az illusztrált történeti munkák azonban bizonyára az újdonság erejével hatottak: az életrajzi sorozat első füzetei mindenestre képanyaguk miatt váltották ki a legnagyobb lelkesedést a korabeli sajtóban.¹⁴ A képek jelentőségét nagymértékben növelhette az is, hogy nem pusztán a szövegekhez készült *illusztrációkról* volt szó, hanem a korábbi századokból származó hiteles, egykorú képek felkutatásáról és közléséről.¹⁵

*

Acsády Ignác Széchy Máriaja tehát a 19. század utolsó évtizedeinek hivatásosodó történettudományi diskurzusába érkezett, annak is a tudományos eredményeket népszerűsíteni vágyó részébe. Nem érdektelen azonban felhívni a figyelmet arra, hogy Acsády Ignác monográfiája női alakot választott főhőséül. A Magyar Történeti Életrajzok sorozatnak több évtizedes fennállása alatt, 1885 és 1920 között ötvennyolc kötete jelent meg, amelyek között mindössze nyolc női életrajzzal találkozhatunk. Feltűnő azonban, hogy a nyolc közül három női alak életrajza rögtön 1885-ben, tehát a sorozat indulásának évében látott napvilágot. Mi több, a so-

¹³ Vö.: RÉVÉSZ 2005; RADNAI 2022, 19–20.

¹⁴ Például: BSz 1985, 319; PN 1885. április 5., [oldalszám nélkül].

¹⁵ A célnak megfelelő régi képeket a sajtón keresztül is próbálták felkutatni; Acsády Ignác munkája számára is így tettek kísérletet 1884-ben Széchy Mária egykorú arcképének megszerzésére. A *Századokban* tették közzé azt a felhívást, amelyben hírt adtak a készülő Széchy Mária-életrajzról, s a (főúri) olvasók segítségét kérték Széchy Mária hiteles arcképének megtalálásában. „Tisztelettel kérjük [...] hazafias főurainkat, társulatunk tagjait s általában a magyar történelem barátait, hogy a ki Széchy Mária egykorú arcképe birtokában van, vagy hollétéről tudomással bír, erről a történelmi társulat titkárat mielőbb értesíteni szíveskedjék, hogy a tulajdonos beleegyezésével a képnek a hely színén való lemásolása iránt meg lehessen tenni a szükséges intézkedéseket.” (SZÁZADOK 1884, 471.) A felhívás sikertelen maradt, Acsády munkája a hiteles arckép nélkül jelent meg. Körülbelül két év múlva azonban mégiscsak meglett a korhű ábrázolás, amely azzal kavart port a sajtóban, hogy a nőről, aki (főként a költészeti alkotások nyomán) gyönyörű és vonzó teremtésként élt a köztudatban, hirtelen kiderült: „valójában” mégsem volt szép. (BH 1886. szeptember 28., 1–3.)

rozat női alakkal indult, Márki Sándor Anjou Mária királynőről (Nagy Lajos király lányáról) írott életrajzával, s még ugyanebben az évben jelent meg Acsády Ignác Széchy Máriáról, majd pedig Deák Farkas Forgách Zsuzsannáról írott életrajza.¹⁶ A negyedik női életrajz, amelyet Ipolyi Arnold írt Nyáry Krisztináról, szintén az első években, 1887-ben született.¹⁷ S noha e nők mind főúri származásúak voltak, mégis: Anjou Mária kivételével kevésbé töltöttek be központi szerepet Magyarország történelmében, mint a későbbi években immár jóval elszórtabban megjelenő női életrajzok hősei. Az 1890-es évektől kezdve ugyanis a nők közül kizárólag a történeti múlt legmagasabb rangú szereplőiről, királynők-ről és királynékról készült életrajz: Mária Teréziáról, a Jagellóházból származó Izabella királynéről, Mátyás király feleségéről, Beatrixról és II. Lajos feleségéről, Habsburg Máriáról.

A sorozat indulásához képest tehát a női életrajzok tekintetében profilváltás történt a későbbi évtizedekben. Ez feltételezésem szerint egyrészt általános trendet tükrözött: míg a 19. század második felében élénk társadalmi diskurzus zajlott a (középosztálybeli) női szerepek körül, addig e diskurzus a századforduló környékére elhalványulni látszott; ezzel párhuzamosan az addig kifejezetten divatos női történeti életrajzok is veszthettek népszerűségükből. Másrészt viszont konkrét, kézzel fogható oka is van annak, hogy a sorozat javarészt nőalakokkal, s *épp ezekkel* a nőalakokkal indult. A következőkben részletesen kibontom mind az általános, mind a konkrét kontextust – amelyek azonban össze is fonódnak egymással.

¹⁶ MÁRKI 1885; ACSÁDY 1885; DEÁK 1885.

¹⁷ IPOLYI 1887.

2. NŐALAKOK ÉS PÉLDAADÁS

A Történelmi Társulat 1880-as években megjelenő női életrajzai (elsősorban a Forgách Zsuzsannáról írott életrajz) kapcsán VADERNA Gábor utalt arra, hogy azok kapcsolódhattak a korabeli, női sorsok iránti általános társadalmi érdeklődéshez is.¹⁸ Az utóbbi évek 19. századra vonatkozó nőtörténeti kutatásaiból nemcsak az látszik kirajzolódni, hogy a század második felében nagymértékben megnőtt a nőírók száma, de az is, hogy a női olvasóközönség felfedezése és igényeinek kiszolgálása jelentős szempont lett az irodalmi piacon. Erről tanúskodik számos nőknek (sőt, többször nők által) szerkesztett lap és egyéb kiadvány, amelyek egy része legalábbis kifejezetten azzal a céllal született, hogy tanácsot szolgáltasson a korabeli középosztálybeli nőknek arról, hogyan lehetnek jó honleányok, vagyis hogyan szolgálhatják a nemzetet saját, női szerepkörükben.¹⁹ A jó honleányok képzésének egyik eszköze a példaadás volt. Ennek jegyében a magyar történelmi múlt nőalakjai fontos tényezővé váltak a tágas értett irodalmi diskurzusban: elbeszélte élettörténetük, a követendő „női erényeket” felvonultatva, példaként szolgálhatott a korabeli nők számára is.

A történelmi nőalakokat a 19. század második felében számos népszerűsítő cikksorozat és gyűjteményes kiadvány tette tárgyává: több más példa mellett ezek közé sorolható Nagy Ignác *Magyar hölgycsarnok* címen futó cikksorozata a *Hölgyfutár* 1851-es évfolyamában, a Kulini Nagy Benő és Sárváry Elek szerkesztésé-

¹⁸ VADERNA 2016, 80.

¹⁹ Erről lásd legfőképp: BOZSOKI 2020b.

ben megjelent *Magyar hölgyek életrajza* című kiadvány,²⁰ Zsilinszky Mihály összeállítás, a *Magyar hölgyek: Történelmi élet- és jellemrajzok* címmel 1871-ben megjelent munka,²¹ a *Kassa és vidéke* című lap cikksorozata 1878-ból, vagy a *Magyar hölgyek életrajzai* című 1886-os kiadvány Endrődi Sándor szerkesztésében.²²

A múltbeli magyar nők életrajzát tartalmazó kiadványok és cikksorozatok jórészt expliciten is egyértelművé teszik, hogy női közönségre számítanak, példaadó szándékkal. A Kulini Nagy és Sárváry által jegyzett kötet ajánlása „Hazánk hölgyeinek” szól, az előszóban pedig a szerzők hosszan részletezik, miképp állíthatók a történelmi nőportrék a nemzet szolgálatába:

Mi meg vagyunk győződve, hogy hazánk leányai, teljes örömmel olvasandják csekély munkánkat s egyegy szép jellemrajz olvasásán hasonnemű tettek elkövetésére buzduland föl ártatlan szivük, mert hiszen szép hölgyeink mindnyájan átérzik azt, hogy „Születni és szeretni / Magyar hölgynek kevés”. Mi hiszszük, hogy szép hölgyeink e történelmi igaz gyöngyszemeket fölfűzve, azokkal a drága hon oltárát ékitik föl [...].²³

Zsilinszky Mihály hasonló szólamokat hangoztat „Szarvas művelt hölgyeinek” ajánlott kötetének előszavában, amely szerint őt ezek a bizonyos hölgyek biztatták a könyv megírására:

Az ő lelkes felszólításuk birt arra, hogy az 1870-ki téli estéken többekkel együtt felolvasásokat tartsak; az ő ártalok kitűzött művelődési cél indított arra, hogy tárgyamat a hazai történelemből merítsem, s az ősanák küzdelmeit és erényeit mutassam fel előttük követendő példa gyanánt egyszerűen és hiven, úgy amint azokat történelmi ereklyéink fentartották. Főcélom az volt, hogy ne any-

²⁰ KULINI NAGY-SÁRVÁRY 1861.

²¹ ZSILINSZKY 1871.

²² ENDRŐDI 1886.

²³ KULINI NAGY-SÁRVÁRY 1861, XI-XII.

nyira az én előadásom, mint inkább a felmutatott jellemek tettei buzdítsák hallgatóimat a valódi erény és boldogság keresésére.²⁴

De Endrődi Sándor is kötelező jelleggel szögezi le előszavában, hogy célközönségét a nők képezik, valamint hogy a múlt hölgyeitől tanulniuk kell a jelen hölgyeinek:

Ime, egy könyv hölgyeink számára! Saját nemök kiválóbb alakjainak egy fényes csoportja [...]; nők, kiknek van szerepök, történetök; [...] Megannyi tünemény, felidézve a lezajlott múlt nagy temetőjéből s nem céltalanul, mert kik egykor átéreztek hivatásukat s a nemzeti ügynek, a szépnek, jónak, igaznak, a nemesebb ambícióknak szentelték napjaikat, kell, hogy szerepök lejátszása után is tündököljenek, hassanak és buzdítsanak.²⁵

²⁴ ZSILINSZKY 1871, 7.

²⁵ ENDRŐDI 1886, [oldalszám nélkül].

3. ACSÁDY IGNÁC SZÉCHY MÁRIA-KÉPE

A Történelmi Társulat 1880-as évekbeli női életrajzainak kontextusához a fent említett cikkek, kiadványok is hozzátartoznak, és előzményekként fontos szerepet játszanak. Ha Acsády Ignác *Széchy Máriájának* példáját vizsgáljuk: Széchy Mária az említett, történelmi nőalakokat összegyűjtő kiadványok és cikksorozatok mindegyikében szerepelt. Személye azonban példaadás helyett sokszor inkább *elretentő példaként* működött: Széchy Mária az életrajzok egy részében túlzottan kalandvágyó, szeszélyes, női szerepéből kitörni vágyó figuraként jelenik meg, azt üzenve a 19. századi hölgyeknek, hogy *így nem* viselkedhet egy erényes nő. Zsilinszky Mihály például, miután megalkotja a folyton-folyvást új kalandokat kereső, mindegyik házasságába beleunó, férjeit megcsaló nő képét, összegzésképp határozottan le is szögezi, hogy az önuralom és a lemondás erényét gyakorolni képtelen Széchy Mária semmiképp sem szolgálhat példaképpül:

nála hiányzott azon alap, melyen épül minden földi boldogság, t. i. az igazi szeretet, mely nemcsak örülni, hanem túrni is tanít; hiányzott az erkölcsi erő, mely az élv után sóvárgó szenvedély árját fékezni tudja, s önmegtagadásban mutatja a jellem szilárdságát. Szóval Széchy Mária, bár sok költő dicsőítette szerelmét, éppen nem volt azon nő, akit eszményképpül állíthatnánk fel.²⁶

Zsilinszky írása természetesen ezzel együtt is szolgált útmutatóval: a negatív példa segítségével teszi világossá, felfogása szerint milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie az „ideális nőnek”.

²⁶ ZSILINSZKY 1871, 95.

Acsády Széchy Mária-életrajza természetesen jóval fajsúlyosabb a hivatkozott kiadványokban megjelenő cikkekénél, hiszen munkája önmagában is könyvnyi terjedelmű, alapját pedig számtalan, részletesen feldolgozott levéltári forrás adja. A források feltárásából nyert adatok értelmezésén túl azonban Acsádynak szemmel láthatóan célja betekintést nyújtani Széchy Mária lelki világába is, még ha időnként reflektálnia is kell arra, hogy ehhez (értelemszerűen) nem tud forrásokat felhasználni:

[a] női szív rejtélyeit megoldani nehéz mindenkor, főleg ha e szív már régóta porrá változott s titkait harmadfél század homálya borítja. Széchy Mária házassága első idejéből nem maradt fenn semmi, ami szívvilágáról tájékoztatást adhatna.²⁷

Acsády tehát a női közönség számára készült népszerűsítő szövegekhez hasonlóan határozott kísérletet tesz arra is, hogy hősének lélektani motivációit, érzéseit, kedélyvilágát és gondolatait rekonstruálja.

S az ily módon megalkotott jellem, amint az szükségszerű is, szintén nem mentes az elfogultságtól. Noha Acsády könyvének bevezetőjében saját megfogalmazása szerint „előítélet és részrehajlás nélkül igyekszik a történelem, a valóság Széchy Máriájának életét és jellemét föltüntetni úgy, minőnek az egykorú hiteles adatokban mutatkozik”,²⁸ munkáján mégiscsak áttűnik egy, a források értelmezését is irányító meggyőződés, amely szerint Széchy Mária sokkal erkölcsösebb, tisztább és ártatlanabb nő lehetett, mint amilyennek sokan gondolták. Ez pedig szintén kapcsolatot teremt a korábbi életrajzok szövegeivel, mert egyértelműen polemizál az azokból kibontakozó, romlott és erkölcstelen Széchy Máriát bemutató képpel.

Acsády retorikája ennek megfelelően sok helyen vitázó, igazságtételre törekvő: hosszas eszmefuttatásokban cáfolja a Széchy Máriára rossz fényt vető egykorú és későbbi vélekedéseket egy-

²⁷ ACSÁDY 1885, 39.

²⁸ Uo., 6.

aránt, például, hogy hősnője megcsalta volna első férjét, vagy hogy kapcsolatban állt volna Wesselényi Ferencsel már a murányi vár foglалás előtt is. S noha az ő szövegének expliciten kifejtett példaadó funkciója nincs, bőven tartalmaz olyan részeket, amelyek saját korának normarendszere felől értelmezik pozitívan Széchy Mária tetteit. Az első férj haláláról írva például a 19. század női szerepideáljához illeszkedően mutatja be viselkedését:

Széchy Mária élete drámájának egyik felvonását rekeszti be a férj korai halála. A hősnő maga nagyon kevésbé zajos szerepet játszott e felvonásban. Jó hitves, gyöngéd anya volt s mint ilyen nem lépett ki igazi világból, a családi szentély csöndjéből.²⁹

De ugyanígy a férfi és női szerepkörök elkülönítésének 19. századi ideológiájával értelmezi (jóindulatúan) a második házasság kudarcát, amikor arról ír, hogy Széchy Máriát rossz férj mellé rendelte a sors, s pusztán ez volt az oka annak, hogy eltávolodott a női szerepétől:

Ez összeütközésre, küzdelemre vezetett, melyben Széchy Mária teljesen átváltozott; nem találva a szerelem boldogságát házi tűzhelyénél, kilépett az élet piaczára s ez időtől fogva neve gyakran előfordul nagy családi pörökben, politikai mozgalmakban épen úgy, mint a *chronique scandaleuse* zajt keltő eseményeiben.³⁰

Acsády műve tehát nem függetleníthető attól a tágabb társadalmi és kulturális diskurzustól, amely a 19. század második felében (elsősorban a középosztály köreiben) a női szerepek és viselkedésmin-ták körül zajlott, s amelynek keretét a nemzeti eszme gondolata adta. A Széchy Mária-életrajz nem példaadó funkcióval készült ugyan, és nem kifejezetten nők számára, Acsády műve mégis csatlakozik e korabeli népszerű női kiadványok hagyományához, s mintegy továbbfejleszti őket a professzionalizálódó történettudomány módszereivel.

²⁹ Uo., 55.

³⁰ Uo., 58.

4. NŐI ÉLET- ÉS JELLEMRAJZOK A KISFALUDY TÁRSASÁGBAN

A történeti nőalakok iránti érdeklődés ez idő tájt az irodalmi élet hivatalos köreiben is jól nyomon követhető. A Kisfaludy Társaság 1882. február 8-án jelentetett meg egy új pályázati kiírást: az ún. Lukács Krisztina-jutalomért nőalakok élet- és jellemrajzát megformáló pályaművek versenyezhetnek:

„Kívántatik egy, a hazai történelemben, társadalomban vagy irodalomban kitűnt nő élet- és jellemrajza szépprózában. Terjedelme lehet öt-tíz ív. Jutalma a Lukács Móricz által nevének, Birly Krisztinának, emlékére tett alapítványból 500 ft. Benyújtásának határideje: 1882. november 30-dika.”³¹

A Kisfaludy Társaság egykori elnöke, Lukács Móric feleségének emlékére létrehozott pályázatra mindösszesen két pályamű, egy Széchy Györgyné Homonnay Máriáról, valamint egy Szilágyi Erzsébetről szóló munka érkezett be, ám ezek nem mutatkoztak meggyőzőnek a bírálók (Szász Károly, Heinrich Gusztáv, Salamon Ferenc) számára, így a díjat nem adták ki.

A *Kisfaludy Társaság Évlapja*iban közzétett bírálói jelentés érdekessége, hogy a beérkezett két pályamunka bírálatával együtt részletesen kifejtik a Társaság elvárásait is a pályaművekkel kapcsolatban. Erre a jelentésben foglaltak szerint a Szilágyi Erzsébet-pályamunkának a pályázat céljára vonatkozó megjegyzései szolgáltattak apropót – vélhetően az e pályamű körül felmerü-

³¹ ÉVLAPOK 1882, 29.

lő kérdések miatt ítélték meg úgy, hogy a Lukács Krisztina-jutalom sikertelenségének oka „részben a pályázat félremagyarázása” volt. A szóban forgó pályamű szerzője ugyanis úgy vélekedett, hogy „a Kisfaludy-Társaság e pályakérdés kitűzésével nem valamely komolyabb történelmi, hanem inkább egy, a magyar nők számára írt könnyebb szépirodalmi olvasmányra célzott”.³² A pályázónak tehát, úgy tűnik, az a benyomása támadt a pályázati kiírásról, hogy az a fentiekben leírt, népszerű, nőknek szánt regényes történelmi életrajzok sorát akarta gyarapítani. A Kisfaludy Társaság bírálói rögtön sietnek is cáfolni a feltételezést: úgy érvelnek, hogy ők nem látják az ellentétet, amelyre a pályázó utalt („[n]em értjük, mily ellentétben álljon e szépen írott, művészien megalkotott munkával a »komoly történelmi olvasmány«?”);³³ majd külföldi példákat (Ferdinand Gregorovius német történész Lucrezia Borgiáról [1874] és Athénaisz bizánci császárnéről [1882] írott könyveit) is hoznak olyan, nőalakokat középpontba állító művekre, amelyek „a történelmi tudomány és a széppróza legmagasabb igényeinek egyaránt megfelelnek”.³⁴

A Kisfaludy Társaság jelentéséből egyértelműen kiderül, a Szilágyi Erzsébetről szóló pályamunka legfőbb hiányosságának azt tartják, hogy az nem áll eléggé szilárd történelmi alapon, sokkal inkább fikciós mű (ami nem is csoda, ha szerzője úgy értelmezte a pályázatot, hogy az „könnyebb szépirodalmi olvasmányt” kíván). A bizottság megállapítása szerint „[a]z egész dolgozat [...] fikció történelmi háttérrel, – egy-két történelmi adatot leszámítva, Szilágyi Erzsébet élete és jelleme az előttünk fekvő dolgozatban tisztán képzeleti alkotás, költészet”.³⁵ A bírálók magát a témaválasztást is kifogásolják, arra hivatkozva, hogy Szilágyi Erzsébet „teljesen árnyékszerű alak”,³⁶ akinek élete alig ismert a tör-

³² *Jelentés a Lukács Krisztina-jutalomra hirdetett pályázatról. Felolvastatott 1883. február 7-én, ÉVLAPOK 1883, 38.*

³³ Uo., 39.

³⁴ Uo., 40.

³⁵ Uo., 39.

³⁶ Uo., 41.

téneti forrásokból: „[a]zért eleve is czélt nem érhet az a szerző, ki dolgozata tárgyául a magyar múltnak oly alakját választja, *a kiről jóformán semmit sem tudunk*.”³⁷ A bírálati jelentés említ is néhány példát, akik viszont kiváló alapanyagnak bizonyulhatnak a „történeti alak” megképzéséhez, mert életük számos forrásból ismert: ilyenek például Mária királyné (II. Lajos felesége), Lorántffy Zsuzsanna, Báthory Zsófia (II. Rákóczi György felesége), Thurzó Erzsébet vagy Mária Terézia.

Mivel a Kisfaludy Társaság úgy határozott, hogy a sikertelen pályázatot újra kiírják, a tanulságokat levonva immár világosabban fogalmazzák meg a legfőbb elvárást, amely szerint nem fikciós, hanem történeti munkát kérnek: „a kitűzött feladat természeténél fogva, *történetet kíván, nem költészetet*.”³⁸

A Társaság tehát fontosnak tartotta egyértelművé tenni, hogy történeti feladványt tűztek ki, és nem érik be a szintizta fikcióval. Tették ezt bizonyára azért is, mert aligha vehették jó néven a „nőknek szánt könnyebb szépirodalmi olvasmány”-t említő feltételezést, amelyet a pályázat komolyságát kikezdő megjegyzésként is értelmezhettek. A történetiség hangsúlyozásával a Kisfaludy Társaságnak vélhetőleg az is fontos volt, hogy kifejezze elhatárolódását a női élettörténeteket regényesen és a nők számára praktikusán átformált érényekben bővelkedő életrajzok hagyományától.

A Kisfaludy Társaság bírálói megjegyzései önmagukban is érdemesek a figyelemre: a pályázat elbírálása során használt érvek ugyanis nem a társaság saját leleményei és igényei voltak, hanem egybecsengenek a korabeli (önállósuló) történetírás egyik markáns irányzatának, a Bényei Péter által művészi történetírásnak nevezett koncepciónak a kívánalmaival.³⁹ Az irányzat szoros kapcsolatot tételezett történetírás és szépirodalom között, s a 19. század során (legalábbis magyar kontextusban)⁴⁰ végig meghatározó maradt. Ahogy Hites Sándor fogalmaz: „[a] 19. században va-

³⁷ Uo., 40 [kiemelés az eredetiben].

³⁸ Uo., 40 [kiemelés az eredetiben].

³⁹ Részletesen lásd: BÉNYEI 2007, 47–69.

⁴⁰ Vö.: uo., 138.

lószerűleg azokat kell kivételnek tekintenünk, akik a művészet és a történetírás viszonyáról állást foglalva valamiként nem e kettő egységéről beszéltek.⁴¹ Példaként az 1850-es évekből Toldy Ferencet idézhetjük, akinek megfogalmazása szerint „a történetírás *tudomány*, és magasabb kifejlésében *művészet* egyszersmind”.⁴² Ezen elgondolás szerint a történetírás kétfázisú munka, amelynek első szakasza az anyaggyűjtés, második szakasza pedig a (művészi) történetbe rendezés: mindkettő egyformán fontos és szükségszerű lépés, s a történetírás csak a kettő egységéből jöhet létre. Hasonlóképp árulkodó és gyakran idézett szöveghelye a 19. század végi történetírói eszménynek Marczali Henrik történész 1896-ban megjelent cikke, amelyben a kor neves német történésze, Leopold von Ranke jellemzése kapcsán fejt ki, hogy a történeti hitelesség és a művészi feldolgozás egyaránt elmaradhatatlan kívánalma a történetírásnak:

az a két annyira különböző tulajdonság, melyet a történetírás egyaránt megkövetel: a pontos és hű analysisé és a művészeti alkotásé, csak magában Rankéban volt meg teljes harmóniában. Pedig mindegyik irány külön többé-kevésbé egyoldalúságra vezet és túltengésök vagy a történeti hitelességnek, vagy az előadás művészetének esik rovására.⁴³

Amikor tehát az elemzett bírálati jelentés a beérkezett Szilágyi Erzsébet-pályamű kapcsán arra hivatkozik, hogy a „szépen írott, művészi megalkotott munka” és a „komoly történelmi olvasmány” között nincs ellentét, akkor abban a fenti szempontok is megjelennek; valamint hasonló elgondolást fedezhetünk fel fő kifogásukban, amikor a pályamunkát „tisztán képzeleti alkotás”-nak titulálják, amelyből ily módon hiányzik a történeti hitelesség. E szerint az elgondolás szerint tehát a fikció a történelmi

⁴¹ HITES 2007, 47.

⁴² Idézi: Hites, uo.

⁴³ MARCZALI 1896, 59.

hitelesség ellen munkál, a művészi kifejezőmód viszont elengedhetetlen követelmény.

Történetírás és szépirodalom azonban szoros összetartozásuk mellett egyúttal el is különült egymástól már a 19. század során. Kövér György 19. századi magyar történészek önéletrajzait elemezve arra jut, hogy már azokban is kifejezésre jut a távolság a „történeti kutatás” és az „irodalmi munkálkodás” között: a történészek saját szakmai életútjukat vázolva határozottan elkülönítik egymástól irodalmi és történészi tevékenységüket. Kövér érvelése szerint már a Marczali-idézet is különböző tulajdonságokként utal az irodalmi és történészi jellemzőkre. Kövér összegzése szerint

[a] 19. századi történetírás tehát már megtette az első, ám döntő lépéseket az „ismeretelméleti törés” felé, amely éket vert a történettudomány és a hagyományos elbeszélés közé, ugyanakkor még vallotta a szoros összetartozást [...] inventio, dispositio és elocutio (azaz tényfeltárás, magyarázat és írás) között.⁴⁴

Amikor tehát a Társaság a bírálati jelentésben leszögezi, a pályázat „*történetet kíván, nem költészetet*”, abban egyúttal nyilvánvalóan megjelenik ez a fajta, a történetírás és a szépirodalom között tett markáns különbségtétel is.

*

A Lukács Krisztina-jutalmat 1883. február 7-én tüzték ki másodjára. Az új pályázatot már nagyobb lelkesedés övezte: összesen tizenegy pályamű érkezett be. A bírálóbizottság változatlanul Szász Károlyból, Heinrich Gusztávból és Salamon Ferencből állt: a díjat azonban újfent nem adták ki, mert a Társaság várakozásainak a tizenegy pályamű közül egy sem felelt meg maradéktalanul. A pályaművek elutasításának indokaként az egy évvel korábbi pályázat kívánalmait ismétlik meg: „egy sincs köztök, mely a *törté-*

⁴⁴ KÖVÉR 2014, 48.

neti hitelességet *művészi* compositióval és valóban *szépprózai* előadással annyira egyesítené, hogy a kitűzött díjat neki jó lelkiismerettel oda ítélni tudnók⁴⁵

A másodszorra kitűzött pályázat bírálati jelentését 1884. február 6-án mutatták be a Társaságnak. A jelentés a beérkezett pályaműveket két csoportba sorolja: az elsőbe a leggyengébb alkotások kerülnek, amelyek „lényeges fogyatkozásokban szenved”-nek és „általában csak a múlt évi dolgozatok szerény magaslátán maradnak”⁴⁶ A második csoportba sorolt négy szövegben azonban találnak erényeket a bírálók:

[m]inden tekintetben magasabban állnak a másik csoport művei, szám szerint négyen, melyek ha egészen mai alakjukban nem is, de némi javítás és átdolgozás után, irodalmi értékkel bírnak, ha nem ütik is meg teljesen Társaságunknak e pályázatnál kitűzött mértékét.⁴⁷

A négy magasabb színvonalúnak ítélt munka hősnői Anjou Mária királynő, Mária Terézia, Forgách Zsuzsanna és Széchy Mária voltak – az ezekre vonatkozó bírálatokat érdemes részletesebben is ismertetni.

Ebben a csoportban az Anjou Mária királynőről, Nagy Lajos lányáról szóló munka találtatik a legkiemelkedőbbnek: a bírálók ítélete szerint „alapos és önálló kutatásokon nyugvó, tudományos értékű monographia”,⁴⁸ amely azonban épp tudományos igénye miatt nem bír művészi értékkel („sokkal szárazabb történeti kutatás, semhogy igazi történeti *jellemkép* lehessen”).⁴⁹ A felhasznált források rendkívüli gazdagsága, az adatok bősége ugyanis a bírálók szerint azt eredményezi, hogy „sem a hős alakja és jel-

⁴⁵ *Pályázati jelentések: A Lukács Krisztina jutalomra kitűzött feladatok: Egy kitűnő magyar nő életrajza*, ÉVLAPOK 1885, 36–44, 37 [kiemelés az eredetiben].

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo., 40.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo. [kiemelés az eredetiben].

leme, sem a kornak képe nem domborodnak ki világosan a rengeteg anyagból: a sok fa miatt nem látjuk az erdőt⁵⁰. A Társaság összefoglaló véleménye szerint „Mária királynő [...] kitűnő történettudományi monographia, de sem jellemkép, sem korrajz, legkevésbé szép prózában”⁵¹.

A bírálati jelentés szerint épp ellenkező a helyzet a Mária Teréziáról szóló pályamunka esetében, amely az ítélet szerint egyes részleteiben ugyan kiváló jellem- és korrajzot nyújt, ám

annyira dilettáns (a szó jó értelmében) a történettudomány terén, annyira nem ismeri és nem használja föl a Mária Theresia életére és korára vonatkozó, különösen az utolsó évtizedben nagy számmal közzétett tudományos anyagot, hogy dolgozata, számos elszórt jelessége daczára sem tarthat igényt a jutalomra [...].⁵²

A következőként bírált, Forgách Zsuzsannáról szóló pályaművet úgy jellemzi a társaság, hogy az „a történeti jellemkép és a novella határán áll”, azonban mindkét műfajnak inkább a gyengéit veszi át, s nem az erősségeit. A bírálatból úgy tűnik, hogy a szóban forgó munka leginkább Forgách Zsuzsanna életének egy epizódjára koncentrál, még hozzá házasságtörésére és az azt követő perre. A bírálat kifogásolja a szerző hősnője iránt tanúsított túlzott elfogultságát is, vagyis azt a kifejezett célt, hogy Forgách Zsuzsanna házasságtörő tettet felmentse, és alakját tisztára mossa. A „kissé ruganyos erkölcsi elvek” alkalmazását a bírálat általánosságban nem kárhoztatja, azonban különbséget tesz e szemléletmód költészetbeli és történetírásbeli használata között: „a költőnek megengedhetni, de [...] a történetíró állásával és feladatával össze nem fér”.⁵³

A negyedik, a jobbak közé tartozónak ítélt pályamunka Széchy Máriáról szólt. A bírálók „[i]gen figyelemre méltó dolgo-

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo., 40–41.

⁵² Uo., 41.

⁵³ Uo., 43.

zat”-ként írják le, „mely sokoldalú és alapos kutatásokon alapszik”; azonban a Forgách Zsuzsanna-pályaműhöz hasonlóan itt is felmerül a kritika a szerző elfogultságával szemben: „a szerző annyira elfogult hőse mellett és egyes kútfők, főleg Kemény János ellen, hogy történetírói tárgyilagossága igen kétes színben tűnik föl. Dolgozata legkevesebbet sem veszített volna sem érdekességéből, sem értékéből, ha Máriát nem törekszik mindenképpen tiszta angyalnak feltüntetni.”⁵⁴ Emellett a bírálókat legfőképp a mű szerkezeti aránytalanságaira hívja fel a figyelmet, mondván, a szerző mellőzhette volna a munka elején Széchy Mária nagyszüleinek és szüleinek élet- és jellemrajzát, helyette pedig gondosabban kidolgozhatta volna Széchy Mária életének utolsó szakaszát, özvegyességét, mert az „nagyon el van hányva, zavaros és kuszált, s nem áll előadás tekintetében sem az előbbi fejezetek magaslatán”.⁵⁵ A bírálók úgy látják, a dolgozat írója egyszerűen kifutott az időből, emiatt hagy a végén elvarratlan szálakat, „de a munka egyéb részeiben is hiányzik az utolsó áttekintés és végleges revisio simító hatása”.⁵⁶ A bírálói jelentés mindezekon túl Széchy Mária világos jellemképét is hiányolja a dolgozathoz: úgy véli, a munka tartalmaz ugyan elszórt adatokat a hősnő jellemére nézve, ám ezek nem állnak össze egységes jellemképpé, a jellemzés töredékes marad.

*

Mivel a Kisfaludy Társaság pályázatai jelígesek voltak, a jelígeket feloldó és a szerzői neveket tartalmazó borítékokat pedig a nem díjazott pályamunkák esetében a Társaság szabályzata értelmében olvasatlanul elégették, a Társasághoz beérkezett legtöbb pályamű szerzősége ismeretlen. Van azonban példa arra is, hogy más módon mégiscsak fény derül a szerző kilétére: néhány eset-

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

ben ugyanis fennmaradtak arról tudósító dokumentumok, hogy a pályázó valami miatt visszakérte pályamunkáját. Az 1883-ban másodsorra kitűzött Lukács Krisztina-jutalom pályaművei között is találunk olyanokat, amelyeknek szerzője így módon, a Társaság MTA Kézirattárban őrzött fennmaradt iratai alapján azonosítható.⁵⁷ Így kiderül például, hogy a bírálók által a legjobbnak tartott, azonban túlságosan tudományosnak ítélt Anjou Máriáról szóló munka a történész Márki Sándor műve volt: a Társaság iratai között ugyanis megtaláljuk Márki Sándor Szilágyi Sándornak (a Magyar Történeti Életrajzok sorozat későbbi szerkesztőjének) címzett, 1884. március 4-én kelt levelét, amelyben az elutasítás miatt csalódott Márki előzetes tervekre hivatkozva Szilágyi segítségét kéri munkája publikálásában:

Nagyságos Uram!

Mangold Lajos barátom értesített, hogy Nagyságod hajlandó volna – a Századok-ban-e, vagy a Tört. Tárbán, – nem tudom, – kiadni „Mária királyné” című munkámat, melylyel a Kisfaludy-Társasághoz pályáztam. Ha (minek igen örülnék, mert a bírálat rideg hangja nagyon bántott) csakugyan így van a dolog, én részemről nagyon örvendenék, mert kísérletem nem veszne kárba. Örömet küldeném már most a kéziratot; de talán kényelmesebb volna, ha Nagyságod a Beöthy Zsolthoz beküldött tisztázatból ösmerné meg s közölné azt, mert a nálam levő kéziraton bajos elmentni. Mind a mellett, ha másként nem lehet, vagyis ha Beöthy Zsolt nem adná, vagy nem adhatná át annak teljesen sajtókész tisztázatát, – méltóztassék engem értesíteni postafordultával s én pár nap múlva elküldöm a kéziratot.

Fog-e tetszeni, nem tudom; én jobbnak tartom, mint Dósát, mert ez nem védőbeszéd, hanem nyugalmas előadású történe-

⁵⁷ A kéziratok gyűjtemény használatához nagy segítség az MTAK Kézirattár katalógusából elérhető lista a beérkezett pályaművekről, amely az egyes pályamunkák listázása mellett az egyéb iratokból elérhető, a szerzőség megállapítását segítő dokumentumokról is tudósít: MÁZI 2006.

lem; de bármilyen sorsa, én ezúttal is köszönöm Nagyságodnak írártam tanusított jóakarata s lekötelező figyelmét.

Kiváló tisztelettel

Márki Sándor⁵⁸

A levél végén pedig Szilágyi Sándor autográf megjegyzése is olvasható, amely arról is tudósít, hogy kivette a kéziratot – vélhetőleg a publikációra való előkészítés céljából.

Szemponctunkból azonban még nagyobb jelentőséggel bír, hogy a Széchy Máriáról szóló pályamunka szerzője hasonló módon leplezte le önmagát: nem más volt, mint Acsády Ignác. A Kisfaludy Társaság iratai között ugyanis a következő átvételi elismervény is szerepel:

Elismervény

Ezennel elismerem, hogy az 1883 évi pályázatra beküldött „Egy magyar hölgy élete és jelleme” című Lukács Krisztina jelíggel ellátott 6 számú pályamunkát a t. Kisfaludy-Társaságtól a visszaszolgáltatás kötelezettsége mellett átvettem.

Budapest 1884 febr. 29.

Acsády Ignác hirlapíró, Budapest Kuria utca 3.⁵⁹

Noha ebben az esetben nincs szó konkrét publikálási tervekről (lévén ez pusztán formális dokumentum, nem magánlevél), a Széchy Mária-életrajz 1885-ös megjelenése nyomán tudhatjuk, hogy Acsády is ilyen céllal kérhette vissza pályaművét. Mivel pedig a visszaszolgáltatási kötelezettségnek mind Márki, mind Acsády Ignác eleget tett, az MTA Kézirattárban mindkettejük munkája megtalálható és jelenleg is olvasható a Kisfaludy Társaság pályamunkáit őrző dobozokban.⁶⁰ A kéziratos pályamunkák tanulmányozása alapján pedig bizonyosságot nyer, hogy Márki

⁵⁸ A Kisfaludy Társaság iratai, MTAK Kézirattár, Ms 5742 – 299/1884.

⁵⁹ A Kisfaludy Társaság iratai, MTAK Kézirattár, Ms 5742 – 298/1884.

⁶⁰ A Kisfaludy Társasághoz benyújtott pályaművek, 1838–1940, MTAK Kézirattár, 37. doboz/köteg. Márkié a 2., Acsádyé a 6. számú pályamunka.

Sándor és Acsády Ignác a Magyar Történeti Életrajzok sorozatban 1885-ben megjelent életrajzi munkái eredetileg a Kisfaludy Társaság pályázata számára kidolgozott pályaművek voltak. A pályázatra leadott első kéziratot változat természetesen mindkettőjük esetében átesett kisebb-nagyobb átdolgozáson – lényegükben azonban ugyanazokról a szövegekről van szó.

Amint arról fentebb szó esett, a Magyar Történeti Életrajzok indulásának évében három női életrajzot jelentetett meg: Anjou Máriaét, Széchy Máriaét és Forgách Zsuzsannaét. A Kisfaludy Társaság pályázatára beérkezett, Forgách Zsuzsanna életét tárgyaló *Boldogok a törvény ellen. Élet és korrajz 1580-tól 1632-ig* címet viselő pályamunkához⁶¹ nem kapcsolódik ugyan a Társaság iratai között olyan dokumentum, amelyben a pályamunka szerzője egyértelműen azonosítaná magát, Márki Sándor és Acsády Ignác esete nyomán azonban már jogosan élhetünk a gyanúperrel. A főként Forgách Zsuzsanna házasságát és válását tárgyaló kéziratot pályamunka, valamint az 1885-ben megjelenő, Deák Farkas történész által jegyzett életrajz összevetésével pedig könnyen bizonyítható, hogy a gyanú nem alaptalan: a kézirat és a megjelent Forgách Zsuzsanna-életrajz szintén csupán részleteiben mutat különbségeket, szerzőjük nyilvánvalóan megegyezik. Deák Farkas is megmérgette tehát magát a Kisfaludy Társaságnál, s pályamunkája képezte az alapját a Magyar Történeti Életrajzokban megjelent Forgách Zsuzsanna-portréjának.⁶²

⁶¹ A Kisfaludy Társasághoz benyújtott pályaművek, 1838–1940, MTAK Kéziratár, 37. doboz/köteg, 11. számú pályamunka.

⁶² További érdekesség, hogy Forgách Zsuzsannáról Petelei István közölt folytatásos regényt 1887-ben a *Kolozsvár* című napilapban *Egy asszonyért* címmel, amelynek forrásaként Török Zsuzsa Deák Farkas történeti munkáját azonosította. Török kutatásai arra is fényt derítettek, hogy eredetileg a Petelei-regény is a Kisfaludy Társaság egyik pályázatára készült (ráadásul ugyancsak a Lukács Krisztina-jutalomért versenyzett, annak egy következő, 1886-os pályázati kiírásán), amelyre nagyobb terjedelmű magyar történeti novellákat vagy rövidebb terjedelmű történeti regényeket vártak. A pályázókkal a bírálók azonban ebben az esetben sem voltak elégedettek, a pályadíjat nem adták ki; Petelei István ezt követően publikálta regényét a *Kolozsvár* lapjain. PETELEI 2005, 9–11.

A három életrajz nyomtatásban megjelent változata különböző mértékű eltéréseket tartalmaz a kézirat verzióhoz képest. Míg Márki Sándor és Deák Farkas szövege lényegében nem mutat átdolgozást,⁶³ addig Acsády Ignác szemmel láthatóan komolyan vette a Kisfaludy Társaság bírálóinak javaslatait, s okult belőlük. A Széchy Mária-életrajz jelentős szerkezeti változtatásokon esett át: a megjelent könyv a kézirathoz képest sokkal rövidebben tárgyalja a Széchy-nagyszülők és -szülők életét, és sor került a Társaság által összecsapottnak ítélt utolsó fejezet jelentős mértékű átdolgozására is. Ugyanakkor a szerkezet átalakításán túl nem a Társaság ízlése szerint járt el: Széchy Mária iránt tanúsított elfogultsága változatlan maradt a megjelent munkában is; úgy tűnik, továbbra is fontos célnak tartotta, hogy nem makulátlan hírnevű hősnőjét jobb színben tüntesse fel.

*

Mindhárom női életrajz tehát, amely a Magyar Történelmi Életrajzok sorozat első évében, 1885-ben látott napvilágot, eredetileg a Kisfaludy Társaság pályázatára készült. A három pályamunkában, amint azt fentebb részleteztük, a Társaság látott ugyan eredményeket, ám összességében mégis sikerületlennek ítélte őket; az elutasított pályaműveket azonban a történettudományi közeg jó érzékkel hasznosította újra. A Magyar Történelmi Társulat ki-

⁶³ Deák Farkas életrajza nyomtatásban kiegészült egy rövid bevezetéssel, amelyben leírja, miként bukkant a szklabiniai és a kisselmeci levéltárakban azokra az iratokra, amelyek munkája alapját képezték. Ezt leszámítva a megjelent könyv szövege és szerkezete azonos a kéziratéval, csupán a sajtó alá rendezésnél szükséges szerkesztői beavatkozás nyomai azonosíthatók: stilisztikai javítások, a kézirat hibáinak korrigálása, néhány további lábjegyzet beszúrása. Márki Sándor esetében is hasonló a helyzet: az ő könyvébe semmilyen új szövegrész nem került, a szerkezet pedig csak annyiban módosult, hogy a kézirat több egyenrangú fejezetét a könyvben fő- és alfejezetekre osztották. A legtöbb javítás Márkinál is stilisztikai természetű, illetve a szöveg könnyebb olvashatóságára irányuló szerkesztői törekvés felfedezhető a kor- vagy hangulatfestő szépirodalmi idézetek ritkításában is.

adásában megjelenő új sorozathoz 1885-ben egyértelműen ezek a női életrajzok jelentették a kiindulópontot; de azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy egyesesen a pályázat nyomán már meglévő munkák adták az ötletet a sorozat elindításához.

A pályamunkák és az életrajzi sorozat összefonódásának esete érdekes tanulságokkal szolgál szépirodalom és történetírás 19. század végi viszonyáról is. A fentebb ismertetett történetből kirajzolódik az a Kövér György által is leírt kettősség, miszerint a 19. század utolsó évtizedeiben a szépirodalom és a történetírás egyszerre van egymástól távol, ugyanakkor egymáshoz mégiscsak közel: az irodalmi társaság történeti pályázatot ír ki, de a kiírást a pályázók szépirodalmiként értik; normákként a történetírás kívánalmait várják el, azokhoz azonban szorosan hozzátartozik a művészi, irodalmi stílus; a pályázaton részt vevő munkákkal vagy az a baj, hogy túlságosan történetiek, vagy az, hogy túlságosan irodalmiak; végül pedig az irodalmárok történeti pályázatán nem díjazott munkák a történészek könyvsorozatában jelennek meg.

Ez a sajátosan ingadozó viszonyrendszer tükröződik az életrajzokban is. Acsády Széchy Máriaja esetében például abban, ahogyan egyrészt elkülöníti munkája elején az irodalmi alakként megjelenő Széchy Máriaat „a valóság Széchy Máriajától”, vagy ahogyan hősnőjének szépségét firtatva Gyöngyösi jellemzését nem tartja relevánsnak, mert „költői munkából való, melynek hősnője természetesen más mint szép nem lehet”;⁶⁴ másrészt viszont ugyanezt a költői munkát bármiféle módszertani aggály nélkül használja fel történeti forrásként, amikor Gyöngyösit hiteles tanúnak kinevezve szinte egy az egyben a *Murányi Vénus* alapján vázolja a murányi várfoglalás történetét.⁶⁵

⁶⁴ ACSÁDY 1885, 41.

⁶⁵ Gyöngyösiről Acsády a következőképp ír: „1664-ben kinyomatott Márssal társalkodó murányi Venusa, mint történelmi kútfő is nevezetes. Gyöngyösi évek során át előbb Wesselényi s ennek elhunytával Széchy Mária környezetében élt s mindkettőnek bizalmas embere volt, ki százszor hallhatta tőlök a kaland legcsekélyebb részleteit, ismerte az összes mellékszereplőket, a helyiségeket s általában nem is annyira költői, mint történeti munkát akart írni [...]” Uo., 93.

Széchy Mária személyét tehát változatos módokon használták fel a 19. század második felében: alakja nemcsak a szépirodalomban, de a nőknek szóló és erényes honleányi életre buzdító népszerű kiadványokban is rendre megjelent, majd a professzionalizálódó történettudomány is megalkotta a maga Széchy Máriáját. Esete azt példázza, hogy a múlt nőalakjainak élettörténete sokféle cél betöltésére volt alkalmas egy olyan időszakban, amelyben a szépirodalom, a nőknek szánt didaktikus irodalom és a szakszerű történettudomány közötti átjárás problémamentesebb volt, mint napjainkban. Acsády Ignác pedig voltaképpen sikeresen konvertálta az „irodalmi” nőalakot „történetire”: a 17. századi főúri asszony élete és a murányi kaland a 20. századra többé-kevésbé kikerült a szépirodalmi fősodor témái közül. Széchy Mária a 19. század végén irodalmiból történeti alakká vált – még ha úgy is alakult, hogy ez a folyamat egy irodalmi társaság hathatós segítségével ment végbe.

UTÓSZÓ

Jelen könyv a magyar irodalom egyik népszerű, gyakran feldolgozott tárgyát, az 1644-es murányi várfoglalás szerelemmel átszőtt történetét vizsgálta a 17. és a 19. század közötti időszakban. Széchy Mária és Wesselényi Ferenc házasságának története a tárgyalt bő két évszázadban alkalmat adott a szerelem és vitéség ovidiusi párhuzamának újra- és újraértelmezésére: könyvem fejezetei ezt a folyamatot követték végig, az egyes Murány-történetek kapcsán különböző szempontokat előtérbe állítva.

A kötet kiinduló kérdésfelvetése az volt, miképp értelmeznek át a 19. századi szerzők egy a kora újkorban népszerű történetet, hogyan alakítják át a Gyöngyösi-féle költészeti hagyományt. A kutatás során átfogó eredményként azonban épp az volt a legfontosabb felismerés, hogy ez a kérdés ilyen formában hibás, de legalábbis kiegészítésekre, árnyalásra szorul. Az eredeti problémafelvetés ugyanis szoros értelemben vett irodalomtörténeti belügyként kezelte tárgyát: adott egy történet, amelynek első, népszerűvé váló irodalmi feldolgozása a 17. század második felében keletkezett, majd ezt a történetet figyelemre méltóan sok kanonikus státuszú 19. századi szerző írja újra – vajon miért fordulnak ehhez a témához, miért válik fontossá az irodalmi előd, Gyöngyösi alakja? Nos, voltaképp nem vált fontossá. Legfőbb átfogó tanulságként ugyanis az adódott, hogy a 19. század alapvetően *nem* a *Murányi Vénust* értelmezi újra; a 19. századi újraírások tétje *nem* a Gyöngyösi-féle költészeti hagyomány átalakítása. Gyöngyösi a 18. század során roppant népszerű szerző volt, ám a 19. század elejére kifejezetten divatjamúlttá vált, s Széchy Mária és Wesselényi

Ferenc házasságának története aligha indult volna új diadalútra a 19. században pusztán a *Murányi Vénus* miatt. A 19. századi újralfedezéshez nem Gyöngyösin, hanem a Habsburg birodalmi nacionalizmus törekvésein keresztül vezetett az út. A murányi történet azért kapott új lendületet, mert a birodalmi múlt egyik nevezetes, könnyen regényesíthető történelmi epizódja volt, amely más hasonló történetekkel karöltve alkalmasnak látszott az osztrák birodalom különböző népcsoportjainak eszmei összekovácsolására. Az új változatot, a német nyelvű Murány-novellát jegyző Mednyánszky Alajos tehát meghatározott ideológiai céllal, Gyöngyösitől teljesen függetlenül hozta létre a történet új hagyományát, amely azonban sajátos módon simul bele a 19. századi magyar irodalmi közegbe – a felületesebb szemlélő számára a *Murányi Vénus* folytonos hagyományaként láttatva önmagát. A 19. századi Murány-történetek ugyanis a Mednyánszky-féle változaton, a Széchy Máriát főszerepbe emelő és „férfias” nőalakként ábrázoló történeten alapulnak, s legtöbbjüknek nincs kapcsolata a Gyöngyösi-művel. A 19. századi szerzők közül mindössze azok veszik figyelembe a *Murányi Vénust*, akikről egyéb műveik ismeretében is tudható, hogy specifikus érdeklődést tanúsítottak a kora újkori irodalmi hagyomány iránt: Arany János és Jókai Mór. Az ő esetükben is azonban inkább csak arról van szó, hogy történeti érdekességként használják fel a Gyöngyösi-mű elemeit, miközben kiindulópontjuk a Mednyánszky-történet.

A könyv egyik legfontosabb következtetése tehát az, hogy ami első látásra folytonos magyar irodalmi hagyománynak tűnik – Gyöngyösi *Murányi Vénus*ától a 19. századi irodalom Murány-történeteig –, az valójában számos kitérővel tarkított út, amelyet az irodalmi szövegek hagyományozódási mechanizmusain túl jelentős mértékben befolyásolnak történelmi-ideológiai tényezők is. Általános irodalomtörténeti tanulságként az adódik tehát a könyv eredményeiből, hogy a nagyobb ívű, több korszakot érintő elemzések esetében érdemes lehet felülvizsgálni azokat a narratíváinkat, amelyek egyenes ági irodalmi hagyományozódást feltételeznek egy-egy témát, motívumot, műfajt stb. illetően – egy-

egy adott jelenség szinkrón metszetben, „elsődleges kontextusai” közepette történő tanulmányozásából valószínűleg más belátások adódnak. Ezzel összefüggésben pedig egy konkrétabb tanulás is kirajzolódik, ami már kifejezetten a 19. századdal foglalkozó magyar irodalomtörténeti kutatásokat érinti: méghozzá az, hogy a korszak magyar irodalmáról aligha kaphatunk teljes képet az osztrák államhatalom kötelékében keletkezett, a birodalmi nacionalizmus terjesztésére készült századeleji kiadványok vizsgálata nélkül.

A könyv Gyöngyösi *Murányi Vénusától* kezdve a 19. századi irodalmi Murány-feldolgozások elemzésén át Acsády Ignác 1885-ben megjelent történeti Széchy Mária-életrajzáig követte nyomon a tárgyat. Ezzel egyúttal azt is érzékeltetni kívántam, hogy megítélésom szerint a 19. század végén, Széchy Mária irodalmi nőalakból történeti nőalakká válásával többé-kevésbé véget ért az az időszak, amelyben a Murány-történet önmagán túlmutató jelentőséggel bírt. A 19. századi népszerűség okát kutatásaim eredményei alapján jórészt abban látom, hogy Széchy Mária alakján keresztül a történet alkalmasnak mutatkozott arra, hogy aktualizálhatóvá váljon a korszakot foglalkoztató társadalmi kérdések mentén, legfőképp a női szerepek körül kialakuló diskurzushoz kapcsolódva. Ez a legmarkánsabban Petőfi *Szécsi Máriája* kapcsán vált láthatóvá, amelynek értelmezéstörténetében Széchy Mária fiktív alakja szorosan összekapcsolódott Szendrey Júlia valós alakjával: mindkettejük esetében a társadalmi nemi határok áthágása, a „nőiként” megbélyegzett szerepből való kilépési kísérletek merültek fel központi kérdésekként. A népszerű Murány-történet több évszázadon keresztül való végigkövetéséből tehát társadalomtörténeti tanulságok is következnek az irodalomtörténetiek mellett. Vizsgálódásaim azt mutatják, a 19. század végő soron (és most szükségszerűen általánosítva) arra használta fel Széchy Mária alakját és a Murány-történetet, hogy alátámassza a korszak domináns ideológiai elképzelését, amely szerint a nő és a férfi különböző szerepekre rendeltettek a világban, s a nő „neki elrendelt” helye szűk családi körében, a nyilvánosságtól távol

van. Mindeközben azonban – számomra legalábbis így tűnik – a 19. század Murány-történeteiben tükröződik az a másik aspektus is, amely ezt a nézetet némileg zavarba ejtő módon egészíti ki a korszak egyéb forrásaiban, alkotásaiban is: hogy a nemiszerep-áthágó nő egyúttal azonban mégiscsak izgalmas, csodálatra méltó és rendkívüli alak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- A RÁDAY-CSALÁD LEVELEZÉSE** *A Ráday-család levelezése.* 2016–2024.
Hozzáférés: 2024. 02. 20. doi: 10.5484/A_Radai-csalad_levelezese
- ARANY-TOMPA 2018** ARANY János és TOMPA Mihály. *Levelezése (1847–1868).* Szerkesztette KICZENKO Judit. Budapest: Ráció, 2018.
- ARANY-TOMPA-GARAY 1847** *Költői pályaművek, melyeket MDCCCXLVII-ben koszorúzott és kitüntetett a' Kisfaludy-Társaság.* (ARANY János. Toldi, TOMPA Mihály. Szuhay Mátyás, GARAY János. Bosnyák Zsófia.) Pest: Eggenberger és Fia, 1847.
- AJM 2019** ARANY János. *Elbeszélő költemények.* Szerkesztette TÖRÖK Zsuzsa. Arany János munkái. Budapest: Universitas–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019.
- AJÖM II** ARANY János. *Az elveszett alkotmány, Toldi, Toldi estéje.* Arany János összes művei 2. Szerkesztette VOINOVICH Géza. Budapest: Akadémiai, 1951.
- AJÖM VI** ARANY János. *Zsengék, töredékek, rögtönzések.* Szerkesztette VOINOVICH Géza. Arany János összes művei 6. Budapest: Akadémiai, 1952.
- AJÖM XI** ARANY János. *Prózai művek 2, 1860–1882.* Szerkesztette NÉMETH G. Béla. Arany János összes művei 11. Budapest: Akadémiai, 1968.

- AJÖM XV** ARANY János. *Levelezése 1., 1828–1851.* Szerkesztette SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István. Arany János összes művei 15. Budapest: Akadémiai, 1975.
- AJÖM XVI** ARANY János. *Levelezése 2., 1852–1856.* Szerkesztette SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István. Arany János összes művei 16. Budapest: Akadémiai, 1982.
- ARCHIV 1817** *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst.* Achter Jahrgang. Wien: Härter, 1817.
- ARCHIV 1821** *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst.* Zwölfter Jahrgang. Wien: Härter, 1821.
- AURORA 1835** *Aurora: Hazai Almanach.* Pest, 1835.
- BAJZA 1862** BAJZA József. „Mednyánszky regéi magyarul”. In BAJZA József. *Összegyűjtött munkái.* 3. kötet. Szerkesztette TOLDY Ferenc, Pest: Heckenast Gusztáv, 1862.
- BALASSI 2004** BALASSI Bálint. *Összes művei.* Szerkesztette KŐSZEGHY Péter. Budapest: Osiris, 2004.
- BAYER 1887** BAYER József. *A nemzeti játékszín története,* I. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1887.
- BEREGNYEI 2007** *Jámbor Pál emlékalbum.* Szerkesztette BEREGNYEI Miklós. Paks: Jámbor Pál Társaság, 2007.
- BOD 1982** BOD Péter. *Magyar Athenas.* Szerkesztette TORDA István. Budapest: Magvető, 1982.
- BH 1884** *Budapesti Hírlap.* Budapest, 1884.
- BH 1886** *Budapesti Hírlap.* Budapest, 1886.

- BSz 1885** *Budapesti Szemle*. Szerkeszti GYULAI Pál. Budapest: Franklin-Társulat, 1885.
- CALDERÓN 1817** CALDERÓN, de la Barca. „Bruchstücke aus dem noch ungedruckten Trauerspiele: Zenobia, von Calderon de la Barca, aus dem Spanischen”. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 8 (1817): 221–224.
- COLLIN 1808** COLLIN, Joseph Heinrich von. *Bianca della Porta: Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen*. Berlin: Johann Friedrich Unger, 1808.
- CZOBOR 1996** CZOBOR Mihály (?). *Theagenes és Chariclia*. Szerkesztette KŐSZEGHY Péter. Régi magyar költők tára, XVI. századbeli magyar költők művei 10. Budapest: Akadémiai–Balassi, 1996.
- CsÁKY 1992** CsÁKY István. *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája (1664–1674)*. Szerkesztette HARGITTAY Emil. Budapest: Argumentum, 1992.
- DEÁK 1885** DEÁK Farkas. *Forgách Zsuzsanna: 1582–1632*. Magyar történeti életrajzok. Budapest: Méhner, 1885.
- ENDRŐDI 1886** ENDRŐDI Sándor, szerk. *Magyar hölgyek életrajzai*. Pozsony–Budapest: Stampfel Károly, 1886.
- ÉLETKÉPEK 1846** *Életképek*. Szerkeszti és kiadja FRANKENBURG Adolf. Pest: Landerer és Heckenast, 1846.
- ÉVLAPOK 1849** *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai 7., 1845–1846*. Budapest: Edelmann, Eggenberger és fia, Emich, Geibel, Hartleben, Kilián Gy., Kilián és Weber, Magyar, Müller Adolf, M. Gyula, Schröpfer, 1849.
- ÉVLAPOK 1868** *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai: Új Folyam 1., 1860–1863*. Pest: Emich Gusztáv, 1868.

- ÉVLAPOK 1882** *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai: Új folyam 17., 1881–82.* Budapest: Franklin-Társulat, 1882.
- ÉVLAPOK 1883** *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai: Új folyam 18., 1882–83,* Budapest: Franklin-Társulat, 1883.
- ÉVLAPOK 1885** *A Kisfaludy-Társaság Évlapjai: Új folyam 19., 1883–84,* Budapest: Franklin-Társulat, 1885.
- FALUDI 1991** FALUDI Ferenc. „Udvari ember”. In FALUDI Ferenc. *Prózai művei*, I. Szerkesztette VÖRÖS Imre és URAY Piroska. Régi magyar prózai emlékek. Budapest: Akadémiai, 1991, 297–464.
- GVADÁNYI 1978** GVADÁNYI József. *Egy falusi nótáriusnak budai utazása.* Tevan amatőr könyvek 1913–1943. Budapest: Magvető, 1978.
- GYÖNGYÖSI 1664** GYÖNGYÖSI István. *Márssal társalkodó Murányi Vénus.* Kassa: 1664.
- GYÖNGYÖSI 1702** GYÖNGYÖSI István. *Márssal társalkodó Murányi Vénus.* Kolozsvár: 1702².
- GYÖNGYÖSI 1796** *Gyöngyösi Istvánnak költeményes maradványai, melyeket egyeszedett és a legrégibb nyomtatványok és kézírások szerint hibáiból kimentett Dugonics András, 1–2.,* Pozsony–Pest: Fűskúti Landerer Mihály költségevel és bötüivel, 1796.
- GYÖNGYÖSI 1905** GYÖNGYÖSI István. *Munkái.* Szerkesztette BADICS Ferenc. Magyar remekírók 3. Budapest: Franklin-Társulat, 1905.
- GYÖNGYÖSI 1909** GYÖNGYÖSI István. *Márssal társalkodó Murányi Venus.* Szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta BADICS Ferenc. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1909.

- GYÖNGYÖSI 1914** GYÖNGYÖSI István. *Összes költeményei* 1. Szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta BADICS Ferenc. Régi magyar költők tára, XVII. századbeli magyar költők művei. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1914.
- GYÖNGYÖSI 1998** GYÖNGYÖSI István. *Márssal társolkodó Murányi Vénus*. Szerkesztette JANKOVICS József és NYERGES Judit, a kísérőtanulmányt írta JANKOVICS József. Régi magyar könyvtár, Források 8. Budapest: Balassi, 1998.
- GYÖNGYÖSI 1999** GYÖNGYÖSI István. *Porából megéledett Főnix avagy Kemény János emlékezete*. Szerkesztette JANKOVICS József és NYERGES Judit, a kísérőtanulmányt írta JANKOVICS József. Régi magyar könyvtár, Források 10. Budapest: Balassi, 1999.
- GYÖNGYÖSI 2005** GYÖNGYÖSI István. Új életre hozott Chariclia. Szerkesztette JANKOVICS József és NYERGES Judit, a kísérőtanulmányt írta JANKOVICS József. Budapest: Balassi, 2005.
- GYÖNGYÖSI 2017** GYÖNGYÖSI István. *Levelei és iratai*. Szerkesztette JANKOVICS József, NYERGES Judit, TUSOR Péter, a kísérőtanulmányt írta JANKOVICS József. Régi magyar könyvtár, Források 15. Budapest: Balassi, 2017.
- GYULAI 1863** Gy. P. „Nemzeti Színház, (Oct. 16-kán), Szécsi Mária vagy Murányvár ostroma.” *Koszorú*, 1863. október 25., 17. szám, 404–405.
- GYULAI 1908** GYULAI Pál. „Írónőink”. In GYULAI Pál. *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908, 272–307.
- IPOLYI 1887** IPOLYI Arnold. *Nyáry Krisztina: 1604–1641*. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest: Méhner, 1887.

- JÓKAI 1969** JÓKAI Mór. *A magyar nemzet története regényes rajzokban. 2.* kötet. Szerkesztette TÉGLÁS Tivadar és VÉGH Ferenc. Jókai Mór összes művei, Regények, 68. Budapest: Akadémiai, 1969.
- JÓKAI 1886** JÓKAI Mór. „Az én kortársaim”. In JÓKAI Mór. *Életemből. Igaz történetek. Humor. Örök emlékek. Útleírás.* Budapest: Ráth Mór, 1886, 202–243.
- JÓKAI 1971** JÓKAI Mór. *Drámák 1.* Szerkesztette LENGYEL Dénes és NAGY Miklós. JÓKAI Mór összes művei. Budapest: Akadémiai, 1971.
- KÁNYA 1998** KÁNYA Emília. *Réges-régi időkről: Egy 19. századi írónő emlékiratai.* A kísérőtanulmányt írta FÁBRI Anna. Budapest: Kortárs, 1998.
- KATONA 1794** KATONA István. *Historia regum stirpis austriacae.* Tom. XIII. Ord. XXXII. 1637–1657, An. Chron. 1644. 1794.
- KAZINCZY 1979** KAZINCZY Ferenc. „Ortológus és neológus nálunk és más nemzeteknél”. In KAZINCZY Ferenc. *Versek, műfordítások, széppróza, tanulmányok.* Szerkesztette SZAUDER Mária. Budapest: Szépirodalmi, 1979, 813–833.
- KAZLEV XII** KAZINCZY Ferencz. *Levelezése.* XII. kötet: 1814. augusztus 1–1815. június 30. Szerkesztette VÁCZY János. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1902.
- KEMÉNY 1986** KEMÉNY János. *Önéletírása.* Szerkesztette V. WINDISCH Éva. Budapest: Szépirodalmi, 1986.
- KIS 1876** „Szerencsi Nagy István levele Bárány Ráday Gedeonhoz.” Szerkesztette Kis Áron, *Figyelő* 1 (1876): 182–184.
- KISFALUDY [ÉVSZÁM NÉLKÜL]** KISFALUDY Sándor. *Himfy szerelmei,* Szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta Gr. SZÉCSÉN Antal, Budapest: Athenaeum R.-Társulat, [é. n.].

- KISFALUDY 1893a** KISFALUDY Károly. „Szécsi Mária vagy Murányvár ostromlása”. In KISFALUDY Károly. *Minden munkái*. 2. kötet. Szerkesztette BÁNÓCZI József. Budapest: Franklin-Társulat, 1893.
- KISFALUDY 1893b** KISFALUDY Károly. „Stibor vajda”. In KISFALUDY Károly. *Minden munkái*. 2. kötet. Szerkesztette BÁNÓCZI József. Budapest: Franklin-Társulat, 1893.
- KISFALUDY TÁRSASÁG JEGYZŐKÖNYVEI, 1843–1848.** MTA KIK Kézirattár, Ms 5766.
- KOVÁSZNAI 2010** KOVÁSZNAI TÓTH Sándor. „A Gyöngyösi István Porából megéledett PHOENIX-ének, avagy Kemény János dolgairól írt magyar verseinek jegyzések által való magyarázatja”. In *Magyarországi gondolkodók – 18. század*. Szerkesztette Tüskés Gábor. Budapest: Kortárs Kiadó, 2010, 592–605.
- KRAUS 1864** KRAUS, Georg. *Siebenbürgische Chronik, des schässburger Stadtschreibers 1608-1665, Fontes rerum Austriacarum: Scriptores*, Band 3–4. Wien: Verein für Siebenbürgische Landeskunde, 1864.
- KULINI NAGY-SÁRVÁRY 1861** KULINI NAGY Benő és SÁRVÁRY Elek, szerk. *Magyar hölgyek életrajza*. Debreczen: Csáthy és Társa bizománya, 1861.
- LABOUREUR 1647** LABOUREUR, Jean de. *Rélation du voyage de la Reine de Pologne et du Retour de Mme la Maréchale du Guébriant: Troisième et dernière partie*. Paris: 1647.
- MAILÁTH 1825** MAILÁTH, Johann Grafen. „Die Herrin von Ardó”. In *Magyarische Sagen und Märchen*. Brünn: Tassler, 1825.
- MARCZALI 1896** MARCZALI Henrik. „Ranke Leopold.” *Budapesti Szemle*, 1896.

MÁRKI 1885 MÁRKI Sándor. *Anjou Mária, Magyarország királynéja: 1370–1395*. Magyar Történeti Életrajzok. Budapest: Méhner, 1885.

MATRICULA UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS 1635–1701. MATRICULA UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS 1635–1701. *A nagyszombati egyetem anyakönyve 1635–1701*. Szerkesztette Zsoldos Attila. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 11. Budapest: ELTE, 1990.

MÁZI 2006 MÁZI Béla, szerk. *A Kisfaludy Társaság pályázataira beküldött pályaművek jegyzéke*. Budapest: MTA Könyvtára Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, 2006.

MEDNYÁNSZKY 1817 MEDNYÁNSZKY, Alois von. „Wesselényi’s Brautwerbung”. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 8 (1817): 289–292.

MEDNYÁNSZKY 1820 MEDNYÁNSZKY, Alois von. „Der ungarische Ritter Toggenburg”. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 1 (1820): 256–261.

MEDNYÁNSZKY 1822 MEDNYÁNSZKY, Alois von. „Die Felskapelle an der Waag”. *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* 3 (1822): 311–335.

MEDNYÁNSZKY 1829 MEDNYÁNSZKY, Alois von. „Die Brautwerbung”. In *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit*. Szerkesztette Alois Freiherrn von MEDNYÁNSZKY. Pest: Hartleben, 1829, 194–209.

MEDNYÁNSZKY 1832 MEDNYÁNSZKY Alajos. „Mátkásítás”. In *Elbeszélések, regék s’ legendák a’ magyar előkorból*. Fordította NYITSKE Alajos és SZEBÉNYI Pál. Pest: Hartleben, 1832, 139–152.

- MEDNYÁNSZKY 1983** MEDNYÁNSZKY Alajos. *Regék és mondák*. Szerkesztette FRIED István és Hana FERKOVÁ. Fordította SOLTÉSZ Gáspár. Budapest: Európa, 1983.
- [MEDVE 1857]** [MEDVE IMRE]. „Murány vár ostroma, vagy: Szécsy Mária és Wesselényi Ferencz”. *Tatár Péter rege kunyhója* 10 (1857): 62–71.
- MEDVE 1884** MEDVE Imre. *Murány-vár ostroma, vagy: Szécsy Mária és Wesselényi Ferencz*. Budapest: Rózsa, 1884.
- MEDVE 1890** MEDVE Imre. *Murány-vár ostroma, vagy: Szécsy Mária és Wesselényi Ferencz*. Budapest: Rózsa, 1890².
- MSzSz 1847** *Magyar Szépirodalmi Szemle: Január–június*. Szerkesztette Erdélyi János. Pest: 1847.
- OVIDIUS 1961** OVIDIUS, Publius Naso. *Szerelmek*. Fordította és szerkesztette GAÁL László, Budapest: Akadémiai, 1961.
- PD 1845** *Pesti Divatlap*. Kiadja ERDÉLYI János. Buda, 1845.
- PETELEI 2005** PETELEI István. *Egy asszonyért*. Szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta TÖRÖK Zsuzsa. ReTextum 3. Budapest: reciti, 2015.
- PETŐFI 1987** PETŐFI Sándor. *Útirajzok*. Budapest: Helikon, 1987.
- PN 1885** *Pesti Napló*. Budapest: Athenaeum, 1885.
- PSÖM 5** PETŐFI Sándor. *Összes költeményei (1847)*. Szerkesztette KERÉNYI Ferenc. Petőfi Sándor összes művei 5. Budapest: Akadémiai, 2008.
- PSÖM 7** PETŐFI Sándor. *Levelezése*. Szerkesztette KISS József és V. NYILASSY Vilma. Petőfi Sándor összes művei 7. Budapest: Akadémiai, 1964.

- QUINTILIANUS 2008** QUINTILIANUS, Marcus Fabius. *Szónoklattan*. Szerkesztette ADAMIK Tamás. Fordította ADAMIK Tamás, CSEHY Zoltán, GONDA Attila, KOPECZKY Rita, KRUPP József, POLGÁR Anikó, SIMON L. Zoltán és TORDAI Éva. Pozsony: Kalligram, 2008.
- RÁDAY 1935** RÁDAY Gedeon, id. gróf. „Gyöngyösi munkáinak Chronologica rendi”. In *Gyöngyösi-almanach*. A Vármegyei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványa 3. Budapest: Gyöngyösi István Társaság, 1935, 137–140.
- REGÉLŐ 1835** *Regélő, Szépművészeti első magyar folyóirat* 3, 102. sz. (1835). Pest: Trattner-Károlyi, 1835.
- RMKT XVII/12** *Régi Magyar Költők Tára*. XVII. század 12. Szerkesztette VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes és STOLL Béla. Budapest: Akadémiai, 1987.
- RMKT XVII/3** *Régi Magyar Költők Tára*. XVII. század 3. Szerkesztette STOLL Béla. Budapest: Akadémiai, 1961.
- RMNY 4** *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670*. 4. kötet. Szerkesztette P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest: Akadémiai, 2012.
- ROLFINCII 1660** ROLFINCII, Gueneri, Phil. Ac Med. Doct. et Prof. *Publici Dissertatio Chimica Sexta: De Metallis Imperfectis Duris Duobus, Ferro et Cupro*. Jenae: Literis Krebsianis, 1660.
- SCHILLER 1810** SCHILLER, Friedrich. „Der Graf von Habsburg”. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 1 (1810): 117–118.
- SCHILLER 1977** *Friedrich Schiller versei*. Szerkesztette EÖRSI István. Budapest: Európa, 1977.
- Szász 2020** Szász Károly. „Murány’ hölgye: költői beszély négy énekben, 1847”. Szerkesztette BARTALIS Ágota, *Verso* 3, 1. sz. (2020): 121–171.

- SZÁZADOK 1884** *Századok*. Szerkeszti SZILÁGYI Sándor. Budapest, 1884.
- TAKÁTS 1826** TAKÁTS Éva. „Karats Ferentz’ Hitvese, Barátnémhoz írt második Levelem ismét Nemünk’ ügyében.” *Tudományos Gyűjtemény* 10, 9. sz. (1826): 73–96.
- TASSO 2013** TASSO, Torquato. *Megszabadított Jeruzsálem*. Fordította HÁRS Ernő. Budapest: Szent István Társulat, 2013.
- TOMPA 1846** TOMPA Mihály. *Népregék, népmondák*. Pest: Beimel, 1846.
- TOMPA 1885** TOMPA Mihály. *Összes költeményei: Balladák, beszélyek*. Szerkesztette LÉVAY József. Tompa Mihály összes költeményei 3. Budapest: Méhner Vilmos kiadása, 1885.
- VACHOTT 1935** VACHOTT Sándorné. *Rajzok a multból: Emlékiratok (Szemlévelények)*. Magyar irodalmi ritkaságok 33. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935.
- VAHOT 1851** *Remény. Szépirodalmi és művészeti folyóirat*. 1. Szerkesztette VAHOT Imre. Budapest: Eisenfels és Emich, 1851.
- VADADI 1889**. DÉKÁINÉ VADADI Berta. „Visszaemlékezés Petőfi nejére.” *Fővárosi Lapok*, 1889. október 23., 2155–2156.
- VERSEGHY 1793** VERSEGHY Ferenc. *Mi a poézis? és ki az igaz Poéta?* Buda: 1793.
- VERSEGHY 2014** VERSEGHY Ferenc. *Drámái*. Szerkesztette DONCSE CZ Etelka. Csokonai könyvtár, Források 17. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- VÖRÖSMARTY 1835** VÖRÖSMARTY Mihály. „A fátyol titkai”. *Aurora* 11, 1. sz. (1835): 253–416.

ZRÍNYI 2017 ZRÍNYI Miklós. „Adriai tengernek Syrenaia”. In *Ó szelence: Magyar barokk költészet*. Szerkesztette ORLOVSZKY Géza, 2.1 verzió, 2017. 01. 18. <https://szelence.elte.hu/zrini/cl.html>.

ZSILINSZKY 1871 ZSILINSZKY Mihály. *Magyar hölgyek: Történelmi élet- és jellemrajzok*. Pest: Heckenast Gusztáv, 1871.

Szakirodalom

ACSÁDY 1885 ACSÁDY Ignác. *Széchy Mária: 1610–1679*. Magyar történelmi életrajzok. Budapest: Méhner Vilmos, 1885.

BADICS 1912 BADICS Ferenc. *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei*. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXII/4. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1912.

BADICS 1939 BADICS Ferenc. *Gyöngyösi István élete és költészete*. A Vármezei Tisztviselők Irodalmi és Művészeti Gyöngyösi István Társaságának kiadványai 11. Budapest: Gyöngyösi István Társaság, 1939.

BÁNFI-PAVERCSIK-PERGER-V. ECSEDY 2014 BÁNFI Szilvia, PAVERCSIK Ilona, PERGER Péter és V. ECSEDY Judit, szerk. *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század: Illusztrációk*. Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2014.

BARTA 1984 BARTA János. „Néhány észrevétel *Murány ostromáról*”. *Irodalomtörténet* 66, (1984): 297–304.

BARTA 1987 BARTA János. „*Murány ostromáról*”. In BARTA János. *A pálya végén*. Budapest: Szépirodalmi, 1987, 42–52.

BARTALIS 2020 BARTALIS Ágota. „A murányi történet Szász Károly feldolgozásában”. *Verso* 3, 1. sz. (2020): 113–120.

- BARTÓK 2007** BARTÓK István. „História és poézis: Gyöngyösi István megjegyzései a költészetről”. In *A szerelem költői: Konferencia Ballasi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26–29.* Szerkesztette SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. Budapest: Universitas, 2007.
- BAYER 1897** BAYER József. *A magyar drámairodalom története: A legrégebbi nyomokon 1867-ig.* II. kötet. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897.
- BÉLAY 1943** BÉLAY Vilmos. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei: A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig.* Budapest: Sylvester nyomda Rt., 1943.
- BENE 2021** BENE Sándor. *A harmadik szirén: Zrínyi Miklós költészete.* Osiris irodalomtörténet, Monográfiák. Budapest: Osiris–Gondolat, 2021.
- BÉNYEI 2007** BÉNYEI Péter. *A történelem és a tragikum vonzásában: A történelmi regény műfaji változatai és a tragikum kérdései Kemény Zsigmond írásművészetében.* Csokonai könyvtár – Bibliotheca studiorum litterarium 39. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- BÉRES 2019** BÉRES Norbert. „A »gótikus irodalom« korai magyar fogadtatása (1796–1823)”. *Irodalomismeret* 29, 3. sz. (2019): 4–18.
- BITSKEY 1981** BITSKEY István. „Gyöngyösi István és a magyar költői hagyomány”. *Studia Litteraria: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének közleményei.* Debrecen: 1981, 21–35.

- BOZSOKI 2020a** BOZSOKI Petra. *A honleányság mint női emancipáció: Kánya Emilia alakja és munkássága*. Doktori értekezés. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2020.
- BOZSOKI 2020b** BOZSOKI Petra. „A nőreprezentáció mint piaci tényező: A Családi Kör sikere és megszűnése”. In *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság: 1820–1920*. Budapest: reciti, 2020, 167–190.
- CSÁSZÁR 1903** CSÁSZÁR Elemér. *Verseghy Ferencz élete és művei*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága, 1903.
- CSEPREGI–BOR 2013** CSEPREGI Klára és BOR Kálmán, szerk. „Könyvim az én fiaim”: *Vitkovics Mihály könyvtára*. A kísérőtanulmányt írta BOR Kálmán. Budapest: Gondolat, 2013.
- DÁVIDHÁZI 1994** DÁVIDHÁZI Péter. *Hunyt mesterünk: Arany János kritikai öröksége*. Második, javított kiadás. Budapest: Argumentum, 1994.
- DÁVIDHÁZI 1998** DÁVIDHÁZI Péter. „Egy tudomány önarcképe”. In *Per passivam resistantiam: Változatok hatalom és írás témájára*. Budapest: Argumentum, 1998, 225–237.
- DÁVIDHÁZI 2004** DÁVIDHÁZI Péter. *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Irodalomtudomány és kritika. Budapest: Akadémiai–Universitas, 2004.
- DEÁK 1883** DEÁK Farkas. *Egy magyar főúr a XVII. században: Gr. Csáky István életrajza*. Budapest: Ráth Mór, 1883. (Hasonmás kiadása: Budapest: Históriaantik, 2011.)
- DEBRECZENI 2009** DEBRECZENI Attila. *Tudós hazafiak és érzékeny emberek. Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában*. Budapest: Universitas, 2009.

- DEMETER 2014** DEMETER Zsuzsa. *Költői tradíció és könyvkiadás: Gyöngyösi István példája*. Erdélyi tudományos füzetek 282. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014.
- DÉZSI 1898** DÉZSI Lajos. „A kolozsvári református belső templom egyleveles hazai nyomtatványai”. *Magyar Könyvszemle* 6 (1898): 277–281.
- ELIAS 1987** ELIAS, Norbert. *A civilizáció folyamata*. Fordította BERÉNYI Gábor. Budapest: Gondolat, 1987.
- ELIAS 2005** ELIAS, Norbert. *Az udvari társadalom*. Fordította GELLÉRINÉ LÁZÁR Márta, HARMATHY Veronika és NÉMETH Zsuzsa. Budapest: Napvilág, 2005.
- ERDÉLYI 1884** ERDÉLYI Károly. „Murány a magyar költészetben”. *Figyelő* 17 (1884): 161–172.
- FAZEKAS–LABÁDI 2008** FAZEKAS Sándor és LABÁDI Gergely. „»Sok festékkal kelle az dolgot színleni«”. 1664: Meghal Zrínyi Miklós, színre lép Gyöngyösi”. In *A magyar irodalom történetei: A kezdetektől 1800-ig*. Szerkesztette JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza. Budapest: Gondolat, 2008, 514–521.
- FERENCZI 1896a** FERENCZI Zoltán. *A kolozsvári nyomdászat története*. Kolozsvár: Kereskedelmi és Iparkamara, 1896.
- FERENCZI 1896b** FERENCZI Zoltán. *Petőfi életrajza*. III. kötet. Budapest: Franklin-Társulat, 1896.
- FRENZEL 1976** FRENZEL, Elizabeth. „Amazone”. In Elizabeth FRENZEL. *Motive der Weltliteratur: Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte*. Stuttgart: Kröner, 1976, 11–27.
- GULYÁS 2008** GULYÁS Judit. „Tompá Mihály *Népregék, népmondák* című munkájának forrásai és egykorú fogadtatása”. In *Ethno-Lore*

25. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet, 2008, 117–168.

GULYÁS 2010 GULYÁS Judit. „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?": *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*. Néprajzi tanulmányok. Budapest: Akadémiai, 2010.

GUNST 1961 GUNST Péter. *Acsády Ignác történetírása*. Tudománytörténeti tanulmányok 2. Budapest: Akadémiai, 1961.

GUNST 2000 GUNST Péter. *A magyar történetírás története*. Debrecen: Csokonai, 2000.

GYENIS 1980 GYENIS Vilmos. „Gyöngyösi: a korigények és a közízlés.” *Irodalomtörténet* 62 (1980): 105–134.

GYIMESI 2021 GYIMESI Emese. *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok*. Budapest: Ráció, 2021.

HABERMAS 1999 HABERMAS, Jürgen. *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása: Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Fordította ENDREFFY Zoltán. Budapest: Osiris, 1999.

HAIMAN 1972 HAIMAN György. *Tótfalusi Kis Miklós: A betűművész és a tipográfus: Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében*. Budapest: Magyar Helikon, 1972.

HAIMAN 1979 HAIMAN György. „Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához”. In HAIMAN György. *A könyv műhelyében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979, 19–38.

HANKISS 1928 HANKISS János. „Jókai és egy francia anekdotakincs”. In *Irodalomtörténet* 17 (1928): 1–22.

- HARGITTAY 1992** HARGITTAY Emil. „Bevezetés: »Írókat avatunk«”. In CSÁKY István. *Politica philosophiai Okoskodás-szerint való rendes életnek példája (1664–1674)*. Szerkesztette HARGITTAY Emil. Budapest: Argumentum, 1992, 5–39.
- HEREPEI 1941** HEREPEI János. *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*. Erdélyi tudományos füzetek 130. Kolozsvár: Minerva irodalmi és nyomdai műintézet, 1941.
- HEREPEI 1958** HEREPEI János. „Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhely és munkatársai”. *Magyar Könyvszemle* 74 (1958): 56–62.
- HEREPEI 1971a** HEREPEI János. „Gidófalva deákos végzettségű fiai a XVII. században”. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Szerkesztette KESERŰ Bálint. Budapest–Szeged: 1971, 275–281.
- HEREPEI 1971b** HEREPEI János. „A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából (részlet)” = *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Szerkesztette KESERŰ Bálint. Budapest–Szeged: 1971, 334–349.
- HEREPEI 1971c** HEREPEI János. „A bánffihunyadi iskola régi nagy mesterei (részlet)”. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Szerkesztette KESERŰ Bálint. Budapest–Szeged: 1971, 350–356.
- HEREPEI 1971d** HEREPEI János. „Visszatekintés Tótfalusi Kis Miklós sírja mellől. Régi és új cikkek”. In *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Szerkesztette KESERŰ Bálint. Budapest–Szeged: 1971, 143–188.

- HEREPEI 2004** HEREPEI János. „A Kolozsvári Református Kollégium Apáczai utáni diákjainak névsorából (Második rész)”. In HEREPEI János. *A kolozsvári Farkas utcai református templom és kollégium történetéből*. Szerkesztette, a kísérőtanulmányt írta SAS Péter. Kolozsvár: Művelődés, 2004.
- HITES 2003** HITES Sándor. „Hozzáértés, köztudalom, dilettantizmus: történetírás a 19. században”. In *Antropológia és irodalom*. Szerkesztette BICZÓ Gábor és KISS Noémi. Debrecen: Csokonai, 2003, 241–251.
- HITES 2007** HITES Sándor. „»Szándékos hozzátevés nélkül«: Retorika és stílus ellentétéről a 19. századi történetírásban”. In *Retorika és narráció*. Szerkesztette HAJDU Péter és RITÓÓK Zsigmond. Budapest: Gondolat, 2007, 43–60.
- HORVÁTH 1922** HORVÁTH János. *Petőfi Sándor*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1922.
- HORVÁTH 1955** HORVÁTH János. *Kisfaludy Károly és íróbarátai*. Budapest: Művelt Nép Könyvkiadó, 1955.
- HORVÁTH 1978** HORVÁTH János. „Vitkovics Mihály”. In HORVÁTH János. *Irodalomtörténeti munkái*. III. Osiris klasszikusok – Horváth János összegyűjtött művei. Szerkesztette KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára. Budapest: Osiris, 2007, 555–586.
- HORVÁTH 2004** HORVÁTH Zita. „Acsády Ignác gazdaság- és társadalomtörténeti munkássága”. In *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Philosophica Tomus IX. – Fasciculus 4. Septuagesimo anno Humanissime Peracto. Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*. Miskolc: E Typographeo Universitatis, 2004, 83–91.

- HORVÁTH 2006** HORVÁTH János. *Irodalomtörténeti munkái*. II. Osiris klasszikusok – Horváth János összegyűjtött művei. Szerkesztette KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára. Budapest: Osiris, 2006.
- HORVÁTH 2008** HORVÁTH János. *Irodalomtörténeti munkái*. IV. Osiris klasszikusok – Horváth János összegyűjtött művei. Szerkesztette KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára. Budapest: Osiris, 2008.
- JAKÓ 1974** JAKÓ Zsigmond, szerk. *Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*. Bukarest: Kriterion, 1974.
- JAKÓ 1979** JAKÓ Zsigmond. „A Bethlen Kollégium diáktársadalma a feudalizmus korában”. In JAKÓ Zsigmond és JUHÁSZ István. *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest: Kriterion, 1979, 41–80.
- JAKÓ–JUHÁSZ 1979** JAKÓ Zsigmond és JUHÁSZ István. *Nagyenyedi diákok 1662–1848*. Bukarest: Kriterion, 1979.
- JANKOVICS 1999** JANKOVICS József. „Udvarellenes tendenciák a 17. század eleji magyar költészetben”. In JANKOVICS József. *Ex occidente... A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*. Budapest: Balassi, 1999, 23–38.
- JANKOVICS 2000** JANKOVICS József. „Utószó: Gyöngyösi restitutus”. In GYÖNGYÖSI István. *Thököly Imre és Zrínyi Ilona házassága, Palinodia (Kesergő Nimfa)*. Szerkesztette JANKOVICS József és NYERGES Judit. Budapest: Balassi, 2000.
- JANKOVICS 2004** JANKOVICS József. „Gyöngyösi István költészetének retorikai-poétikai forrásvidéke”. In *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*. Szerkesztette BITSKEY István és OLÁH Szaolcs. Debrecen: 2004, 330–337.
- JANKOVICS 2008** JANKOVICS József. „A magyar verses regény kezdetei, avagy a kánonból kiiktatott barokk költő”. In *A magyar irodalom*

története: A kezdetektől 1800-ig. Szerkesztette JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza Budapest: Gondolat, 2008, 522–538.

JANKOVITS 2002 JANKOVITS László. *Accessus ad Janum: A műértelmezés hagyományai Janus Pannonius költészetében.* Budapest: Balassi, 2002.

JESZENSZKY 1896 JESZENSZKY István. *Széchy Mária a magyar irodalomban.* Budapest: Petőfi, 1896.

JUHÁSZ 1979 JUHÁSZ István. „Diákélet a Bethlen Kollégiumban”. In JAKÓ Zsigmond és JUHÁSZ István. *Nagyenyedi diákok: 1662–1848.* Bukarest, Kriterion, 1979, 5–40.

KÁRPÁTI 1877 KÁRPÁTI Károly. „A Murányi Venus a magyar költészetben”. *Figyelő* 3 (1878): 47–61; 130–139.

KÁRPÁTI 1880 KÁRPÁTI Károly. „A murányi Vénus”. *Koszoru* 4 (1880): 431–447.

KÉKY 1936 KÉKY Lajos, szerk. *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936).* Budapest: Franklin-Társulat, 1936.

KERÉNYI 1990 KERÉNYI Ferenc, szerk. *Magyar színháztörténet 1790–1873.* Budapest: Akadémiai, 1990.

KERÉNYI 2008 KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz.* Budapest: Osiris, 2008.

KERÉNYI 2016 KERÉNYI Ferenc. „A nyeretlenek: (A Kisfaludy Társaság nem jutalmazott pályaművei)”. *Irodalomismeret* 26, 2. sz. (2016): 3–21.

KIBÉDI VARGA 1983 KIBÉDI VARGA Áron, „Retorika, poétika, műfajok (Gyöngyösi István költői világa)”. *Irodalomtörténet* 65 (1983): 545–589.

- KISS 2012** Kiss Farkas Gábor. *Imagináció és imitáció Zrínyi eposzában*. Budapest: L'Harmattan, 2012.
- KLANICZAY 1987** KLANICZAY Gábor. „Udvari kultúra és civilizáció folyamata”. In *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerkesztette R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest: Gondolat, 1987, 17–52.
- KOLTAI 2001** KOLTAI András. „Előszó. Udvar és rendtartás a 17. századi Magyarországon”. In *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617–1708*. Szerkesztette KOLTAI András. Budapest: Osiris, 2001, 7–57.
- KOROMPAY 2017** Korompay H. János, szerk. „*Óhajtom a klasszikus írók tanulmányát*”: *Arany János és az európai irodalom*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Universitas Könyvkiadó, 2017.
- KOVÁCS 1985** Kovács Sándor Iván. „Gyöngyösi Kemény-eposzának Zrínyi-imitációi”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 89 (1985): 389–414.
- KOVÁCS 2013** Kovács Györgyi. „A Murányi Vénusz a 19. században”. In *Esztétika – etika – politika*. Szerkesztette GYÖNGYÖSI Megyer és INZSÖL Kata. Budapest: Eötvös Collegium–Magyar Műhely, 2013, 53–66.
- KÖPECZI 1980** KÖPECZI Béla. „Gracián Magyarországon. A keresztény embertől az udvari emberig”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 84 (1980): 315–321.
- KÖVÉR 2014** KÖVÉR György. *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest: Osiris, 2014.
- KUCSERKA 2022** KUCSERKA Zsófia. „Lehet-e a nőknek humora?”. *Verso* 5, 2. sz. (2022): 9–24.

- KUNCZER 1929** KUNCZER Gyula. *Hormayr és az egykorú magyar irodalom*. Pécs: Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 1929.
- LACZHÁZI 2009** LACZHÁZI Gyula. *Hősi szenvedélyek: A heroizmus és a szenvedélyek megjelenítése a XVII. századi magyar epikus költészetben*. Arianna könyvek 1. Budapest: ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék, 2009.
- LACZHÁZI 2014** LACZHÁZI Gyula. *Társiasság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*. Budapest: Ráció, 2014.
- LADÁNYI 1975** LADÁNYI Sándor. „Zrínyi Török áfiuma és Gyöngyösi verseinek XVIII. század végi kiadástörténeti problémáihoz, Zilai Sámuel levelei Ráday Gedeonhoz (1787–1792)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 79 (1975): 482–498.
- LAQUEUR 2002** LAQUEUR, Thomas. *A testet öltött nem: Test és nemiség a görögöktől Freudig*. Fordította SÁNDOR Bea. Budapest: Új Mandátum, 2002.
- LATZKOVITS 2019** LATZKOVITS Miklós. „Gyöngyösi és az imposztorok (Ki írta Gyöngyösi verseit?)”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 123 (2019): 263–300.
- LATZKOVITS 2020** LATZKOVITS Miklós. „A hiteles Gyöngyösi hitelessége”. In *Magyar irodalomtörténet*. Szerkesztette HORVÁTH Iván, BALÁZS Mihály, BARTÓK Zsófia Ágnes és MARGÓCSY István. Budapest: Gépeskönyv, 2020, <https://f-book.com/mi/index.php?chapter=1111LATZAHIT>.
- LUHMANN 1980** LUHMANN, Niklas. „Gesellschaftsstruktur und semantische Tradition”. In *Gesellschaftsstruktur und Semantik: Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*. Band I. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980, 9–71.

- LUHMANN 1997** LUHMANN, Niklas. *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról*. Fordította BOGNÁR Virág. Budapest: Józsvöveg Műhely Kiadó, 1997.
- MARGÓCSY 2020** MARGÓCSY István. „Mi is az az epikai hitel? Arany János koncepciójának »revíziója«”. In MARGÓCSY István. *Színes tinták: Tanulmányok, esszék a magyar irodalom különböző arcairól és nézeteiről*. Budapest: Kalligram, 2020, 170–186.
- MARTINKÓ 1949** MARTINKÓ András. „Társalog vagy társalkodik a Murányi Vénus?”. *Magyar Nyelv* 45 (1949): 57–63.
- MEZEI 1998** MEZEI Márta. *A kiadó mandátuma: Kiadói nézetek és eljárások Révaitól Kazinczyig*. Csokonai könyvtár 15. Debrecen: Kosuth Egyetemi Kiadó, 1998.
- MNYTESz 1976** *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. III. kötet. Szerkesztette KUBÍNYI László és PAPP László. Budapest: Akadémiai, 1976.
- MOIRET 1913** MOIRET Gusztáv. *Arany János: Murány ostroma*. Budapest, 1913.
- NAGY 1993** NAGY Imre. „Az amazon boldog szerelme. A női személyiség rajza Kisfaludy Károly Szécsi Mária című drámájában”. In NAGY Imre. *Nemzet és egyéniség: Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*. Irodalomtörténeti füzetek. Budapest: Argumentum, 1993, 179–183.
- NAGY 2017** NAGY Imre. „Katona József korai – Bánk bán előtti – drámáinak kritikai kiadásáról”. In KATONA József. *Jerú'sálem' pusztulása (1814)*. Szerkesztette NAGY Imre. Katona József korai drámái. Budapest: Balassi, 2017, 9–30.

- NYERGES 2006** NYERGES Judit, szerk. *Gyöngyösi István (1629–1704): Bibliográfia*. Budapest: 2006.
- PÁLFFY 2011** PÁLFFY Géza. *A Magyar Királyság és Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2011.
- PÁLFY 2018** PÁLFY Eszter. *(Szöveg)változatok egy történetre, Gyöngyösi István Márssal társalkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai*. Doktori értekezés. Pécs: 2018.
- PATONAI 2020** PATONAI Anikó Ágnes. „Egy »középszerű história«: Tompa Mihály Szécsi Máriájáról”. In *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*. Szerkesztette PAPP Ingrid. Budapest: reciti, 2020, 305–316.
- PAULER 1865** PAULER Gyula. „Wesselényi Ferencz és Széchy Mária Murányban 1644”. *Vasárnapi Újság* 12 (1865): 590–591, 602–603.
- PAULER 1876** PAULER Gyula. *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeküvése 1664–1671*. I–II. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Vállalata, 1876.
- PERGER 2013** PERGER Péter. „A kolozsvári unitárius egyház nyomdájáról való számvetés”. In *Fata libelli: A nyolcvanéves Borsa Gedeon köszöntésére írták barátai és tanítványai*. Szerkesztette P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2013, 289–304.
- PERGER 2014** PERGER Péter. „A kolozsvári unitárius nyomda”. In *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei XVII. század, 2. kötet: Kelet-Magyarországi és erdélyi nyomdák, Lőcse, Kassa: Tanulmányok és katalógus*. Szerkesztette BÁNFI Szilvia, PAVERCSIK Ilona, PERGER Péter és V. ECSEDY Judit. Budapest: Balassi Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, 2014, 132–138.

- PUKÁNSZKY 2002** PUKÁNSZKY Béla. *A magyarországi német irodalom története: A legrégebb időktől 1848-ig.* Máriabesnyő–Gödöllő: Attaktor, 2002.
- R. VÁRKONYI 1987** R. VÁRKONYI Ágnes. *A rejtőzködő Murányi Vénus.* Budapest: Helikon, 1987.
- RADNAI 2022** RADNAI Dániel Szabolcs. „A hazatalálás történetei – a magyar utazási irodalom átalakulása a 19. század közepén: Vázlat egy műfaj- és médiatörténeti kutatáshoz”. *Verso* 5, 1. sz. (2022): 9–34.
- RÉVÉSZ 2005** RÉVÉSZ Emese. *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között.* Budapest: Argumentum–OSZK, 2005.
- RIEDL 1982** RIEDL Frigyes. *Arany János.* Budapest: Szépirodalmi, 1982.
- RINNER 1976** RINNER, Fridrun. „Hungarikák Josef Hormayr »Taschenbuch für die vaterländische Geschichte« (1811–1849) című kiadványában”. *Helikon* 22 (1976): 225–231.
- RMSZ I.** WIX Györgyné. *Régi magyarországi szerzők I. A kezdetektől 1700-ig.* Szerkesztette P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2007.
- ROMSICS 2011** ROMSICS Ignác. *Clio bővületében: Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel.* Budapest: Osiris, 2011.
- RUPP 1891** RUPP Kornél. „Ovidius és Gyöngyösi”. *Egyetemes Philologiai Közlöny* 15 (1891): 361–410.
- RUTTKAY 1999** RUTTKAY Veronika. „Gyöngyösi »Murányi Vénus«-ának nyomai Arany, Petőfi és Tompa elbeszélő költeményében”. *Irodalomismeret* 10, 1–2. sz. (1999): 110–121.

- S. VARGA 2005** S. VARGA Pál. *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest: Balassi, 2005.
- STOLL 1987** STOLL Béla. *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1987.
- STOLL 2002** STOLL Béla, szerk. *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*. Budapest: Balassi, 2002.
- SZABÓ 2018** SZABÓ András Péter. „A költő három élete – gondolatok Gyöngyösi István leveleinek és iratainak kiadása kapcsán”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122 (2018): 649–678.
- SZAJBÉLY 1999** SZAJBÉLY Mihály. „A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában”. *Irodalomtörténet* 80 (1999): 424–440.
- SZILÁGYI 1982** SZILÁGYI János György. „Az »Átváltozások« költője”. In Publius Ovidius NASO. *Átváltozások*. Fordította DEVECSERI Gábor. Budapest: Európa, 1982, 453–482.
- SZILÁGYI 2017** SZILÁGYI Márton. „Mi vagyok én?»: *Arany János költészete*. Budapest: Kalligram, 2017.
- SZÖRÉNYI 2018** SZÖRÉNYI László. „Armida, a csodanémber”. In *Kösziklára építve – Built upon his rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére – Writings in Honour of Péter Dávidházi*. Szerkesztette PANKA Dániel, PIKLI Natália és RUTTKAY Veronika. Budapest: ELTE BTK Angol–Amerikai Intézet Anglisztika Tanszék, 2018, 379–388.
- SZVORÉNYI 1879** SZVORÉNYI József. „Vitkovics Mihály élete”. In *Vitkovics Mihály művei*, III. (Válogatott levelek). Szerkesztette SZVORÉNYI József. Budapest: 1879.

- T. ERDÉLYI 1999** T. ERDÉLYI Ilona. „A magyar irodalmi népiesség elméletének forrásvidéke”. In *Nemzeti romantika és európai identitás: Tanulmányok a romantikáról*. Szerkesztette CsÉVE Anna. PIM könyvei 8. Budapest: PIM, 1999, 129–130.
- TOLDY 1876** TOLDY Ferenc. *A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vesztől a legújabb időkig*. Második, átdolgozott kiadás, III. kötet. Pest: Franklin-Társulat, 1876.
- TOLDY 1958** TOLDY Ferenc. „Gaál György”. In TOLDY Ferenc. *Irodalmi arcképek*. Szerkesztette LŐKÖS István. Budapest: Szépirodalmi, 1985, 117–128.
- TOLNAI 1903** TOLNAI Vilmos. „Zrínyi Miklós és Petronius Arbitr”. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 27 (1903): 189–90.
- TÖRÖK 1906** TÖRÖK István. „A kolozsvári collegium tanulóinak névsora”. In *A Kolozsvári Ev. Rev. collegium Értesítője az 1905/6. tanévről*. Kolozsvár: 1906.
- TÖRÖK 2014** TÖRÖK Zsuzsa. „A férfiruhás író: Vay Sarolta/Sándor és az átöltözés társadalomtörténete”. *Irodalomtörténet* 95 (2014): 466–484.
- TÖRÖK 2015** TÖRÖK Zsuzsa. Romantikus nemzetépítés – Harcos nők Arany János epikájában. In *Tény és fikció – tudomány és művészet a nemzetépítés büvökörében a 19. századi Magyarországon*. Szerkesztette LAJTAI Mátyás és VARGA Bálint. Magyar történelmi emlékek, értekezések – Tanulmányok a nacionalizmus kultúrtörténetéből 1. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 67–85.
- TÖRÖK 2016** TÖRÖK Zsuzsa. „Ügyhöz nem illő öblös rikoltozás»: A nőírók körüli pánik a 19. század közepén”. In *Angyal vagy démon: Tanulmányok Gyulai Pál Írónőink című írásáról*. Szerkesztette Török Zsuzsa. Budapest: Reciti, 2016, 65–96.

- TUSOR 2017** TUSOR Péter. „A gömöri prókátor és az ungi fiskális – Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzában?”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 121 (2017): 85–98.
- V. ECSÉDY 1999** V. ECSÉDY Judit. *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Budapest: Balassi, 1999.
- VADERNA 2013** VADERNA Gábor. „Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századira?”, *Irodalomtörténet* 94 (2013): 467–501.
- VADERNA 2015a** VADERNA Gábor. „Gyulai Pál, Arany János és a nők: A női írás a 19. század második felében Magyarországon”. *Irodalomtörténet* 96 (2015): 146–175.
- VADERNA 2015b** VADERNA Gábor. „Két költő és az érzékeny filológus: Döbrentei Gábor esete gróf Teleki Ferencsel és Berzsényi Dániellel”. *Filológiai Közöny* 61 (2015): 279–306.
- VADERNA 2016** VADERNA Gábor. „Petelei István: Egy asszonyért. Regény, s. a. r. Török Zsuzsa, Budapest, reciti, 2015 (ReTextum, 3), 111 l.”. *Irodalomismeret* 26, 1. sz. (2016): 80–86.
- VADERNA 2020** VADERNA Gábor. *Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány*. Vitæ 1. Budapest: Reciti, 2020.
- VALYON 2010** VALYON Eszter. „»Militat omnis amans«: a *milititia amoris* új olvasatai”. In *Tempora et mores: Etikai normák és beszédmódok változása Rómában a Kr. e. I. sz. és a Kr. u. I. sz. között*. Szerkesztette SZEKERES Csilla. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 229–277.
- VÁRKONYI 2005** VÁRKONYI Gábor. „Arisztokrata társasági élet a kora újkori Magyarországon”. In *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerkesztette G. ETÉNYI Nóra és HORN Ildikó. Budapest: Balassi, 2005.

- VÁSÁRHELYI 2012** P. VÁSÁRHELYI Judit, szerk. *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1656–1670.* 4. kötet. Budapest: Akadémiai, 2012.
- VESZPRÉMI 2015** VESZPRÉMI Nóra. *Fölfújt pipere és költői mámor: Roman-tika és művészeti közízlés a reformkori Magyarországon.* Budapest: L'Harmattan, 2015.
- VÍGH 1999** VÍGH Éva. *Éthos és Kratos között: Udvar és udvari ember a 16–17. századi Itáliában.* Budapest: Osiris, 1999.
- VÍGH 2004** VÍGH Éva. „Bevezetés: Udvar és udvari etika a XVI–XVII. szá-zadi Itáliában”. In *Az udvari élet művészete Itáliában: Szöveggyűj-temény.* Szerkesztette VÍGH Éva. Budapest: Balassi, 2004.
- VISZOTA 1892** VISZOTA Gyula. *Széchy Mária a drámai költészetben.* Buda-pest: Heisler, 1892.
- VISZOTA 1898** VISZOTA Gyula. „Kisfaludy Károly »Murány ostromának« forrása”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 8 (1898): 72–80.
- VNUTSKO 1914** VNUTSKO Berta. *Jókai Mór drámai munkássága.* Buda-pest: Neuwald Illés utódai könyvnyomda, 1914.
- VOGEL 2017** VOGEL Zsuzsa. „Az udvari ember (Faludi – Gyöngyösi)”. In *A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfél-századik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26–29.* Szerkesztette SZENTMÁRTONI SZA-bó Géza. Budapest: Universitas, 2007, 405–418.
- VOIGT 1982** VOIGT Vilmos. „A magyar népmese kutatás a múlt század el-ső felében”. In *Krizsa János és a kortársi eszmeáramlatok.* Szerkesz-tette KRÍZA Ildikó. Budapest: Akadémiai, 1982, 139–150.
- VOIGT 1989** VOIGT Vilmos. „A magyar mese- és mondakutatás bécsi triászsa”. In *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében I.* Szer-

kesztette Moritz CSÁKY, Horst HASELSTEINER, KLANICZAY Tibor, RÉDEI Károly, JANKOVICS József, KÓSA László, NYERGES Judit és Wolfram SEIDLER. Budapest–Bécs: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1989, 375–379.

VOINOVICH 2019 VOINOVICH Géza. *Arany János életrajza*. Szerkesztette TÖRÖK Lajos. Budapest: Universitas Könyvkiadó–MTA Könyvtár és Információs Központ, 2019.

WALDAPFEL 1935 WALDAPFEL Imre. „Gyöngyösi István”. *Magyarságtudomány* 2 (1936): 106–125.

WALDAPFEL 1942 WALDAPFEL József. *Katona József*. Budapest: Franklin-Társulat, 1942.

ZOVÁNYI 1895 ZOVÁNYI Jenő. „Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 5 (1895): 82–95.

SUMMARY

Pálfy Eszter

A LOVE THROUGH THE CENTURIES

A History of the Occupation of Murány Castle
and Mária Széchy's Figure in Seventeenth-Nineteenth Century
Hungarian Literature

This book examines a popular and frequently reinterpreted subject in Hungarian literature, the love-infused story of the 1644 occupation of Murány Castle, between the seventeenth and nineteenth centuries. The story of the marriage between Mária Széchy and Ferenc Wesselényi is a well-known episode of early modern Hungarian history that has become a particularly dominant theme in Hungarian literature. István Gyöngyösi was the first to write the story in his epic work *Márssal társolkodó Murányi Vénus* (1664). The story was frequently adapted during the nineteenth century by authors such as Alajos Mednyánszky, Károly Kisfaludy, Sándor Petőfi, János Arany, Mihály Tompa, and Mór Jókai. This book examines the different versions of the story written by these authors, with its chapters following the process of reinterpreting the literary motif of love and war that originated with Ovid.

Gyöngyösi's *Murányi Vénus* uses the Ovidian parallel between love and war as a main interpretative key of the story, using this topos to explain why the occupation of the castle with the help of a love intrigue could be just as legitimate as the "traditional", valiant approach. In the nineteenth-century adaptations of the story, another, related motif gained importance: the topos of the "masculine" female figure. The

narrative now depicted Mária Széchy as a castle lady in a helmet and armour, and it was published as a fascinating episode from the imperial past by the *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, one of the Viennese journals responsible for promoting Habsburg imperial nationalism, right at the time when the popularity of Gyöngyösi's poetry was fading after a triumphant career in the eighteenth century. The new story had a markedly different emphasis from *Murányi Vénus*, elevating Mária Széchy to the role of a clear protagonist: while in Gyöngyösi's work Ferenc Wesselényi and Mária Széchy are protagonists of equal rank, Alajos Mednyánszky's German-language short story makes Mária Széchy an extraordinary representative of her gender, depicting her to the reader as a "masculine" castle guardian, who is transformed back into a "real woman" by falling in love. Following Mednyánszky's story, nineteenth-century authors (Károly Kisfaludy, Sándor Petőfi, János Arany, Mihály Tompa) wanted to write Mária Széchy's story (which happened to coincide with the occupation of the castle) rather than the story of the occupation itself.

The initial question of the study was how nineteenth-century authors reinterpreted a story that had been popular in the early modern period and how they transformed the tradition of Gyöngyösi's poetry. The most important realisation during the course of the research was that this question was flawed, or at least in need of additions and nuance. The initial problem was framed as an issue of literary history in the strict sense: why did a remarkable number of nineteenth-century authors of canonical status rewrite a popular seventeenth-century story by Gyöngyösi? The investigations summarized in the book indicate that the authors did not rewrite the story because of Gyöngyösi. The nineteenth century did not reinterpret *Murányi Vénus*, and the nineteenth-century adaptations did not aim to reinterpret Gyöngyösi's poetic tradition. Gyöngyösi was a hugely popular author during the eighteenth century, but by the early nineteenth century he had decidedly gone out of fashion, and the story of the marriage between Mária Széchy and Ferenc Wesselényi would hardly have been re-told in the nineteenth century simply because of *Murányi Vénus*. The road to the nineteenth century rediscovery led through the efforts of Habsburg imperial nationalism rather than through Gyöngyösi. The Murány story gained new impetus because it

was a notable and easily novelised historical episode from the imperial past, which, together with other similar stories, seemed to be a suitable vehicle for the ideological unification of the various ethnic groups of the Austrian Empire. Alajos Mednyánszky, the author of the new version, a German-language Murány novella, thus created a new tradition for the story with a specific ideological goal, which was completely independent of Gyöngyösi. At the same time, it blended into the Hungarian literary milieu of the nineteenth century in a peculiar way, since for the superficial observer, it looked as a continuous tradition of *Murányi Vénus*, although the nineteenth-century Murány stories were based on Mednyánszky's version, and most of them had no connection to Gyöngyösi's work.

One of the most important conclusions of the book is that what at first sight seems to be a continuous Hungarian literary tradition – from Gyöngyösi's *Murányi Vénus* to the Murány stories of nineteenth-century literature – is in fact a path with many detours, which, in addition to the transmission of literary texts, is also significantly influenced by historical-ideological factors. As a general conclusion, the book suggests that for larger-scale, multi-period analyses, it may be worth revisiting narratives that assume a direct line of literary transmission in terms of a theme, a motif, or a genre. On the other hand, studying particular phenomena in a synchronic cross-section, in the midst of their “primary context”, is likely to yield different insights. A more specific lesson emerges in this regard, which is of particular relevance to research on the history of Hungarian literature in the nineteenth century: it is hardly possible to get a complete picture of the Hungarian literature of the time without examining the publications that were produced at the beginning of the century under the auspices of the Austrian state, which were designed to promote imperial nationalism.

The book traces its subject from Gyöngyösi's *Murányi Vénus* through the analysis of nineteenth-century literary adaptations to Ignác Acsády's historical biography of Mária Széchy, which were published in 1885. At the same time, it intends to give a sense of the fact that, at the end of the nineteenth century, the period in which the history of Murány was of significance beyond itself, came to an end with Mária Széchy's transformation from a literary female figure into a historical female figure. The rea-

son why the story was popular in the nineteenth century is largely that, through Mária Széchy's figure, it could be updated to reflect the social issues of the time, especially in relation to the discourse surrounding women's roles. Tracing this popular literary story over several centuries thus also has conclusions for social history. This research shows that the nineteenth century ultimately used Mária Széchy's figure and the Murány story to support the dominant ideological idea of the time, according to which women and men were destined for different roles in the world, and women's place was in the narrow family circle, far from the public eye.

The book thus explores how a story that promises less and less excitement for the readers of posterity survives and returns to the literary tradition over the centuries, as well as how and why its emphases change in the midst of different social and political contexts and rules of poetry.

NÉVMUTATÓ

- Adamik Tamás 264
Adorján Boldizsár 189
Acsády Ignác 7, 9, 12–13, 138, 198,
206, 212–213, 223–227, 229–230,
234–236, 246–250, 253, 266, 270,
272, 287
Alciato, Andrea (Alciatus) 102
Anakreón 24
András, II., magyar király 123
Anjou Mária, magyar és lengyel
királyi hercegnő, magyar és
horvát királynő 230, 242, 244,
247, 262
Arany János 7, 9, 11–13, 28–29, 113,
130, 137, 153, 155–157, 171–178,
180, 184–191, 194, 197–198, 202–
204, 252, 255–256, 275, 277, 279–
282, 284–286
Ariosto, Ludovico 30, 177, 184, 186
Athénaisz, bizánci császárné 238
Aurelianus, római császár 128
Badics Ferenc 35, 37–38, 43, 50–51,
53–55, 57, 71, 258–259, 266
Bajza József 118, 256
Balassi Bálint 119, 256, 267, 283
Balázs Mihály 276
Balázs Sándor 167
Bánfi Dénes 61
Bánfi Szilvia 63, 266, 278
Bánóczy József 261
Barta János 156–157, 185, 204, 266
Bartalis Ágota 154, 264, 266
Bartók István 267
Bartók Zsófia Ágnes 27
Báthory Zsófia 239
Batsányi János 43
Bayer József 109, 111, 256, 267
Beatrix, Aragóniai, magyar és cseh
királyné 230
Bélay Vilmos 59, 267
Bene Sándor 24, 267
Bényei Péter 239, 267
Beöthy Zsolt 245
Beregnyei Miklós 164, 256
Berényi Gábor 269
Béres Norbert 120, 267
Berzsenyi Dániel 9–10, 114, 282
Bethlen István 145
Biczó Gábor 272
Bisztray Gyula 256
Bitskey István 28, 72, 267, 273

- Bod Péter 25, 256
 Bognár Virág 277
 Boiardo, Matteo Maria 30
 Bor Kálmán 268
 Borgia, Lucrezia 238
 Borsa Gedeon 278
 Bosnyák Zsófia 7, 153, 155, 190–194,
 210, 255
 Bozsoki Petra 164–165, 231, 268
 Brentano, Clemens 119
 Brutus, Marcus Junius 94
 Bucsánszky Alajos 113
 Budaházy István 139–140, 145–146
 Byron, George 171

 Calderón, de la Barca 128–129, 257
 Castiglione, Baldassare 74–75
 Collin, Joseph Heinrich von 124–
 129, 257
 Craft-Fairchild, Catherine 115
 Cs. Havas Ágnes 264
 Csáky István 6, 73, 87–103, 105, 257,
 268, 271
 Csáky, Moritz 284
 Császár Elemér 109–110, 268
 Csehy Zoltán 264
 Csepregi Klára 112, 268
 Cséve Anna 281
 Curtius, Marcus 94
 Czobor Mihály 19, 257
 Czuczor Gergely 10, 114

 Dávidházi Péter 25, 42, 173, 268, 280
 Deák Farkas 89, 230, 247–248,
 Debreczeni Attila 45, 268

 Decius, római hadvezér 128
 Dékániné Vadadi Berta 167–169, 265
 Demeter Zsuzsa 27, 37, 45, 47, 51–
 52, 57, 269
 Devecseri Gábor 280
 Dézsi Lajos 58, 269
 Döbrentei *Gábor* 43, 111, 282
 Dóczy Lajos 113, 221
 Doncsecz Etelka 110, 265
 Dózsa György (Dósa) 245
 Dugonics András 42–48, 51, 111–112,
 258

 Eichendorff, Joseph von 119
 Elias, Norbert 74, 269
 Endreffy Zoltán 270
 Endrődi *Sándor* 232–233, 257
 Eörsi István 264
 Eötvös József 153
 Erasmus, Desiderius Rotheroda-
 mus (Rotterdam Erasmus) 74
 Erdélyi János 263
 Erdélyi Károly 160–161, 197, 269
 Erdő Gáspár (Gasparus Erdő) 59–60
 Erdő István (Stephanus Erdeo) 59–
 60
 Erdő János 59–60
 Erkel Gyula 221
 Erzsébet, Szent (Árpád-házi Szent
 Erzsébet) 154
 Erzsébet, Wittelsbach, magyar ki-
 rályné 153

 Fábri Anna 260
 Faludi Ferenc 81, 83–84, 87, 95, 258, 283

- Fazekas Sándor 24, 72, 83–84, 95, 136, 269
- Fekete Jakab 68
- Ferenczi Zoltán 62, 66, 169–170, 269
- Ferková, Hana 263
- Florus, Lucius Annaeus 65
- Forgách Zsuzsanna 230–231, 242–244, 247, 257
- Frangepán Kristófné (Láng Apollónia) 153
- Frenzel, Elizabeth 29–30, 269
- Fried István 263
- Füskúti Landerer Mihály 42–43, 178
- G. Etényi Nóra 282
- Gaal György (Gaál) 129, 281
- Gaál László 24, 263
- Garay János 153, 190–191, 255
- Gellériné Lázár Márta 269
- Giovanni, della Casa 74
- Gonda Attila 264
- Gorzó Nándor 54
- Gracián, Baltasar 72, 75, 81, 83–85, 87, 90, 95, 275
- Gregorovius, Ferdinand 238
- Grimm, Jacob 119
- Guazzo, Stefano 74
- Gulyás Judit 194–196, 269–270
- Gunst Péter 226–227, 270
- Gvadányi József 49–50, 112, 258
- Gyenis Vilmos 46, 270
- Gyimesi Emese 163–164, 169, 270
- Gyöngyösi István (Gyöngyössi, Gyöngyössy) 5–7, 9–13, 17–20, 22–25, 27–28, 31, 33, 35–58, 60, 68, 71–73, 77–91, 93–98, 100–103, 105, 109–114, 120, 130–131, 133–134, 136–138, 172–176, 186, 201–202, 205–207, 209–221, 249, 251–253, 258–259, 261, 264, 266–267, 269–270, 273–276, 278–280, 282–287
- Gyöngyösi Megyer 275
- Gyulai Pál 114–115, 171–172, 178, 202–205, 257, 259, 281–282,
- Habermas, Jürgen 132, 270
- Haiman György 62, 66, 270
- Hankiss János 206, 270
- Hargittay Emil 88–89, 97, 257, 271
- Harmathy Veronika 269
- Hárs Ernő 265
- Haselsteiner, Horst 284
- Hebbel, Heinrich 30
- Heinrich Gusztáv 237, 241,
- Heltzdörffer Mihály (Helczdörffer) 65, 67–68
- Herdasianus, Henricus Petreus 78
- Herepei János 59–61, 68, 271–272
- Hites Sándor 227, 239–240, 272
- Homérosz 177
- Hormayr, Joseph von 116–120, 153, 276, 279
- Horn Ildikó 282
- Horváth Iván 276
- Horváth János 24, 82–83, 111–112, 119, 158, 161–162, 170, 203–204, 226, 272–273
- Horváth Mihály 227
- Horváth Zita 226, 272

- Illésházy Gábor (Illyésházi) 96, 134, 153, 198
 Inzsöl Kata 275
 Ipolyi Arnold 230, 259
 Izabella, Jagelló, lengyel királyi hercegnő, magyar királyné 153, 230

 Jakó Zsigmond 58–59, 62, 273–274
 Jámbor Pál 163, 256
 Jankovics József 18–20, 35, 43, 51–52, 57, 78–79, 92, 259, 273, 284
 Jankovits László 13, 19, 28, 269, 274
 Jeszenszky István 131, 158, 208–209, 274
 Jókai Mór 7, 9, 12, 29, 113, 130, 137, 163, 188, 201, 205–210, 212, 214–221, 252, 260, 270, 283, 285
 Juhász István 58–59, 273–274
 Jünger, Johann Friedrich 111

 Kádas Márton 140–141, 143, 177,
 Kállay Miklós 10
 Kánya Emília 164–165, 260, 268
 Karacs Ferenc (Karats) 265
 Kárpáti Károly 131–132, 158, 197, 274
 Katona István 116, 260
 Katona József 112, 277, 284
 Kazinczy Ferenc 27–28, 43, 260, 277
 Kéky Lajos 154, 274
 Kelemen László 110
 Kemény János 57, 116, 244, 259, 260–261, 275
 Kemény Zsigmond 267
 Kerényi Ferenc 109, 154, 158, 161–162, 170,
 Kerényi Frigyes 188, 263, 274
 Keserű Bálint 271
 Kibédi Varga Áron 92, 274
 Kiczenko Judit 255
 Kis Áron 47, 260
 Kisfaludy Károly 6, 9, 11–12, 29, 113, 116, 131, 133, 139, 141–142, 147, 157, 186, 201, 261, 272, 277, 283
 Kisfaludy Sándor 114–115, 139–140, 195, 260
 Kiss Farkas Gábor 18, 275
 Kiss József 263
 Kiss Noémi 272
 Klaniczay Gábor 72, 74, 275
 Klaniczay Tibor 284
 Kleist, Heinrich von 30
 Kmita (Lengyel) Andrásné 62, 66–67
 Kölcsey Ferenc 28
 Koltai András 75, 77–78, 275
 Köpeczi Béla 87, 275
 Kopeczky Rita 264
 Körner, Carl Theodor 119
 Kósa László 284
 Kőszegi Imre 10
 Kőszeghy Péter 256–257
 Kotzebue, August von 111
 Kovács Györgyi 158, 275
 Kovács Sándor Iván 18, 275
 Kovásznai Tóth Sándor 25, 28, 47, 49–50, 52–53, 55–57, 261
 Kövér György 241, 249, 275
 Kraus, Georg 116, 261
 Kríza Ildikó 283
 Krupp József 264

- Kubinyi László 277
 Kucserka Zsófia 114, 275
 Kulcsár Péter 272
 Kulini Nagy Benő 231–232, 261
 Kunczer Gyula 119, 276
- Labádi Gergely 24, 72, 83–84, 95, 136, 269
 Laboureur, Jean de 9, 205–206, 209, 211–213, 215–216, 261
 Laczházi Gyula 72, 85–87, 97–98, 133, 136, 276
 Ladányi Sándor 56–57, 276
 Lajos, I., magyar király (Nagy Lajos) 230, 242
 Lajos, II., magyar király 230, 239
 Lajtai Mátyás 281
 Laqueur, Thomas 115, 276
 Latzkovits Miklós 36, 38, 40–41, 50–52, 57, 71, 276
 Lendvay Márton (Lendvai) 167
 Lengyel Dénes 260
 Lepsényi István 39–40
 Lévay József 191, 265
 Lökös István 281
 Lónyay Anna 90
 Lónyay Margit 90
 Lorántffy Zsuzsanna 239
 Luhmann, Niklas 132–133, 137, 276–277
 Lukács Krisztina (Lukács Móricné Birly Krisztina) 237–238, 241–242, 245–247
 Lukács Móric 237
- Machiavelli, Niccolò (Macchiavel-
 lus) 96
 Mailáth János (Mailáth, Johann
 Grafen) 129–130, 261
 Mangold Lajos 245
 Marczali Henrik 240–241, 261
 Margócsy István 173, 276, 277
 Mária, magyar és cseh királyné
 (Habsburg Mária) 230, 239
 Mária Terézia, osztrák főherceg-
 nő, német, magyar és cseh ki-
 rálynő 230, 239, 242–243
 Márki Sándor 230, 245–248, 262
 Márkusfalvi Miklós 61
 Martinkó András 17, 277
 Mátyás, I., magyar király (Hunya-
 di Mátyás) 230
 Mázi Béla 191–192, 245, 262
 Mednyánszky Alajos (Mednyánsz-
 ky, Alois von) 6, 9, 11–12, 29,
 113–114, 116–131, 136–137, 140–
 141, 144, 147, 153, 155, 157, 172–
 173, 184, 186–187, 192, 194–195,
 205, 212, 221, 252, 256, 262–263,
 285–287
 Medve Imre (Tatár Péter) 113, 263
 Mérey Sándor 109
 Mezei Márta 43–44, 51, 277
 Mikes Kelemen 111
 Miskolczi Csulyak Ferenc 68
 Misztótfalusi Kis Miklós (Tótfalusi)
 58, 62–63, 66–68, 270–271, 273
 Moiret Gusztáv 174, 198, 277
 Móricz Zsigmond 10

- Motesiczky Vincencia (Marczibányi Lajosné) 6, 151–153, 155, 190
- Nagy Ignác 231
- Nagy Imre 110, 139, 277
- Nagy Iván 71
- Nagy Miklós 260
- Napóleon, I., francia császár 119
- Németh G. Béla 255
- Németh Zsuzsa 269
- Németi Mihály 68
- Nyáry Krisztina 230, 259
- Nyerges Judit 19, 42, 259, 273, 278, 284
- Nyitske Alajos 262
- Oláh Szabolcs 273
- Orlovsky Géza 274
- Ovidius, Publius Naso 5, 10–12, 17, 19, 22–29, 251, 263, 279–280, 285
- P. Vásárhelyi Judit 264, 278–279, 283
- Pálffy Géza 75–76, 278
- Pálffy Eszter 35, 42, 278, 285
- Panka Dániel 280
- Papp Ingrid 278
- Papp László 277
- Patonai Anikó Ágnes 194–195, 278
- Pauler Gyula 9, 225, 278
- Pavercsik Ilona 63, 266, 278
- Pázmány Péter 82, 89–90,
- Perényi Imréné 153
- Perger Péter 63, 266, 278
- Petelei István 247, 263, 282
- Petőfi Sándor 6–7, 9, 11–13, 29, 113, 130, 155–158, 160–162, 165–173, 186–190, 194, 197, 202, 253, 263, 265, 269, 272, 274, 279, 285–286
- Petronius, Arbitr 18, 281
- Pichler, Caroline 119
- Pikli Natália 280
- Polgár Anikó 264
- Pukánszky Béla 119, 279
- Quintilianus, Marcus Fabius 26–27, 264
- R. Várkonyi Ágnes 82, 136, 206, 275, 279
- Ráday Gedeon, id. 47, 50, 52–57, 110, 112, 208, 260, 264, 276,
- Radnai Dániel Szabolcs 229, 279
- Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem (Rákóczi) 111
- Rákóczi György, I., erdélyi fejedelem 9, 120, 134, 137, 180, 206, 215
- Rákóczi György, II., erdélyi fejedelem 239
- Ranke, Leopold von 240, 261
- Rédei Károly 284
- Révai Miklós 43, 277
- Révész Emese 229, 279
- Riedl Frigyes 197–198, 279
- Rinner, Fridrun 119, 279
- Rolfincii, Guerner, Phil 19, 264
- Rollius, Theodorus 19
- Romsics Ignác 226–227, 279
- Rossi, Pio 79
- Rudolf, I., német–római császár, magyar és cseh király 122
- Rupp Kornél 23, 279

- Ruttkay Veronika 158, 173–176, 279, 280
- S. Varga Pál 117, 119, 280
- Sáfrán Györgyi 256
- Salamon Ferenc 237, 241
- Sand, George 165
- Sándor Bea 276
- Sándor István 256
- Sárváry Elek 231–232, 261
- Sas Péter 60, 272
- Scaurus, Mamercus Aemilius 26
- Schiller, Friedrich 30, 121–124, 264
- Scribe, Eugene 203
- Seidler, Wolfram 284
- Seneca Maior, Lucius Annaeus (id. Seneca) 26
- Seneca Minor, Lucius Annaeus (ifj. Seneca) 26
- Severini, Susana 37
- Simon L. Zoltán 27, 264
- Soltész Gáspár 263
- Solymosi Ferenc 79, 176
- Streckfuss, Karl 178
- Stoll Béla 40, 42, 264, 280
- Szabó András Péter 71–72, 280
- Szajbély Mihály 194, 280
- Szapphó 24
- Szathmár-Némethi Mihály 60
- Szaunder József 84
- Szaunder Mária 260
- Szász Károly 153–154, 237, 241, 264, 266
- Szebényi Pál 262
- Széchy György 187
- Széchy Györgyné Homonnay Mária 237
- Széchy Mária (Szécsi, Szécsy, Szétsi) 1, 3, 6–7, 9–13, 17, 29–31, 37, 39, 41, 54, 71, 77–78, 81, 83, 86, 89, 95–101, 103, 107, 109–110, 112–116, 120–121, 124–126, 128–131, 133–140, 142–144, 146–147, 149, 151, 153, 155, 157–161, 163, 170–172, 174–178, 180–181, 183–187, 189–190, 192–194, 196–198, 201–203, 205–207, 209–210, 212–213, 215–217, 220–221, 223, 225–227, 229–230, 234–237, 242–244, 246–253, 263, 266, 274, 278, 283, 285–288
- Szécsen Antal 260
- Székely Mária 62
- Szekeres Csilla 282
- Szemere Pál 153
- Szendrey Júlia 6, 12, 160–167, 169–170, 253, 270
- Szentmártoni Szabó Géza 267, 283
- Szerencsi Nagy István 47, 260
- Szigeti József 113, 201–202, 205, 221
- Szilágyi Erzsébet 153, 237–238, 240
- Szilágyi István 156, 171–173, 185–186
- Szilágyi János György 27–28, 280
- Szilágyi Márton 173, 280
- Szilágyi Sándor 228, 245–246, 265
- Szörényi László 180, 280
- Szuhay Mátyás 190, 255
- Szvorényi József 111, 280

- T. Erdélyi Ilona 117, 119, 281
 Takáts Éva 142, 265
 Takáts József 184
 Tanárky János 178
 Tarnai Andor 278
 Tasso, Torquato (Tasszo) 30, 177–182, 184, 186, 265
 Técsi András (Zacharias Técsi) 59–60
 Téglás Tivadar 260
 Telegdi Pap Sámuel 62, 66, 68, 90
 Teleki Ferenc 282
 Teleki Mihály 61
 Tétsi N. Zakariás (Técsi, Tsétsi, Csécsi) 5, 33, 35–36, 38, 51–62, 68
 Thököly Imre 273
 Thurzó Erzsébet 239
 Tieck, Ludwig 30
 Toldy Ferenc 111, 118–119, 191, 240, 256, 268, 281
 Tolnai Vilmos 18, 281
 Tompa Mihály 6–7, 9, 11–13, 113, 130, 153, 155–157, 171, 187–198, 202, 255, 265, 269, 278–279, 285–286
 Tordai Éva 264
 Török István 60, 281
 Török Lajos 284
 Török Zsuzsa 13, 115–116, 247, 255, 263, 281–282
 Tüskés Gábor 261
 Tusor Péter 71–72, 90, 259, 282
 Ujváry Mihály 152
 Uray Piroska 258
 V. Ecsedy Judit 63, 68, 266, 278, 282
 V. Nyilassy Vilma 263
 V. Windisch Éva 260
 Vachott Sándorné (Csapó Mária) 165–166, 265
 Váczy János 260
 Vadászi Pál 86, 98, 140, 218–219
 Vaderna Gábor 114, 132, 141, 156, 231, 282
 Vahot Imre 189, 191, 265
 Valyon Eszter 24, 282
 Varga Bálint 281
 Varga Imre 264
 Várkonyi Gábor 76, 282
 Vay Sarolta/Sándor 115, 281
 Végh Ferenc 260
 Vergilius, Publius Maro 25, 27–28
 Verseggy Ferenc (Verseggyi) 6, 47, 49–51, 109–110, 112, 265
 Veszprémi Nóra 120–121, 263
 Víggh Éva 74–75, 79, 81, 283
 Vizsota Gyula 109, 131, 137, 205, 207, 209–210, 221, 283
 Vitkovics Mihály 6, 109, 111–112, 268, 272, 280
 Vnatsko Berta 208–209, 283
 Vogel Zsuzsa 72, 84, 283
 Voigt Vilmos 119, 129, 283
 Voinovich Géza 156, 203–204, 255, 284
 Vörös Imre 258
 Vörösmarty Mihály 142, 153, 265
 Weber, Veit 195

Wesselényi Ferenc (Vesselényi, Vesselényi) 6, 9–11, 17, 24, 28–29, 37, 39, 43–44, 54, 71, 77–97, 81, 83, 85–86, 89, 94–95, 97–101, 103–104, 107, 110–114, 120–121, 124–125, 127, 131, 133–140, 143–147, 153, 155, 157, 159–160, 172, 174–177, 181–183, 187, 192–194, 196, 198, 201–203, 205–206, 208–221, 225, 236, 249, 251, 255, 262–263, 278, 285–286

Wesselényi Miklós (id.) 110–111

Wesselényi Miklós (ifj.) 28

Waldapfel Imre 136–138, 284

Waldapfel József 112, 284

Wix Györgyné 279

Zenobia, palmürai királynő 128–129

Zilai Sámuel 55–57, 276

Zoványi Jenő 58, 284

Zrínyi Ilona 153, 273

Zrínyi Miklós 18, 27, 82, 266, 267, 269, 275–276, 281

Zsilinszky Mihály 232–234, 266

Zsoldos Attila 262

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

A sorozatban megjelent kötetek

1. PÉTER László: *Espersit János. Ismeretlen adatok Juhász Gyula és József Attila életéhez*, 1955.
2. VARGA Imre: *Szádeczky: Miscellania. Egy XVIII. századi versgyűjtemény ismertetése*, 1955.
3. FORGÁCS László: *Bajza és Belinszkij*, 1955.
4. FENYŐ István: *Az Aurora. Egy irodalmi zsebkönyv életrajza*, 1955.
5. PUKÁNSZKYNÉ Kádár Jolán: *A drámaíró Csokonai*, 1956.
6. HEGEDÜS Nándor: *Ady Endre Nagyváradon*, 1956.
7. KOMLÓS Aladár: *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. század második felében*, 1956.
8. FEJŐS Imre: *Vörösmarty arca*, 1956.
9. TRÓCSÁNYI Zsolt: *A nagyenyedi kollégium történetéhez*, 1957.
10. ECKHARDT Sándor: *Új fejezetek Balassi Bálint viharos életéből*, 1957.
11. GERGELY Pál: *Arany János és az Akadémia*, 1957.
12. BARÁNSZKY-JÓB László: *Arany lírai formanyelvének fejlődéstörténeti helye*, 1957.
13. BUSA Margit: *A Thököly-kódex és kuruc kori versei*, 1958.
14. WALDAPFEL József: *Gorkij és Madách*, 1958.
15. SCHEIBER Sándor, ZSOLDOS Jenő: *Vajda János levelei Milkó Izidorhoz*, 1958.
16. SÜKÖSD Mihály: *Tudós Weszprémi István. Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből*, 1958.
17. VÖRÖS Károly: *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, 1958.
18. GÁLDI László: *Szenczi Molnár Albert zsoldárverse*, 1958.
19. MEZEI Márta: *Történeteszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, 1958.
20. FEKETE Sándor: *Petőfi, a segédszerkesztő. A költő ismeretlen írásaival*, 1958.

21. REJTŐ István: *Az orosz irodalom fogadtatása Magyarországon*, 1958.
22. NAGY Péter: *Szabó Dezső indulása*, 1958.
23. FÓNAGY Iván: *A költői nyelv hangtanából*, 1959.
24. POGÁNY Péter: *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770–1823). I. Vásári ponyvairatok (A nyomda történetével és kutatási módszertanulmánnyal)*, 1959.
25. Jan MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor: *Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, 1959.
26. HEGEDÜS Nándor: *Ady elnyeri a főváros szépirodalmi díját*, 1959.
27. REJTŐ István: *Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák*, 1959.
28. FENYŐ István: *Reformkori irodalmunk az egykorú orosz sajtó tükrében*, 1959.
29. RADÓ György: *Majakovszkijről*, 1960.
30. ZIMÁNDI István: *Péterfy Jenő és baráti köre*, 1960.
31. SÁFRÁN Györgyi: *Arany János és Rozvány Erzsébet*, 1960.
32. CSANDA Sándor: *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai*, 1961.
33. MEZŐSI Károly: *Petőfi családja a Kiskunságban. Kiskunfélegyházi éle-tük*, 1961.
34. GERÉB László: *A munkásügy irodalmunkban 1832–1907. Tanulmányok*, 1961.
35. CSUKÁS István: *Ady Endre a szlovák irodalomban*, 1961.
36. MERÉNYI Oszkár: *Ismeretlen és kiadatlan Kölcsey-dokumentumok*, 1961.
37. KISS Ferenc: *A beérkezés küszöbén. Babits, Juhász és Kosztolányi ifjú-kori barátsága*, 1962.
38. ZRINSZKY László: *A Magyar Tanácsköztársaság emléke költészetünk-ben 1919–1945*, 1962.
39. CSAPLÁROS István: *Kraszewski és Magyarország*, 1963.
40. VARGA József: *Ady útja az „Új versek” felé*, 1963.
41. LENGYEL Géza: *Magyar újságmágnások*, 1963.
42. BARANYI Imre: *A fiatal Madách gondolatvilága*, 1963.
43. TAMÁS Attila: *Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attilá-ig*, 1964.
44. GREZSA Ferenc: *Juhász Gyula egyetemi évei 1902–1906*, 1964.

45. MARKOVITS Györgyi: *Üldözött költészet. Kitiltott, elkobzott, perbe fogott kötetek, versek a Horthy-korszakban*, 1964.
46. KOMLÓS Aladár: *A szimbolizmus és a magyar líra*, 1965.
47. KUNSZERY Gyula: *A magyar szonett kezdetei*, 1965.
48. T. ERDÉLYI Ilona: *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, 1965.
49. PÉCZELY László: *Tartalom és versforma*, 1965.
50. SZIKLAY László: *Az ifjú Hviezdoslav*, 1965.
51. POSZLER György: *Szerb Antal pályakezdése*, 1965.
52. CSAPLÁR Ferenc: *A Szegedi Fiatalkor Művészeti Kollégiuma*, 1967.
53. KÁNTOR Lajos: *Száz éves harc „Az ember tragédiájá”-ért*, 1966.
54. SZIGETI József: *A Balassi-Comoedia és szerzője*, 1967.
55. NIZSALOVSZKY Endre, LUKÁCSY Sándor: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*, 1967.
56. CSATÁRI Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó*, 1967.
57. SZABOLCSI Miklós: *A verselemzés kérdéseihez. József Attila: Eszmélet*, 1968.
58. RÓNAY László: *Az Ezüstkor nemzedéke*, 1967.
59. VARGA Imre: *Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második feléből*, 1967.
60. VARANNAI Aurél: *John Bowring és a magyar irodalom*, 1967.
61. POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*, 1968.
62. SCHWEITZER Pál: *Ember az embertelenségben. A háborús évek Ady-verseinek szimbolikus motívum-csoportjai*, 1969.
63. HORVÁTH János: *Vörösmarty drámái*, 1969.
64. FEKETE Sándor: *Petőfi, a vándorszínész*, 1969.
65. BALOGH László: *Asztalos István*, 1969.
66. D. BIRNBAUM Marianna: *Elek Artúr pályája*, 1969.
67. BARLA Gyula, *Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt*, 1970.
68. TAMÁS Anna: *Az Életképek. 1846–1848*, 1970.
69. T. ERDÉLYI Ilona: *Irodalom és közönség a reformkorban. Regélő Pesti Divatlap*, 1970.
70. H. LUKÁCS Borbála: *Szellemtörténet és irodalomtudomány. Vázlatok a Minerva köréből*, 1971.
71. NÉMETH G. Béla: *Tragikum és történetfelfogás. A századvegi tragikum-vita*, 1971.

72. BÁN Imre: *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, 1971.
73. PÓR Péter: *Konzervatív reformtörekvések a századforduló irodalmában. Justh Zsigmond és Czóbel Minka népiessége*, 1971.
74. KÖHÁTI Zsolt: *Sárközi György*, 1971.
75. KATONA Béla: *Krúdy Gyula pályakezdése*, 1971.
76. BÉNYEI Miklós: *Eötvös József olvasmányai*, 1972.
77. FEKETE Sándor: *Petőfi romantikájának forrásai*, 1972.
78. AGÁRDI Péter: *Rendiség és esztétikum. Gyöngyösi István költői világképe*, 1972.
79. MÁLYUSZ Elemér: *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, 1973.
80. HOPP Lajos: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*, 1973.
81. DERSI Tamás: *A századvég katolikus sajtója*, 1973.
82. MARTINKÓ András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*, 1973.
83. PÉTER Katalin: *A magyar nyelvű politikai publicisztika kezdetei. A Síralmas panasz keletkezéstörténete*, 1973.
84. SIVIRSKY Antal: *Magyarország a 19. századi holland irodalom tükrében*, 1973.
85. TÖRÖK Gábor: *Lírai igefüggvények stilisztikája*, 1974.
86. PÓR Anna: *Balog István és a 19. század elejének népies színjátéka*, 1974.
87. SZALAI Imre: *A Vajda János Társaság*, 1975.
88. BÁN Imre: *A Karthausi Névtelen műveltsége*, 1976.
89. CZIGÁNY Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914*, 1976.
90. S. SÁRDI Margit: *Petrőczy Kata Szidónia költészete*, 1976.
91. SIPOS Lajos: *Babits Mihály és a forradalmak kora*, 1976.
92. KOLLIN Ferenc: *A Prager Könyvkiadó története*, 1977.
93. SZUROMI Lajos: *József Attila: Esmélet*, 1977.
94. NEMES István: *Radnóti Miklós költői nyelve*, 1979.
95. Amedeo DI FRANCESCO: *A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében*, 1979.
96. SZILÁGYI János: *A Népszava irodalompolitikája 1919 és 1929 között*, 1979.

97. OROSZ László: *A magyar verstani eszmélkedés kezdetei*, 1980.
98. BÉCSY Tamás: *A drámaelmélet és dramaturgia Csokonai művében*, 1980.
99. LICHTMANN Tamás: *Pap Károly*, 1979.
100. R. TAKÁCS Olga (szerk.): *Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára*, 1980.
101. GERSKOVICS, Alekszandr: *Petőfi és a színház*, 1980.
102. NAGY Sz. Péter: *Az idilltől az abszurdig. Gelléri Andor Endre pályaképe*, 1981.
103. KELEMEN Péter: *Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában*, 1981.
104. BÓNIS György: *Révay Péter*, 1981.
105. RUBIN Péter: *Francia barátunk, Auguste de Gerando (1819–1849)*, 1982.
106. KULIN Ferenc: *Hódíthatatlan szellem. Dózsa György és a parasztháború reformkori értékeléséről*, 1982.
107. POMOGÁTS Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*, 1983.
108. HOPP Lajos: *A lengyel irodalom befogadása Magyarországon 1780–1840*, 1983.
109. LACZKÓ András: *Ecset és toll. Rippl-Rónai József és az irodalom*, 1983.
110. PÉTERFFY Ida: *Horváth Ádám munkássága a „Hunniás” előtt*, 1985.
111. MARKOVITS Györgyi: *A magyar írók harca a cenzúra ellen (1919–1944)*, 1985.
112. MAY István: *A magyar heroikus regény története*, 1985.
113. DEME Zoltán: *Verseghy könyvtára*, 1985.
114. ANGYALOSI Gergely: *A lélek lehetőségei. Líra és szubjektumelmélet összefüggései a század eleji Magyarországon*, 1986.
115. BARTA János: *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*, 1985.
116. KOROMPAY H. János: *Műfordítás és líraszemlélet. Egy félszázad magyar Baudelaire-értelmezései*, 1988.
117. MARTINKÓ András: *Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükrében*, 1988.
118. GÖMÖRI György: *Angol–magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, 1989.
119. NEMESKÉRI Erika: *Cholnoky László*, 1989.
120. KEMÉNY Katalin: *Az ember, aki ismerte saját neveit. Szélgjegyzetek Hamvas Béla Karneváljához*, 1990.

121. SANTARCANGELI, Paolo: *Magyarok Itáliában. Tanulmányok és előadások*, 1990.
122. KÚTFALVI Oszkár: *Újságpalaták*, 1991.
123. NÉMETH G. Béla: *Péterfy Jenő*, 1991.
124. GYENIS Vilmos: *Hermányi Dienes József (1699–1763)*, 1991.
125. HIMA Gabriella: *Kosztolányi és az orosz regény*, 1992.
126. SZÉLES Klára: *Henszlmann Imre művészetelmélete és kritikai gyakorlata*, 1992.
127. DERÉKY Pál: *A vasbetontorony költői. Magyar avantgárd költészet a XX. század második és harmadik évtizedében*, 1992.
128. KABDEBŐ Lóránt: *»A magyar költészet az én nyelvemen beszél«. A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében*, 1992.
129. KILIÁN István: *A minorita színjáték a XVIII. században*, 1992.
130. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*, 1993.
131. NAGY Imre: *Nemzet és egyéniség. Drámairodalmunk az 1810-es években: a hazafiság drámái*, 1993.
132. PINTÉR Márta Zsuzsanna: *A ferences iskolai színjátszás a XVIII. században*, 1993.
133. TAXNER-TÓTH Ernő: *Rend, kételyek, nyugtalanság. A Csongor és Tünde kérdései*, 1993.
134. BOTKA Ferenc: *Déry Tibor és Berlin. A Szentől szembe és forrásvidéke*, 1994.
135. KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*, 1994.
136. MEZEI Márta: *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, 1994.
137. KLANICZAY Tibor, KLANICZAY Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*, 1994.
138. VARGA Imre: *A magyarországi protestáns iskolai színjátszás a kezdetektől 1800-ig*, 1995.
139. SZILI József: *Arany hogy istenül. Az Arany-líra posztmodernisége*, 1996.
140. P. MÜLLER Péter: *Drámaforma és nyilvánosság. A magyar dráma alakulása Örkény Istvántól Nádas Péterig*, 1997.
141. S. VARGA Pál: *Két világ közt választhatni. Világkép és többszólamúság Az ember tragédiájában*, 1997.
142. BAJZA Kálmán: *Az Athenaeum-per. Az első magyar sajtóper története*, 1997.

143. BERKES Tamás: *Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete*, 1998.
144. SZABÓ G. Zoltán: *A kézirtatól a kiadásig. Kölcsey Ferenc verseinek szövegahagyományja*, 1999.
145. CSORBA Sándor: *Bessenyei György világa*, 2000.
146. HARTVIG Gabriella: *Laurence Sterne Magyarországon (1790–1860)*, 2000.
147. VARGA Imre, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században*, 2000.
148. BENE Sándor: *Egy kanonok három királysága. Ráttkay György horvát históriájáról*, 2000.
149. SZILÁGYI Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, 2001.
150. LUKÁCSY Sándor: *Petőfi eszmerokonai*, 2001.
151. TÜSKÉS Gábor, KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a XVII–XVIII. században. Tanulmányok*, 2002.
152. MELCZER Tibor: *„Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében*, 2003.
153. JÁSZBERÉNYI József: *„A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszenelve NAGYSÁDAT”. A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabadkőművesség*, 2003.
154. NAGY Levente: *Zrínyi és Erdély. A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel*, 2003.
155. KELEMEN Zoltán: *Történelmi emlékezet és mitikus történet Krúdy Gyula műveiben*, 2005.
156. DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna: *„Jöszte poétának”. Egy ismeretlen Csokonai-versgyűjtemény*, 2005.
157. BAGI Dániel: *Gallus Anonymus és Magyarország. A Geszta magyar adatai, forrásai, mintái, valamint a szerző történet szemlélete a latin Kelet-Közép-Európa 12. század eleji latin nyelvű történetírásának tükrében*, 2005.
158. FÜZFA Balázs: *„...Sem azé, aki fut...” Ottlik Géza Iskola a határon című regénye a hagyomány, a prózapoétika, a hipertextualitás és a recepció tükrében*, 2006.
159. CSIBRA Zsuzsanna: *Tenyérvényi selymen végtelen tér. Kínai költők magyar fordításokban*, 2006.

160. TASNÁDI Attila: *Böloni György, a kritikus*, 2006.
161. LATZKOVITS Miklós: *A drámaírás gyakorlata a 16–17. századi Magyarországon*, 2007.
162. KNAPP Éva: „*Judit képit én viseltem*”. *Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok*, 2007.
163. VÖLGYESI Orsolya: *Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása*, 2007.
164. HEGEDÜS Béla: *Prodromus. Kalmár György (1726–?) világáról*, 2008.
165. CSÖRSZ Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, 2009.
166. BALOGH F. András: *Német–magyar irodalmi együttélések a Kárpát-medencében*, 2009.
167. BARTHA Katalin Ágnes: *Shakespeare Erdélyben. XIX. századi magyar nyelvű recepció*, 2010.
168. HAJDU Péter: *Tudás és elbeszélés. A Mikszáth-kispróza rejtelmek*, 2010.
169. WÉBER Antal: *Magyarország 1514-ben és 1848-ban. Történelmi regény vagy regényes történelem*, 2011.
170. SZÉNÁSI Zoltán: *A szavak sokféleségétől a Szó egységéig. Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*, 2011.
171. N. MANDL Erika: *Színház a magyar sajtóban a két világháború között. A sajtóforrások szerepe az összehasonlító színháztörténeti kutatásokban, különös tekintettel a Napkelet és a Magyar Szemle színházi rovatára*, 2012.
172. DÁVID Gábor Csaba: „*Célunk tökéletesedésünk*”. *A nemzetnevelő Wes-selényi Miklós*, 2013.
173. RÓZSA Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúraközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*, 2013.
174. GERE Zsolt: *Szebb idők. Vörösmarty epikus korszakának rétegei*, 2013.
175. BALOGH Pirooska: *Teória és medialitás. A latinitás a magyarországi tudásáramlásban 1800 körül*, 2015.
176. GÁBORI KOVÁCS József: *A centralista Pesti Hírlap politikai stratégiái. 1844–1847, 2016.*
177. SZILÁGYI Márton: *Forrásérték és poétika. Kazinczy Ferenc: Fogságom naplója*, 2017.
178. TÓTH Zsombor: *A kora újkori könyv antropológiája. Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználatában*, 2017.

179. Czintos Emese: *Példától az olvasmányig. A (szép)historia a 16. század magyar irodalmában*, 2017.
180. Wirágh András: *Fantasztikum és medialitás. Kísértetek és írásnyomok a magyar prózában Nagy Ignácól Szerb Antalig*, 2018.
181. Balázs-Hajdu Péter: *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek. A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, 2019.
182. Molnár Péter: *Garázda Péter sorsdöntő évei*, 2019.
183. Tüskés Anna: „*en-nemzetem külhoni híre-sorsa*”. *Fejezetek a 20. századi francia–magyar irodalmi kapcsolatok történetéből*, 2020.
184. Bódi Katalin: *Látásgyakorlatok. Kontextusok Kazinczy Ferenc képzőművészeti tárgyú írásaihoz*, 2021.
185. Móré Tünde: *Utazás és hírnév. Wittenbergi magyar diákok latin nyelvű búcsúztatóversei (1560–1600)*, 2022.
186. Imre László: *Féléves folyóirat – Évszázados tanulságokkal. Szépirodalmi lapok (1853)*, 2022.
187. Tasi Réka: *Vana ludor imagine. Az imagináció kora újkori katolikus kontextusai*, 2023.
188. Molnár Antal: *Zsinatok háborújától a pannon illírizmussig. A magyar–horvát viszony újrafogalmazása a zágrábi zsinaton és Zaicz János pálos szerzetes emlékiratában (1634–1635)*, 2023.
189. Imre Mihály: *A fizikoteologizmus irodalmának hazai forrásai*, 2024.
190. S. Laczkó András: *Kegyetlen gazdagság, anyagi mennyország. Költészet és gazdaság a 18–19. századi magyar irodalomban*, 2024.

